De gewapende vrede. Politiek in België na 1945

Luc Huyse

bron
Luc Huyse, *De gewapende vrede. Politiek in België na 1945*. Kritak, Leuven 1987 (7de druk)

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/huys013gewa01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

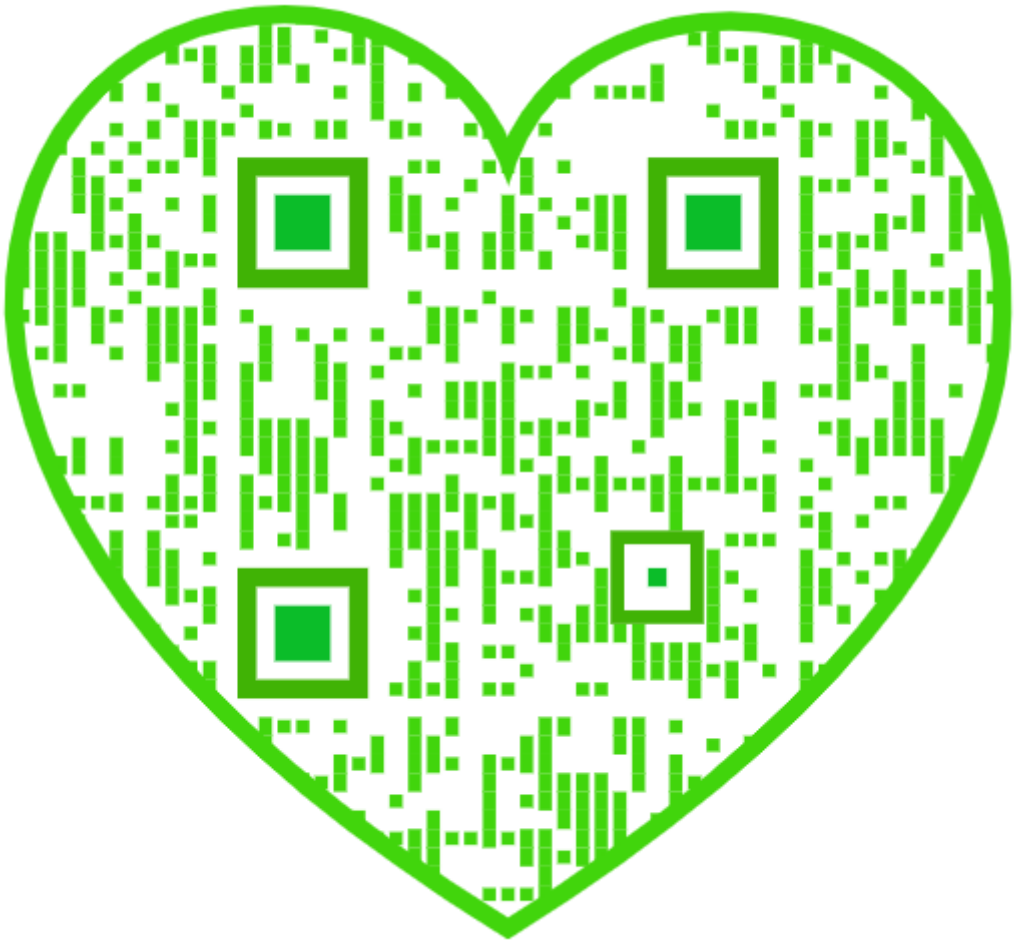

Verantwoording

Dit boek rust op twee benen. Het is een kort relaas van wat er na 1945 in de Belgische politiek voorviel, om het geheugen wat op te frissen. Het is ook een behoedzame poging om door de loop der gebeurtenissen heen de basismechanismen die in het politiek leven werkzaam zijn te ontwaren.

Het verhaal van veertig jaar politiek levert het grondmateriaal. Het wordt nu en dan onderbroken om een verband aan te tonen en de rode draad bloot te leggen. Als alles goed gaat komt daar na verloop van tijd een robotfoto van ons politiek stelsel uit te voorschijn. Ik weet wel dat dit procédé geen haarscherpe beelden oplevert, maar toch valt op die manier wellicht voldoende licht op een paar scharnierverschijnselen, zoals de verzuiling, de compromisvorming en de pacten waartoe ze leidt.

Dit is geen academisch tractaat. Voetnoten zijn er niet. Waar overwegingen niet behoren tot het algemeen ideeëngoed is de naam van een of meer auteurs in de tekst vermeld. Achter in het boek kan men dan de bibliografische aantekeningen vinden. Ook het gebruik van politiek-wetenschappelijk jargon is zoveel mogelijk vermeden. Dat alles maakt dit werk wellicht nog kwetsbaarder. Maar misschien leidt de verhoogde toegankelijkheid, die zo ontstaat, tot wat meer reflectie over het politieke bedrijf, dat het onze is.

Bij het herschrijven, in het voorjaar van 1986, van de oorspron-

kelijke tekst zijn drie types van wijzigingen aangebracht. Sinds 1980 hebben nieuwe studies van historici en sociologen de kennis over politieke gebeurtenissen en ontwikkelingen danig verfijnd. Veel daarvan is in deze tekst verwerkt. Er is, ten tweede, heel wat meer aandacht besteed aan de politieke evolutie van na 1970. Een derde wijziging is van stilistische aard: omdat dit boekje geleidelijk zijn weg heeft gevonden in het (ook secundair) onderwijs zijn meer nog dan in de eerdere versie termen en uitdrukkingen uit de vaktaal van de schrijver vermeden.

Hoofdstuk 1
De erfenis van de jaren dertig

Terugblikkend op wat er in de eerste maanden na de bevrijding in ons land gebeurde, schreef Théo Lefèvre (in het *Liber Amicorum A. De Schrijver*, 1968) dat er een soort politieke wervelwind ontstond, die echter van korte duur was: 'Hoe zou het eigen huis, van de vijand bevrijd, politiek worden ingericht? Zou men aan nieuwbouw doen, of zich met een grondige restauratie tevreden stellen? In feite bleken de ambities nog geringer: na de gevangenissen te hebben volgepropt met incivieken - de hele, de halve en de vermeende - hernam men in het oude huis de oude gewoonten.' Voor de politieke wederopbouw, waarmee men vanaf september 1944 begon, droeg men inderdaad materiaal aan dat in grote mate uit de jaren dertig stamde. Dat was het duidelijkst in het herstel van de drie grote machtsblokken (het katholieke, het socialistische en het liberale) en in de heropflakkering van de oude vetes. Maar ook waar zij aan nieuwbouw deden, hadden de politieke elite en de burgers de jaren dertig voor ogen: sommige fouten uit het vooroorlogse verleden dienden tot elke prijs te worden vermeden.

Voor een goed begrip van wat er na 1945 gebeurde, is het dus wenselijk die jaren dertig even opnieuw in herinnering te brengen.

Aan de ene kant was de strijd tussen werknemers en patroons fel toegenomen. In het begin van de jaren dertig beet de economische crisis diep in het vlees van de arbeiders. De bittere stakingen van

1932 waren een soort wanhoopspoging om door sociale strijd de aftakeling van de levensstandaard tegen te gaan. De vakbondsleiders konden hun troepen niet langer onder controle houden: hier en daar keerden de stakingsbewegingen zich ook tegen de top van de vakbond zelf. In 1936 spoelde een tweede sociaal springtij over het land. Deze keer gingen patroons en syndicale leiding wél rond de onderhandelingstafel zitten. De lont werd uit het kruitvat gehaald. Maar precieze afspraken, die het sociaal conflict in de toekomst binnen de oevers van het overleg moesten houden, bleven achterwege. De sociale vrede werd weliswaar niet opgezegd, maar ze was wel wankel. In de socialistische arbeidersbeweging was ondertussen bij sommigen het bewustzijn gegroeid dat het algemeen enkelvoudig stemrecht, dat men in 1919 verworven had, niet de verhoopte vruchten opleverde. De verwachting dat de arbeiders via het parlement de macht zouden grijpen, werd niet ingelost. Een droom kwam niet uit. Aan de rechterzijde, waar de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht nooit ten volle was verteerd, vonden sommigen in tal van gebeurtenissen (binnenlandse: de economische crisis, de politiek-financiële schandalen; buitenlandse: de opkomst van een volksfront in Spanje en Frankrijk) voedsel voor nieuw verzet tegen het democratiseringsproces. In die kringen werden politieke blauwdrukken gemaakt waarin een drastische vermindering van de macht der partijen en vooral van die van de vakbonden was gepland.

Er was anderzijds de heropleving van het levensbeschouwelijk conflict. In 1931 en 1932 waren er tal van schermutselingen: de socialisten besloten op een congres de afschaffing van de toelagen aan vrije scholen na te streven; iets later gingen de liberalen dezelfde weg op. Het episcopaat kwam met een herderlijke brief tussen in de politiek. Bij de verkiezingen van november 1932 bouwden de katholieken hun campagne op de slogan ‘redt de

schoone ziel van 't kind'. In Vlaanderen groeide geleidelijk het verlangen naar een antilinks, christelijk blok.

De jaren dertig zijn op taalpolitiek vlak ingezet met de doorbraak van het minimumprogramma van de Vlaamse beweging: de vernederlandsing van de Gentse universiteit en de taalwetten van 1932. Toch laaide ook hier na verloop van tijd het conflict weer hoog op. De taalwetten ontpopten zich als wetten zonder tanden omdat sanctiemaatregelen ontbraken. Dat lokte jarenlang Vlaamse frustratie uit. Bovendien groeide aan Vlaamse zijde geleidelijk het besef dat de meerderheidspositie van de Vlamingen niet vanzelf viel te verzilveren in een politieke machtspositie. Ook hier dus werd een droom, ontstaan bij de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht, geen werkelijkheid. In de laatste jaren vóór de tweede wereldoorlog dreven een aantal oude en nieuwe twistpunten (oude: amnestie; nieuwe: de schilderacties van Flor Grammens, de zaak dr. Martens) de spanningen tussen de taalgroepen nog op.

Deels in dezelfde bedding als de vorige, deels daarbuiten ontsprong een vierde spanningsveld. Het falen van de politici tegenover de economische crisis, de desillusies met het algemeen enkelvoudig stemrecht en de politiek-financiële schandalen leverden de basis voor een crisis in de verhouding burger-politicus. Bij sommigen ontlaadde het onbehagen zich in proteststemmen bij verkiezingen, bij anderen in een gecoördineerde aanval tegen de politieke elite. Hier en daar nam het verzet de vorm aan van een streven om autoritair-politieke denkbeelden in een nieuwe orde om te zetten. Wat zich eerst als een vertrouwenscrisis aanbood, groeide uiteindelijk uit tot een crisis van het regime.

In de jaren dertig slaagden de politici er dus niet meer in de politieke vulkanen die in ons land werkzaam zijn, te temmen. Het land is ziek, zei men. En zo ging men de oorlog in.

Bij de bevrijding, eind 1944, bleek dat de oorlog de politieke constellatie deels eenvoudiger, deels ingewikkelder had gemaakt. Enkele belagers van de parlementaire democratie (het Vlaams Nationaal Verbond, Rex...) waren van het politiek toneel verdwenen. In de loutering van de bezetting waren bovendien tussen de rivalen van vroeger bruggen geslagen: katholieken en vrijzinnigen hadden samen in het verzet gevochten en geleden. Katholieke en vrijzinnige instellingen (de Katholieke Universiteit van Leuven en de Vrije Universiteit van Brussel, bijvoorbeeld) hadden de handen in elkaar geslagen. Syndicale leiders die hun job door de oorlog verloren hadden, werden op de loonlijst van patronale leiders gezet (de patronale voorman Bekaert nam de syndicale leider Cool als handelsreiziger in dienst...). In de clandestiniteit zochten werkgevers en vakbondsleiders naar de grondslagen van een toekomstige sociale vrede. Dat alles kon de politieke wederopbouw van het land gemakkelijker maken. Maar tijdens de bezetting zijn ook een tweetal tijdbommen aan het tikken geslagen. De standpunten en gedragingen van Leopold III in mei 1940 en daarna, vormden de bestanddelen van een kruitvat dat tussen 1945 en 1950 in de koningskwestie zou exploderen. De collaboratie van velen bevatte de kiemen van een ander soort probleem, dat na de bevrijding onder de vorm van de repressie voor lange tijd het politieke leven zou vergiftigen.

De bezetting mocht dan al het politiek lijnenspel gewijzigd hebben, toch was er ook een grote continuïteit. De jaren dertig bleven voortleven in de gedaante van de aloude politieke breuklijnen (tussen katholieken en vrijzinnigen, tussen arbeiders en patroons, tussen Vlamingen en Franstaligen), van de drie machtsblokken (het katholieke, het socialistische en het liberale) waarvan het herstel zeer snel verliep, van de wederintrede van een gedeelte van het politiek personeel.

In de liberale zuil was de aanknoping met het vooroorlogs verleden vlug verlopen. De oude garde trad opnieuw aan. De socialistische beweging herleefde onder de hoede van een partij die nu de naam BSP kreeg. Het socialistisch vakverbond wist, zij het met enige moeite, het communistisch woelwerk in de eigen organisatie te neutraliseren. Ook de katholieke zuil rees snel uit de puinen van de oorlog op. Het meest opvallend hier was de omvorming - één jaar na de bevrijding - van het vroeger Katholieke Blok in een Christelijke Volkspartij. De verandering lag in de geplande uitschakeling van de standenverbrokkeling en in het streven naar een losmaken van de directe band met de Kerk en de katholieke geloofsbeginselen. In beide gevallen echter, zo bleek gauw, was de vernieuwing meer een wens dan werkelijkheid.

Eind 1944-begin 1945 was het politiek personeel qua samenstelling erg verscheiden. Het dichtst bij het verleden stonden politici die Théo Lefèvre '*les revenants*' heeft genoemd. Sommigen van hen hadden de oorlogstijd doorgebracht in Londen, ver van de bezettingsrealiteit, en hadden een erg onvolledige kijk op de politieke toestand anno 1944. Andere '*revenants*' hadden het allemaal van dichtbij meegemaakt, maar bleven gefascineerd door het verleden. Hun heimwee naar dat verleden nam toe naargelang de oorlog langer duurde ('*Qu'elle était belle, la république sous l'empire*'). Aan de andere kant waren er een aantal - hoofdzakelijk patronale en syndicale - leiders die vastbesloten waren de klassenstrijd niet meer te herhalen. Naast hen stonden jongeren die in ieder geval met het oude wilden breken. Wat zou het dan uiteindelijk worden, na 1945: nieuwbouw? restauratie? de oude gewoonten in het oude huis?

Hoofdstuk 2
1945-1950
Het land is nauwelijks regeerbaar

De uitdaging waarvoor de politieke elite en de burgers zich na de bevrijding geplaatst zagen, was niet gering. Het land moest materieel heropgebouwd worden. Bijna 500.000 gebouwen waren verwoest of beschadigd. Honderden bruggen waren vernield. Het spoorwegnet was totaal ontredderd en afgetakeld, de handelsvloot voor 60% verdwenen. Op politiek vlak was er de erfenis van onopgeloste problemen uit de jaren dertig. En de bezetting zelf had voor twee nieuwe giftige geschenken gezorgd: de koningskwestie en de collaboratie.

Toch zou het sociaal-economisch herstel snel verlopen.

Wederopbouw

Terwijl in bezet België door de Duitsers een nieuwe ordening werd ingeplant, waren in diverse kringen plannen en voorstellen in de maak voor de sociaal-economische herorganisatie van het land na de bevrijding. Syndicale en patronale leiders en overheidsambtenaren waren in die besprekingen betrokken. In Londen werkte een groep een blauwdruk uit voor een veralgemeend sociale-zekerheidsstelsel. In België voerden de socialist Bondas van het Belgisch Vakverbond, Pauwels van het ACV, Goldschmidt en Velter van de patroonsorganisatie en enkele ambtenaren clandestiene onderhandelingen. Die leidden in april 1944 tot

een ontwerpovereenkomst van pact van sociale solidariteit. Op dat moment was ook de toekomstige premier Achille van Acker tot de werkgroep toegetreden.

Die overeenkomst hield afspraken in over drie punten: over de loonpolitiek die na de oorlog zou worden gevoerd, over de invoering van een verplicht stelsel van sociale zekerheid, over de grondslagen van het sociaal-economische overleg. Als compromis zat er een tweevoudige ruil in: de syndicale leiders beloofden na de bevrijding geen 'abnormale' looneisen te stellen terwijl van patronale zijde de invoering van een omvattende rijksmaatschappelijke zekerheid werd aanvaard; de vertegenwoordigers van de werknemers verklaarden niets te zullen aanwenden om het eigendomsstatuut van de onderneming te wijzigen in ruil voor een patronale erkenning van het 'syndicale feit', van de vakbond als gesprekspartner.

Een viertal maatschappelijke opties schraagden het pact:

1. De sociaal-economische geschillen moeten kunnen worden behandeld in een klimaat van sociale vrede. Elk klassehandelen dat verstorend kan zijn, zal worden vermeden. In de plaats komt paritair overleg, waarvoor geëigende organen en vaste procedures in het leven worden geroepen.
2. De machtsverhoudingen tussen arbeiders en patroons worden bevroren. De syndicale leiders beloven dat de arbeiders niet zullen raken aan het wettig gezag van de ondernemingshoofden. De patroons erkennen het volle bestaansrecht van de vakbonden.

Deze eerste twee opties zijn plechtig verwoord in de aanhef van het pact: 'Na beider standpunten belicht te hebben erkennen de werkgevers- en werknemersvertegenwoordigers dat de goede gang der ondernemingen, waarmede de algemene welvaart van het land verband houdt, alleen door een trouwe samenwerking kan geschieden. Zij wenschen een verstandhouding tussen werk-

gevers en werknemers tot stand te brengen, welke gegrond is op wederzijdschen eerbied en op een wederkeerig erkennen van rechten en plichten. De werknemers eerbiedigen het wettig gezag van de hoofden der ondernemingen en stellen er een eer in, hun werk plichtsgetrouw uit te voeren. De werkgevers eerbiedigen de waardigheid der arbeiders en stellen er een eer in hen met rechtvaardigheid te behandelen. Zij verplichten er zich toe, hun vrijheid van vereeniging en de uitbreiding van hun organisatie direct noch indirect te hinderen.'

3. De sociale vooruitgang wordt afhankelijk gesteld van de economische opbrengst en de verhoging van de produktiviteit.
4. Men wil de sociale politiek begrenzen tot een politiek van inkomensverhoging en inkomensverzekering eerder dan te streven naar een politiek van inkomens*her*verdeling.

Het is nog steeds niet helemaal duidelijk of het pact van sociale solidariteit een ommekeer heeft veroorzaakt in de sociaal-economische ordening van ons land, dan wel een opvallend moment was in een ontwikkeling die al langer aan de gang was. Wat er ook van zij, het pact is belangrijk omdat het in duidelijke bewoordingen de grondlijnen aanduidt voor een basiscompromis waaraan men zich aan patronale en syndicale zijde bond. Bovendien heeft het pact na de bevrijding als gietvorm gediend voor enkele indringende hervormingen.

Dat ging zo. Bij de terugkeer van de regering uit Londen, in september, werd van Acker minister van arbeid en sociale voorzorg. Hij zorgde er in die hoedanigheid voor dat het pact omgedoopt werd in het 'plan van Acker'. Met de besluitwet van 28 december 1944 kwam een eerste luik tot leven: de maatschappelijke zekerheid. De wet verplichtte werknemers en werkgevers bijdragen te storten bij de Rijksdienst voor Maatschappelijke Zekerheid, waardoor de werknemers definitief het recht verwierven

op kinderbijslag, jaarlijks verlof, ouderdomspensioen en vergoedingen bij ziekte, invaliditeit en werkloosheid.

Iets later, met de besluitwet van 9 juni 1945 op de paritaire comités, legde men de eerste steen van wat een indrukwekkend raamwerk van collectieve arbeidsverhoudingen zal worden en een scharnierelement in de uitbouw op sociaal-economisch vlak van wat men nu de pacificatiepolitiek noemt. Eind 1948 is dit tweede luik van het pact, de publiekrechtelijke organisatie van de arbeidsverhoudingen, bijna voltooid. Er zijn dan op drie vlakken overlegorganen uitgebouwd. Op het niveau van de *onderneming* ontmoeten patroons en syndicale verkozenen elkaar in de ondernemingsraad en in het comité voor veiligheid, gezondheid en verfraaiing der werkplaatsen. De ondernemingsraad, die paritair is samengesteld, is werkzaam in alle ondernemingen met ten minste 150 (nu 100) werknemers. Hij houdt zich bezig met sociale en economische aangelegenheden. Het comité voor veiligheid bestond ook reeds hier en daar vóór de oorlog, maar is dan bij wet veralgemeend voor alle ondernemingen met minimum 50 (nu 20) werknemers. Op ondernemingsvlak is er ook nog de vakbondsafvaardiging of syndicale delegatie. Dat is geen overlegorgaan, maar een soort ‘ambassade’ én waakhond van de vakbonden in de onderneming. Een tweede niveau is dat van de *bedrijfstakken*. Dit is het domein van de paritaire comités. Deze overlegorganen zijn eigenlijk de spilfiguren in de verhoudingen tussen de sociale partners. Er zijn meer dan 100 van zo'n comités. Zij vormen het kader voor onderhandelingen over lonen, arbeidsvoorwaarden en sociale wetgeving. Wat eensgezind wordt besloten en vastgelegd in de collectieve arbeidsovereenkomsten (de CAO's) is bindend voor de minister en voor de ondernemingen die van de bedrijfstak deel uitmaken. Op *nationaal* vlak onderhandelen patroons en vakbonden met elkaar in de nationale arbeidsraad, die in 1948 ontstond.

In nog geen drie jaar tijd dus was een indrukwekkende constructie opgetrokken voor het sociaal overleg en het behoud van de sociale vrede, al bleef het weliswaar nog geruime tijd zoeken en tasten naar de precieze spelregels. Gauw bleek trouwens dat de aanwezigheid van overlegorganen het ontstaan van sociale conflicten niet uitsloot. In de periode 1945-1948 brak de ene staking na de andere uit. Maar ze waren van korte duur en uiteindelijk gingen de sociale partners altijd weer rond de onderhandelingstafel zitten. Vaak deden ze dat ook samen met de regering in het kader van een Nationale Arbeidsconferentie. In die jaren zijn er negen van die conferenties geweest. De inzet van de onderhandelingen was steeds de beheersing van prijzen en lonen. Prijs- en loonbeheersing was een noodzaak in een land dat moeilijkheden had met de bevoorrading, met een zwarte markt en met een economie die weer op gang moest worden gebracht. De opeenvolgende regeringen - geleid door socialistische premiers - waren hierbij zeer actief en wisten de werknemers tot loonmatiging te bewegen en de werkgevers tot uitbreiding van de maatschappelijke zekerheid.

Bij dit alles speelde de socialistische politicus Achille van Acker een eersterangsrol. Driemaal was hij eerste minister, tweemaal minister van arbeid en sociale voorzorg. Legendarisch is zijn actie om de steenkoolproduktie, die zo belangrijk was in de wederopbouw van het land, snel op te drijven. Door wervingscampagnes (‘het werk van de mijnwerker is van bijzonderen adel’), door burgerlijke mobilisatie van oudgedienden van de mijn, door de inschakeling van Duitse krijgsgevangenen, Polen en incivieken won van Acker zijn kolenslag.

De normalisering van het sociaal-economisch leven is dus, alles bij elkaar genomen, vrij snel verlopen. De materiële wederopbouw was na enkele jaren een feit. Ook de economische produktie

kwam vlug op gang. België ging nu voor vele jaren een regime van sociale vrede tegemoet. Voor het patronaat bracht zoiets het enorme voordeel mee dat de arbeidsverhoudingen hun onvoorspelbaarheid en de conflicten met de arbeiders hun onberekenbaarheid grotendeels verloren. Dat kwam de ontwikkeling van de kapitaalsaccumulatie, en dus van het hele bedrijfsleven ten goede. Zo was ook de basis gelegd voor de uitbouw van wat men later de verzorgingsstaat zou noemen, al zou lang niet iedereen daar evenzeer de vruchten van plukken.

Dat de politieke stabiliteit in de periode 1945-1950 zoek was, lag dus niet aan het sociaal-economisch conflict. De twee andere breuklijnen (de levensbeschouwelijke en de communautaire) waren het, die in de koningskwestie en in de repressieschok het politiek systeem hevige koorts bezorgden. Aan die verschijnselen lag het dat in zes jaar tijd tien regeringen kwamen en gingen, driemaal verkiezingen gehouden werden en één volksraadpleging. De gemiddelde levensduur van die regeringen was zeven maanden. Het land was nauwelijks regeerbaar.

Koningskwestie en repressie: ‘links’ tegen ‘rechts’

Tijdens de bezetting groeide een klimaat van verzoening tussen sommige katholieken en vrijzinnigen. In katholieke kringen dacht men bijvoorbeeld toen reeds ernstig aan een schoolpact met de socialisten en de liberalen. Maar die goede wil bleek na de bevrijding niet krachtig genoeg. Twee splijtzwammen, de koningskwestie en de bestraffing van de collaborate, rukten de katholieken en vrijzinnigen uit elkaar. Na verloop van tijd ervaarden steeds meer mensen die conflicten ook als een openlijke botsing tussen Vlaanderen en Wallonië. De levensbeschouwelijke en de

taalpolitieke tegenstellingen gingen als het ware in de pas lopen.

De koningskwestie

Men weet dat de koningskwestie in haar ontstaan en ontwikkeling een viertal fasen heeft doorlopen. In de periode 1936-1940 groeiden de eerste spanningen rond de koning: de neutraliteitspolitiek ('los van Frankrijk'), die hij propageerde, zijn autocratische visie - ook in andere kwesties - ontstemden sommigen. Het gedrag van Leopold III tijdens de meidagen 1940 leidde tot een breuk tussen koning en regering. Een derde fase omspande de bezettingsperiode. De houding van de koning tegenover de bezetter zou hem later kwalijk worden genomen. Ten slotte is er het openbreken van het confict in de jaren 1945-1950. Hier komt alleen het allerlaatste bedrijf ter sprake.

De koningskwestie is niet meteen na de bevrijding in alle hevigheid losgebarsten. Eind september 1944 verkozen de parlementsleden een regent, prins Karel, omdat Leopold III door het zich terugtrekkende Duitse leger was weggevoerd. De eerste naoorlogse regering van Nationale Unie onder Pierlot worstelde trouwens vooral met economische problemen. Had Leopold zijn prerogatieven als koning onmiddellijk na de bevrijding kunnen opnemen, dan had de koningskwestie wellicht een heel andere, minder explosieve, wending genomen. Maar eind 1944 was hij niet in het land. Dit feit maakte het mogelijk dat er rechts en links kampen pro en contra werden gevormd. Na de eerste schermutselingen, in het voorjaar van 1945, zou het polariseringsproces, de vorming van twee onverzoenlijke kampen, onstuitbaar zijn weg banen.

In april 1945 al zorgde de koningskwestie voor spanningen binnen de regering. Het bureau van de BSP verzette zich tegen de automatische terugkeer van Leopold; de CVP was er voor; de liberalen waren verdeeld. Bij de bevrijding van de koning, begin

mei 1945 kreeg het polariseringsproces een tweede kans: Leopold was ziek en kon niet naar België komen. De kloof tussen voorstanders en tegenstanders werd snel wijder. Op 17 juli 1945 namen de CVP-ministers ontslag. In de dagen die volgden voerden Kamer en Senaat een bitter en gepassioneerd debat rond twee voorstellen: een CVP-voorstel tot organisatie van een volksraadpleging en een regeringsvoorstel dat stelde dat beide Kamers in gemeenschappelijke zitting dienden te beslissen, wanneer de onmogelijkheid te regeren voor de koning een einde zou nemen. Het regeringsvoorstel werd aangenomen, maar aan beide kanten vielen onuitwisbare verwijten en verdachtmakingen. Door de beslissing over de terugkeer van de koning aan het parlement op te dragen schoof men het hele probleem op de lange baan. De kampen groeven zich in. De escalatie van het conflict was dubbel. Terwijl het tot dan toe hoofdzakelijk om een grondwettelijk vraagstuk ging, sloeg het probleem nu om in een partijpolitieke kwestie, waarrond zich een ideologische radicalisering (katholieken versus socialisten en communisten) zou voordoen. Bovendien deinde het conflict ook snel uit in de publieke opinie.

Wat te verwachten was, gebeurde. Ook in de verhouding regering-oppositie drong de polarisatie door. Begin augustus 1945 vormde van Acker een regering van socialisten, liberalen en communisten. In de CVP, nu in de oppositie, besefte men dat alleen nog langs electorale weg de strijd om de koning te winnen was. Zij zette de verkiezingen van februari 1946 - de eerste sinds 1939 - in het teken van de koningskwestie. Zij veroverde 92 van de 202 zetels in de Kamer en verwierf ei zo na de volstrekte meerderheid in de Senaat. Maar ook uiterst links - de communisten - scoorde hoog: de Communistische Partij behaalde 23 kamerzetels. De uitslag maakte elke coalitievorming bijzonder moeilijk. Een regering van socialisten, liberalen en communisten kon maar

op een krappe meerderheid rekenen. Bovendien werd de Communistische Partij, onder invloed van het gewijzigde internationale klimaat, geleidelijk een verdachte regeringspartner. Op één jaar tijd kwamen er drie 'linkse' regeringen, de ene al wankeler dan de andere.

In het voor jaar van 1947 vormde Spaak een BSP-CVP-regering. Die koerswijziging bracht evenwel niet de verhoopte stabiliteit. De koningskwestie bleef een smeulend vuurtje. En tal van incidenten in verband met de repressie en de subsidiëring van het vrij technisch onderwijs maakten de kloof tussen 'links' en 'rechts' nog wijder. Eén enkel twistpunt, namelijk de toekenning van kiesrecht aan de vrouwen, vond wél een oplossing. De wet van 26 mei 1948 voerde het vrouwenkiesrecht in.

De regering-Spaak struikelde in mei 1949 en schreef vervroegde verkiezingen uit voor 26 juni 1949. De uitslag gooide de machtsverhoudingen door elkaar. De communisten, die de weerslag van de koude oorlog ondervonden, en de socialisten leden groot verlies. De liberalen en de christen-democraten wonnen. De CVP miste met één zetel de absolute meerderheid in de Kamer, maar was baas in de Senaat. Nauwelijks één jaar later kwamen er weer nationale verkiezingen waarbij de CVP nu in beide Kamers de absolute meerderheid behaalde. In deze nieuwe situatie groeide het conflict tussen katholieken aan de ene kant, socialisten, communisten en een deel van de liberalen aan de andere kant, uit tot een crisis van het regime. Steunend op hun absolute machtspositie, die o.m. tot uiting kwam in een homogene CVP-regering, onder Duvieusart, besloten de katholieken in juli 1950 Leopold III terug te roepen.

> Daarmee werd een cruciale spelregel in de Belgische politiek overtreden. In een erg verdeeld land als België is politieke stabili-

> teit slechts te verwezenlijken als de politieke elites in explosieve materies afzien van het gebruik van de regel dat de meerderheidsgroep regeert, regel die in de Angelsaksische democratieën (Verenigde Staten, Verenigd Koninkrijk, Canada...) volop werkzaam is. Als in een land als het onze één politieke familie in een delicaat dossier eenzijdig haar wil oplegt, loopt dat uit op een diepe crisis die het bestaan van het systeem zelf in gevaar brengt. In het verleden hadden de politieke leiders dat al begrepen. Zij hebben de meerderheidsregel herhaaldelijk losgelaten en gebruikten in de plaats daarvan tal van vervangende formules als overleg, samenspraak en compromisvorming, die de kern vormen van het scenario van de consensus- of pacificatiepolitiek. Dit scenario was eigenlijk al werkzaam in de vormingsjaren van de Belgische Staat (1830-1847). Als men in 1899 (in het kiesstelsel) de meerderheidsregel bij de zetelverdeling verving door de evenredigheidsregel, was dat vanuit eenzelfde geest. Nu konden ook kleinere politieke formaties gemakkelijker in het parlement doordringen en aan de politieke besluitvorming deelnemen. Het Pact van Loppem (1918), dat een aantal machtsafspraken tussen katholieken, socialisten en liberalen vastlegde, was een ander geesteskind van de pacificatiepolitiek. 'Regeren met wederzijdse toestemming' is als spelregel dus wel diep in de politieke stijl doorgedrongen. Wie deze norm met voeten treedt, speelt met vuur.

Dat bleek ook in juli 1950. Leopold III kwam terug, maar in een pre-revolutionair klimaat: stakingen, onlusten, een dreigende mars op Brussel, doden in Grâce-Berleur. Deze noodlottige kettingreactie kon maar doorbroken worden door een herstel van de geschonden spelregel. Dat gebeurde ook. De nacht van 31 juli op 1 augustus 1950 leverde een typisch Belgisch compromis: de koning zou gaan, het koningschap zou blijven.

Maar we keren nog even terug naar de toestand die was ontstaan na de verkiezingen van juni 1949. De CVP'er Gaston Eyskens vormde na langdurige onderhandelingen een regering met de li-

beralen. De CVP profiteerde van de nieuw verworven macht en kon met de hulp van enkele koningsgezinde liberalen de organisatie van een volksraadpleging doordrukken. De volksstemming, een voor België erg ongewone besluitvormingsprocedure want gebaseerd op het meerderheidsbeginsel, ging door op 12 maart 1950 en wees uit dat bijna 58% van de bevolking voor de terugkeer van de koning was. De kloof tussen de twee kampen was nu in cijfers vastgelegd. Maar wat de zaken zo ingewikkeld maakte, waren de uiteenlopende resultaten in de twee landsgedeelten: in Vlaanderen zegden 72% van de kiezers 'ja', in Wallonië slechts 42%. Meer dan ooit bleek dat in de koningskwestie verschillende tegenstellingen, ook taalpolitieke, verstrengeld zaten. Het maakte regeren er niet gemakkelijker op en premier Eyskens nam een week na de volksraadpleging met zijn ploeg ontslag. Uiteindelijk werd een beroep gedaan op iemand die al in de jaren dertig bewees met het pacificatiescenario te kunnen werken: P. van Zeeland. Deze riep een ronde-tafelconferentie bijeen met de drie grote partijen, maar dit ultieme beroep op een conventionele pacificatietechniek kwam te laat. De Kamers werden ontbonden. Verkiezingen op 4 juni 1950. De rest van het verhaal kennen we al.

> Achteraf bekeken laat het verloop van de koningskwestie zien hoezeer politiek een mengeling is van emotie en koele berekening, van toeval en historisch gegroeid wantrouwen, van ideologische ijver en demagogie. En hoe snel de spiraal van de polarisering zich ontwikkelt als de inzet van een conflict eenmaal een grote symbolische kracht heeft gekregen. De koningskwestie toonde ook aan, voor wie het nog niet wist, dat de maatschappijvisies die in de strijd rond de koning met elkaar in botsing kwamen, door levensbeschouwelijke en communautaire reflexen werden ondersteund. In 1950 moeten politici als Eyskens, De Schrijver, van Acker... beseft hebben voor welke uitdagingen de Belgische politiek de

volgende jaren zou staan. De dramatische ontknoping van de koningskwestie bevatte inderdaad al enkele kiemen van wat men later '*le divorce belge*' zou noemen.

De repressie

Tussen 1945 en 1950 was nog een andere splijtzwam actief geworden: de repressie. Ook hier manifesteerde zich de verstrengeling van levensbeschouwelijke en taalpolitieke elementen.

De bestraffing van de collaboratie greep op een drievoudige wijze in op het maatschappelijk en politiek leven in ons land. Juridisch was het een probleem van herstel van de rechtsorde. Daarnaast was de repressie jarenlang een netelige politieke kwestie voor de opeenvolgende regeringen: herhaaldelijk zouden ministers door dat dossier in zware moeilijkheden komen. Ten slotte veroorzaakte de repressie grote verbittering bij een deel van de katholieke Vlamingen. Op lange termijn zal dit facet, net als het verloop van de koningskwestie, diepgaande gevolgen hebben voor het samenleven van katholieken en vrijzinnigen, van Vlamingen en Franstaligen. Elk van die aspecten komt nu wat uitvoeriger ter sprake.

Juridisch gezien zaten er aan de repressie drie kanten. Er was de bestraffing van de collaboratie die zich *buiten de rechtsorde* afspeelde: de moorden en de aanslagen op collaborateurs tijdens de bezetting en de ontlading van de volkswoede in de eerste maanden na de bevrijding. Een tweede punt was het *ontstaan van de repressiewetgeving*; dat is het werk geweest, eerst van de Belgische regering in London, later van de wetgever in het bevrijde België. Maar het meest indrukwekkende facet is de *repressierechtspraak*. Dat laatste punt wordt nu uitgewerkt. De rechtspraak over het incivisme werd onmiddellijk na de bevrijding toevertrouwd aan militaire rechtbanken. België was immers nog in staat van oorlog.

Om de tienduizenden dossiers te kunnen verwerken, werden meer dan twintig van die militaire rechtbanken in het leven geroepen. Om hen in staat te stellen om dat massale werk te voltooien, werd de 'oorlogstoestand' bijna 5 jaar op kunstmatige wijze in stand gehouden; pas op 15 juni 1949 is het Belgisch leger op vredesvoet gebracht. Uiteraard is hiertegen vaak verzet gerezen. Men nam immers aan dat burgerlijke strafrechtbanken de repressie serener zouden hebben aangepakt. De militaire rechtbanken bemannen was, zo bleek na de bevrijding, geen gemakkelijke opdracht. Waar moesten de burgerlijke en militaire rechters en de krijgsauditeurs (de openbare aanklagers) vandaan komen? Dikwijls werden jonge, onervaren juristen als krijgsauditeurs aangesteld.

Die proceduremaatregelen hebben zeker gewogen op de kwaliteit van de rechtspraak. Sommige rechters waren te zeer betrokken geweest in het oorlogsgebeuren om de nodige objectiviteit te kunnen opbrengen. De 'geparachuteerde' krijgsauditeurs misten dikwijls de moed om afstand te nemen van de kreten om wraak die de publieke opinie liet horen. En dan de beklaagden. Als men nu, veertig jaar later, de cijfers ter zake bekijkt, kan men zich niet van de indruk ontdoen dat de term 'inciviekenjacht' inderdaad van toepassing is. Er werden 405.067 dossiers samengesteld. Uiteindelijk is slechts tegen 57.000 mensen een vervolging ingespannen. Van elke 100 personen die na de oorlog verdacht werden van collaboratie zijn er dus maar 16 vervolgd. 53.000 personen liepen veroordelingen op: 2.940 onder hen kregen de doodstraf (en 242 werden geëxecuteerd, de laatste in 1950), 2.340 levenslange hechtenis. In totaal werd 350.000 jaar vrijheidsberoving uitgesproken; dit is een gemiddelde van 7 jaar per veroordeelde. Daarnaast waren er andere straffen, als beroving van rechten en verbeurdverklaringen van goederen, waarvan het effect voor de betrokke-

nen veel langer voelbaar bleef. Veel kritiek was er ook op de grote schommelingen in de strafmaatregelen. Voor hetzelfde delict konden de straffen variëren van 3 maand tot 10 jaar opsluiting. Dit had vaak te maken met de op- en neergaande gemoedsstemming bij de bevolking. De terugkeer van bevrijde gevangenen uit de concentratiekampen, bijvoorbeeld, wekte haatgevoelens die via druk op de krijgsauditeurs en rechters werden omgezet in strengere bestraffing van de incivieken. Ook kreeg een gedeelte van de bevolking de indruk dat politieke collaboratie veel zwaarder werd gestraft dan economische.

De repressie was ook een regeringsprobleem. Herhaaldelijk werd de regering in het parlement geïnterpelleerd. Nu eens omdat haar repressiepolitiek zogenaamd te zacht was, dan weer omdat ze te streng overkwam. In november 1948 diende de toenmalige minister van justitie, Struye, af te treden omdat hij de doodstraf van twee medestanders van Degrelle in levenslange opsluiting had omgezet. Vier jaar later zou een andere minister van justitie, Pholien, in soortgelijke omstandigheden ontslag moeten nemen.

Het repressievraagstuk woog zwaar op de verhoudingen tussen katholieken en vrijzinnigen, tussen Vlamingen en Franstaligen. Sommige Franstalige politici probeerden al meteen na de bevrijding de smet van de collaboratie op de Vlamingen en meer bepaald de Vlaamse katholieken te leggen. Aan Vlaams-katholieke zijde kreeg men snel de indruk dat sommige politici en rechters de repressie misbruikten om de katholieke bevolking in Vlaanderen in het hart te treffen. Dit vergrootte aanzienlijk het wederzijds wantrouwen. Samen met de escalatie van de koningskwestie werkte dit de verwijdering tussen katholieken en vrijzinnigen sterk in de hand. Het wakkerde ook de wederzijdse vijandigheid tussen Vlamingen en Franstaligen aan. In diezelfde periode zou-

den trouwens nog andere gebeurtenissen deze tegenstelling vergroten. Eén jaar na de bevrijding kwam een Waals Nationaal Congres bijeen dat de federalistische (en zelfs separatistische) tendensen in Wallonië scherp tot uiting deed komen. In maart 1946 werd de IJzertoren gedynamiteerd. Die explosie sloeg diepe wonden in veel Vlaamse kringen. De schok was ternauwernood verwerkt, toen bleek dat de talentelling van 1947, waarvan velen het onwetenschappelijk karakter vermoedden, de taalgrens in het voordeel van de Franstaligen zou verleggen. De publikatie van de dubieuze resultaten kon voorlopig gestuit worden, maar het statistisch zwaard van Damocles bleef boven Vlaams-Brabant hangen.

Het lijkt wel of in de periode 1945-1950 de jaren dertig werden overgedaan: regeringsinstabiliteit, bittere strijd tussen de levensbeschouwelijke groepen en tussen de taalgemeenschappen. Alleen in het sociaal-economisch veld heerste de relatieve rust van de pacificatie.

> Het is in deze jaren duidelijk geworden dat in de meeste conflicten, welk spanningsveld ze ook voortbracht, dezelfde tegenstrevers met elkaar in de clinch gingen: de Vlaamse christen-democraten aan de ene kant, de Waalse socialisten aan de andere kant. Dat komt zo. Met de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht in 1919 treden twee nieuwe politieke zwaargewichten op het voorplan: het Waals socialisme aan de ene kant, de Vlaamse christen-democratie (dat merkwaardig conglomeraat van christelijke arbeidersbeweging, boerenbond, middenstand en burgerij) aan de andere kant. Hun politiek gewicht spreekt sindsdien uit vele cijfers: de Waalse socialisten zijn baas in zowat alle steden in het zuiden, in twee van de vier provincies en ze bezetten het grootste deel van de tijd meer dan de helft van de Waalse parlementszetels. De Vlaamse christen-democraten verwerven een soortgelijk machtsoverwicht in het noorden van het land. Die specta-

> culaire groei van het Waalse socialisme en de Vlaamse christen-democratie is één gegeven. Daarnaast is er het feit dat zij, zeker na 1945, in elk politiek conflict frontaal met elkaar in botsing komen. Dat is trouwens goed te begrijpen. In de confrontatie tussen Waalse socialisten en Vlaamse christen-democraten, komen de drie grote spanningsvelden, die onze politiek beheersen, volop tot uiting: vrijzinnigheid versus katholicisme, Wallonië versus Vlaanderen, voorstanders van klassenstrijd versus voorstanders van klassensamenwerking. Ze zijn als het ware voorbeschikt om in elk conflict als de kern van de rivaliserende kampen op te treden. Dat was een constante, die ook in de komende decennia waarneembaar zou zijn. Wat wisselde, waren de allianties die rond de hoofdrolspelers gestalte kregen. Tussen 1945 en 1950 rukten rond de Waalse socialisten de meeste (ook liberale) vrijzinningen uit Vlaanderen en Wallonië mee op, in wat toen 'links' genoemd werd. In 'rechts' vormden de Vlaamse katholieken een bondgenootschap met de overgrote meerderheid van de geloofsgenoten van over de taalgrens.

Niet alleen de allianties waren een wisselend gegeven. Ook het klimaat, waarin de strijd zich afspeelde, veranderde. De koude oorlog, waarvan sprake in de vorige bladzijden, bleef niet duren. In de plaats ervan kwam de gewapende vrede. Maar eerst moest nog een schooloorlog worden uitgevochten.

Hoofdstuk 3
1950-1960
Eerst schoolstrijd, dan godsvrede

Toen Boudewijn I op 17 juli 1951 voor de verenigde Kamers de grondwettelijke eed aflegde, was het gerommel dat de ontknoping van de koningskwestie in de grootste partij had veroorzaakt, nog niet gestild. Dat Leopold troonsafstand moest doen, uitgerekend onder een homogene CVP-regering, toen de CVP baas was in de Kamer en Senaat, had die partij een traumatische schok bezorgd. Eerst wierp de ontgoochelde aanhang de volle schuld op de linkse Walen, die met straatgeweld hun minderheidsstandpunt aan de rest van het land hadden opgedrongen. Maar ook de CVP-leiding kreeg zware verwijten toegestuurd. Er kwam een onderzoekscommissie en er vielen enkele koppen. De partij kreeg een nieuwe voorzitter (Théo Lefèvre) en ook de regering werd vervangen. Pholien voerde vanaf augustus 1950 de homogene CVP-ploeg aan. Een jaar later werd prins Boudewijn de vijfde koning der Belgen. Vier dagen vóór de troonsbestijging was het eerste 'schot' gevallen in het conflict dat de jaren vijftig door en door zou tekenen: de schooloorlog.

In zekere zin doen de jaren vijftig op politiek gebied denken aan de periode die er net aan voorafging. Weer zal rond een kwestie, die de machtsblokken in het land als cruciaal ervaren, het 'regeren met wederzijdse toestemming' enige tijd niet worden toegepast. Weer leidt dat tot een bittere explosieve strijd die gedeeltelijk op straat zal worden uitgevochten. In tegenstelling tot de jaren 1945-1950 echter, zal uiteindelijk een langdurig vergelijk

gevonden worden.

De rivalen in de schoolstrijd waren de christen-democraten en een tijdelijk verbond van socialisten, liberalen en communisten. Maar de mobilisatie in beide kampen reikte veel verder dan de partijpolitieke aanhang. De botsing was er een tussen machtsblokken, die men naar Nederlands voorbeeld ‘zuilen’ heeft genoemd. Aan de ene kant stond een blok van katholieke organisaties, aan de andere kant een alliantie van socialistische en liberale verenigingen allerhande.

Verzuiling

Om spraakverwarring te vermijden is het goed vooraf te weten welke inhoud de term verzuiling hier heeft. Het woord is oorspronkelijk in Nederland ontworpen om te wijzen op het ontstaan en de groei van aparte ‘werelden’ voor katholieken, protestanten en socialisten in de politiek, het onderwijs, het jeugdwerk, de ziekenzorg... De term is zo'n veertig jaar geleden voor het eerst ook op Belgische toestanden toegepast. Het hoogtepunt in de ontwikkeling van de verzuiling in België lag tussen 1930 en 1960. De zuilen omspanden toen de hele mens. Men werd in zo'n ‘wereld’ geboren (bijvoorbeeld in een katholieke materniteit) en een groot gedeelte van het leven speelde zich binnen de grenzen van dezelfde zuil af: school, jeugdbeweging, ziekenhuis, mutualiteit, sportvereniging, cultuurvereniging, vakbond, bibliotheek, ziekenzorg aan huis, bejaardenbond, politieke partij... waren op levensbeschouwelijke grond georganiseerd. Het contact met de andersdenkenden was miniem. De legerdienst betekende voor de mannen vaak de eerste stap buiten de zuil (al was er Milac voor de katholieke dienstplichtigen en Solac voor de socialistische); na-

dien trad men onmiddellijk terug binnen de beslotenheid en de bescherming van de kring der 'geloofsbroeders'. Waar het kon werd ook in het wonen de verzuiling doorgevoerd: socialistische gemeentebesturen bouwden flats voor socialisten; waar een CVP-meerderheid het voor het zeggen had, kwamen wijken met eengezinswoningen voor katholieken.

Dit alles hield voor het politiek regime een dubbel risico in. Ten eerste leerde men de 'andersdenkenden' eigenlijk hoofdzakelijk kennen langs de opiniebladen van de eigen zuil, wat een objectieve benadering bemoeilijkte en grove stereotypen in het leven hield. Bij conflicten als de schoolstrijd bleek welke gevaarlijke afmetingen de wederzijdse anti-gevoelens konden aannemen. Een ander risico lag in de grote mobiliseerbaarheid van de bevolking: met een combinatie van ideologische strijdleuzen ('de ziel van het kind') en goed geëquipeerde strijdorganisaties was het mogelijk de inzet van honderdduizenden uit te lokken, wat dan op zijn beurt de hevigheid van de conflicten fel aanwakkerde.

De historiek nu van dit verschijnsel. Velen hebben de neiging om het ontstaan van de verzuiling te situeren in de periode tussen de twee wereldoorlogen. Zij gaan ervanuit dat in die jaren het onderwijs, de caritas, het jeugdwerk, de pers, de ziekenzorg, het cultureel werk e.d. een katholieke of een socialistische of een liberale kleur gekregen hebben. De spelregels waarop de verzuiling rust, dateren echter van veel vroeger. De historische wortels liggen in de eerste 75 jaar van de Belgische staat. Geconfronteerd met het netelige probleem van de afbakening van de rol van de staat en die van de Kerk, heeft de politieke elite toen al een beroep gedaan op een strategie van onderaanneming: tal van maatschappelijke activiteiten waarrond hevige conflicten konden ontstaan tussen katholieken en vrijzinnige liberalen (zoals onderwijs, caritas, ziekenzorg) werden aan het particulier initiatief 'uitbesteed'. Daar-

door namen de conflictkansen af en de compromiskansen toe. De katholieken konden dan immers min of meer zelfstandig de fundamentele opties nemen, bijvoorbeeld inzake onderwijs.

Deze ontwikkeling was niet zozeer een uiting van grote wijsheid van de kant van de politici, maar veeleer het produkt van politiek realisme. De levensvatbaarheid van de Belgische natie hing in de eerste decennia na 1830 immers in grote mate af van de bereidheid van de katholieke bevolking om de nieuwe staat te erkennen. Dat verliep niet probleemloos, vooral niet toen bleek dat de katholieke pogingen om een stevige macht *over* de staat te vestigen, zonder succes bleven. De uitweg lag in de uitbouw van macht *in* de staat. Dit is het Belgisch basiscompromis bij uitstek: de katholieken erkenden de principes van de wereldlijke staat, die de liberalen zo dierbaar waren (namelijk vrijheid van opinie, onderwijs en vereniging), maar gebruikten die beginselen om een katholieke 'deelstaat' tot stand te brengen. Ze deden dat door over het hele land honderden katholieke organisaties te verenigen rond de Kerk. Vanaf 1880 zouden de socialisten eenzelfde strategie ontwikkelen. De liberalen volgden na 1920.

Vijfentwintig jaar geleden begon een nieuwe evolutie. Geleidelijk groeiden de zuilen tot machtsapparaten waarin de oorspronkelijke grondslagen ten dele hun betekenis verloren. Wat nu telt is de verworven machtspositie die - als bij het monopoly-spel - dient om invloedssferen af te bakenen en brede stukken van de samenleving te bezetten. De term verzuiling wijst dan op twee heel opvallende karaktertrekken van de Belgische samenleving. Ten eerste: de aanwezigheid van drie machtsblokken of netwerken van organisaties waarvan de invloed ver reikt én in de diepte (op alle niveaus van de politieke besluitvorming) én in de breedte (de raad van beheer van de BRT, de benoeming en promotie van rechters, de cultuurcentra, de ziekenzorg, de geschreven

pers). Tweede kenmerk: de merkwaardige combinatie in deze machtsblokken van verworven autonomie tegenover de staat (het particulier initiatief) en overheidssubsidiëring van de eigen activiteiten. Of om het met de woorden van de Nederlandse socioloog Van Doorn te zeggen: ‘een bijna geniale formule: baas in eigen huis en het huis ten laste van de gemeenschap’.

Schoolstrijd

De schoolstrijd zelf voltrok zich in twee fasen.

1. Onder de homogene CVP-regeringen (1950-1954) werd de schoolwetgeving van minister Harmel ontworpen, ter subsidiëring van het vrij secundair onderwijs.
2. Na de verkiezingen van 11 april 1954 werd een regering gevormd van socialisten en liberalen die met haar onderwijsbeleid een revolte van de katholieke bevolking zou veroorzaken.

1. Het was te verwachten dat, als er in de naoorlogse periode een schoolstrijd uitbrak, het secundair onderwijs de inzet zou zijn. Demografische ontwikkelingen, de vraag van de industrie naar beter gekwalificeerde arbeidskrachten en een stijging van de scholingsgraad hadden de schoolbevolking in het secundair onderwijs doen toenemen. Dit woog zwaar op het onderwijsbudget van de staat, maar ook op dat van het katholiek onderwijs dat, omdat het niet van staatswege gesubsidieerd werd, aangewezen was op het innen van schoolgeld en bezuinigen op de wedden van de leerkrachten. In de ogen van veel katholieken bracht dit de vrije schoolkeuze in het gedrang. Onder de regering-Pholien werkte onderwijsminister Harmel een voorlopige subsidieregeling uit, die op 13 juli 1951 in het parlement werd goedgekeurd. De oppo-

sitie interpreteerde dit als een schot voor de boeg van het officieel onderwijs. In september 1951 kwamen de verdedigers van de officiële school een eerste maal op straat.

Ondertussen ging het niet zo goed met de regering-Pholien. In het eerste jaar van haar bestaan had ze zich onpopulair gemaakt door de dienstplicht te verlengen tot 24 maanden, door zeer hoge militaire uitgaven op te leggen en door een te zwakke strijd tegen de werkloosheid. Zelfs in CVP-kringen was haar populariteit fel getaand. Na herhaald aandringen van de oppositie en van de eigen partijleiding zou Pholien uiteindelijk ontslag nemen begin januari 1952. De nieuwe homogene CVP-regering werd gevormd door J. Van Houtte.

Pogingen van de regering om bepaalde gevolgen van de repressie uit te schakelen en het verzet van de oppositie daartegen, de harde parlementaire discussies rond een overeenkomst met het Vaticaan over de organisatie van de kerkelijke hiërarchie in Kongo, maakten de kloof tussen katholieken en vrijzinnigen wijder. Maar het was vooral de onderwijswetgeving van minister Harmel die de strijd tussen de twee kampen zou aanwakkeren.

De schoolwetten van minister Harmel besloegen de hele waaier van onderwijsproblemen. De belangrijkste: de organieke wetten op het middelbaar, het normaal en het technisch onderwijs, die de oprichting, erkenning en subsidiëring van scholen regelen; de wet van 17 december 1952 die ‘gemengde commissies’ in het leven riep: daarin moesten vertegenwoordigers van het officieel en het vrij onderwijs adviezen formuleren i.v.m. de oprichting en de leerprogramma's van rijksscholen, en over de erkenning van katholieke scholen. Voor de oppositie hield de wetgeving Harmel een regelrechte oorlogsverklaring aan het rijksonderwijs in. De ruime betoelaging van het katholiek onderwijs beschouwde ze als oneerlijke concurrentie. Men nam het de minister vooral kwalijk

dat hij via de gemengde commissies (een soort ‘paard van Troje’) katholieken een controlerecht gaf op het rijksonderwijs.

2. De verkiezingen van 11 april 1954 stonden begrijpelijkerwijze in het teken van de schoolstrijd. De socialisten ondersteunden hun campagne bovendien met de aantrekkelijke belofte dat ze de duur van de legerdienst zouden verminderen. De CVP kreeg zware klappen: het kiezerskorps ontnam haar 13 zetels in de Kamer en 5 in de Senaat. De absolute meerderheid ging verloren. De socialisten en de liberalen liepen met de winst weg. Het CVP-feest was uit. De BSP en de Liberale Partij vormden een regering onder van Acker. Zoals te verwachten viel, zou het anti-klerikalisme het bindteken tussen de coalitiepartners worden. Twee sectoren leenden zich bijzonder goed voor het opzetten van een offensief: het onderwijs en Belgisch Kongo.

Rond onderwijsminister Collard deden zich de eerste schermutselingen voor. In september 1954 dankte hij 110 leraren af uit het officieel onderwijs, die een diploma van een katholieke instelling bezaten. Het protest was nog niet geluwd toen bij de opening van het parlementair jaar - begin november 1954 - bleek dat op de begroting bijna een half miljard frank minder toelagen voor het vrij onderwijs waren voorzien. Buisseret, minister van koloniën, stelde zijnerzijds een aantal maatregelen voor die de overplanting van de tegenstellingen tussen vrijzinnigen en katholieken naar Kongo inhielden. Op 1 februari 1955 presenteerde Collard de hoofdbrok van zijn onderwijsbeleid: een hele serie ontwerpen die de wetgeving Harmel neutraliseerden, de subsidies aan de katholieke scholen drastisch verminderden en op tal van andere vlakken door de katholieken als zeer discriminerend werden ervaren. In beide kampen maakte men zich klaar voor een bittere stellingenoorlog.

> Achteraf bekeken is het duidelijk dat het in de schoolstrijd niet in de eerste plaats ging om afgedankte leerkrachten of ingekrompen toelagen. In wezen betrof het de 120 jaar oude strijdvraag over de respectieve plaats van de staat en van het vrij initiatief (in casu: de katholieke organisaties) in de organisatie van maatschappelijke activiteiten. Het was ook niet de eerste keer dat hierrond 'oorlog' uitbrak. In het verleden was wél herhaaldelijk een soort godsvrede tussen de strijdende partijen tot stand gekomen.

Wel is de vraag waarom de politieke elite tussen 1952 en 1957 de lessen uit het verleden vergat en de brandende lont zolang in het kruitvat liet. Leo Collard en Théo Lefèvre - in die dagen de hoofdrolspelers in de strijd - hebben in 1970 zowel de inzet als de oorzaken van de escalatie als volgt beschreven. Collard: 'Ik heb de schooloorlog niet verklaard. Men heeft mij een schoolstrijd opgedrongen. (...) Het is steeds de socialistische opvatting geweest dat de staat niet alleen het recht maar zelfs de plicht heeft onderwijs in te richten dat voor iedereen toegankelijk is. Aan katholieke zijde vocht men dat recht aan. Men beweerde dat de staat slechts een subsidiaire rol had, dat hij slechts mocht optreden als het vrij initiatief tekort schoot. Het eerste beginsel dat ik in mijn ontwerp inschreef was de erkenning van dit recht. Hierop kwam hevig verzet. Ik wil niet hovaardig doen, maar vier jaar later wordt in het schoolpact ditzelfde recht erkend en vandaag komt niemand daar nog op terug. (...) Bovendien ging ik ervanuit dat het officiële onderwijs moest worden gegeven in een bepaalde geest, die ik graag de "objectieve neutraliteit" noem. (...) Maar hieruit vloeide voor mij voort - en het schoolpact heeft dat beginsel bekrachtigd - dat de leerkrachten in het officieel onderwijs in diezelfde geest en neutraliteit moeten zijn opgeleid. Welnu mijn voorganger Harmel had het rijksonderwijs systematisch vol katholieke leerkrachten gestopt. Dit is trouwens een van de re-

denen geweest waarom 110 katholieke interimarissen zijn afgedankt geworden. De manier waarop dat gebeurde was nogal bruut, dat geef ik toe. (...) Het werd aangegrepen als de formele reden voor het begin van de vijandelijkheden. De ware oorzaak lag echter in de betwisting rond de suppletieve rol van de staat.'

Lefèvre: '... in die tijd hadden wij werkelijk de indruk dat het voor ons, katholieken, een zaak van leven of dood geworden was. Buset (BSP-voorzitter) had gedreigd ons voor honderd jaar in de oppositie vast te kluisteren. De basis vroeg kordaatheid. Wij vreesden de ontmoediging en wilden niet het lot kennen van de katholieken in Frankrijk die politiek meer en meer in de hoek werden gedrongen om uiteindelijk van geen tel meer te zijn.' (Beide citaten komen uit de interviewbundel van De Ridder en Verleyen, *Waar is nu mijn mooie boomgaard?*)

De schoolstrijd speelde zich zowel binnen als buiten het parlement af. De ontwerpen van minister Collard lokten in juni en juli 1955 zeer woelige debatten uit in Kamer en Senaat. Ook buiten het parlement waren de botsingen talrijk. De kerkelijke hiërarchie kwam achtmaal tussen met een publieke verklaring. In het katholieke kamp was de mobilisatie toevertrouwd aan een Nationaal Comité voor Vrijheid en Democratie dat onder meer drie grote en rumoerige betogingen in Brussel organiseerde. De laatste, op 10 juli 1955, bracht volgens de organisatoren zo'n 250.000 man op straat. Een petitie met meer dan 2 miljoen handtekeningen werd aan de koning bezorgd. Aan beide zijden was men niet vies van - om het zacht uit te drukken - extravagante actiemiddelen. Bij de tweede protestbetoging van de katholieken in Brussel, die trouwens verboden was door de Brusselse burgemeester, dwong de minister van binnenlandse zaken P. Vermeylen het radio-instituut een eenzijdige berichtgeving te verspreiden. Het Comité voor Vrijheid en Democratie werkte met wacht-

woorden als boycot van postgiro en ASLK en van produkten van fabrikanten die als vrijzinnig bekend stonden. Net als in 1950 was een conflict aan de controle van de politieke elite ontsnapt. Kon de vrede nog worden hersteld?

De verkiezingen van 1 juni 1958 gooiden de kaarten door elkaar. De regeringspartijen verloren; de CVP won haar absolute meerderheid terug in de Senaat, niet in de Kamer. De ontknoping van de schoolstrijd was al even verrassend als deze van de koningskwestie: reeds enkele weken na de verkiezingen gingen drie katholieke, drie socialistische en drie liberale politici aan tafel zitten. Het 'regeren met wederzijdse toestemming' was in eer hersteld. Op 6 november 1958 parafeerden ze het schoolpact. Het werd 10 dagen later op de partijcongressen goedgekeurd. De godsvrede was er. Ondertussen had G. Eyskens eerst een minderheidskabinet van christen-democraten geleid, maar op 6 november 1958 verruimde hij deze regering tot een rooms-liberale coalitie.

Hoe is het dan toch tot pacificatie gekomen? Men vergete niet dat de schoolstrijd uit de hand was gelopen omdat de katholieken vóór 1954, de socialisten en liberalen later, overtuigd leken dat ze met enkele kloeke ingrepen in het onderwijs hun macht aanzienlijk konden vergroten. In zo'n situatie denkt men niet aan overleg en compromisvorming, eerder aan offensief en verovering. In de loop van de jaren vijftig hebben 'rechts' (de katholieken) en 'links' (de vrijzinnige socialisten en liberalen) evenwel moeten ervaren en aanvaarden dat in ons land overheersing van het ene blok door het andere niet mogelijk is.

'Rechts' kreeg een eerste opdoffer in juli 1950: het kon in de koningskwestie zijn feitelijke meerderheid niet verzilveren omdat in links Wallonië een revolte dreigde. De verkiezingen van 1954 leerden de CVP opnieuw dat een duurzaam overwicht buiten haar

mogelijkheden lag. De stembusresultaten van 1958 confronteerden nu ook de socialisten en liberalen met de harde werkelijkheid: in hun strijd om de macht waren katholiek ‘rechts’ en vrijzinnig ‘links’ terechtgekomen in een patstelling - om het met een schaakterm te zeggen. De katholieken vormden een meerderheid in Vlaanderen, de vrijzinnigen een meerderheid in Wallonië; de katholieken hadden evenwel een kwetsbare minderheid in Wallonië, de anderen in Vlaanderen. Nu bleek ook dat in deze politieke machtsverhoudingen niet veel beweging meer te krijgen was, ook niet met de school als hefboom. Het was een heilzame patstelling want ze temperde de agressiviteit van vooral de Waalse socialisten en de Vlaamse christen-democraten. Beide meerderheidsgroepen bekeerden zich tot het compromis. Ze deden dat omdat ze nu wel wisten dat ze elkaar niet konden overheersen en ook omdat een compromis de meeste waarborgen inhield voor de minoritaire ‘geloofsbroeders’ in het andere landsgedeelte. Deze ingewikkelde machtsverhoudingen werden in het schoolpact bevroren voor wat de onderwijskwestie betreft, maar later ook gebruikt voor afspraken op tal van andere domeinen, zoals het cultuurbeleid, het maatschappelijk werk, het beheer van de BRT, enzovoort.

> Er was nu een merkwaardige machtsbalans - een zeker evenwicht in de krachtsverhoudingen - werkzaam. De Vlaamse christen-democraten waren wat sterker in het parlement, dat wel, maar de Waalse socialisten compenseerden dat dan weer met de steun van een strijdlustiger vakbeweging en door hun sterke lokale machtsposities. De rivalen hielden elkaar afwisselend in een houdgreep. Bovendien was er in die machtsbalans niet veel beweging meer te krijgen, zeker niet in de jaren vijftig. Die toestand dwong de eeuwige rivalen tot redelijkheid, tot zakelijkheid en pragmatisme in de behandeling van explosieve materies. Men be-

> grijpe mij dus goed: het compromis dat eind juli 1950 de koningskwestie ontmijnt en het schoolpact van 1958 zijn niet de vrucht van verdraagzaamheid of waardering voor elkaars standpunten. Elke Belgische godsvrede is veeleer het produkt van politiek realisme: '*If you cannot beat them, do business with them*'. In de jaren vijftig ervaart de politieke elite die machtsbalans die haar tot compromissen dwingt als iets drukkends, als een gedwongen huwelijk tussen machtsblokken. Maar die negatieve interpretatie valt weg kort na 1960 en in de plaats komt wat men de sfeer van een verstandshuwelijk zou kunnen noemen. De latere roomsrode coalitie Lefèvre-Spaak (1961-1965) is daar op regeringsvlak een treffende uiting van.

Er was nog een tweede factor werkzaam, die de christen-democraten, de socialisten en de liberalen uiteindelijk rond de onderhandelingstafel bracht. In de eerste fase van de schoolstrijd wisten katholieken en vrijzinnigen de eigen troepen probleemloos te mobiliseren voor een confrontatie met de andersdenkenden. Maar geleidelijk taande in beide kampen de levensbeschouwelijke solidariteit. In het katholieke kamp werd de christelijke arbeidersbeweging onrustig. Ze wilde zich niet blijvend laten meeslepen in levensbeschouwelijke conflicten omdat ze in de 'heilige alliantie' met de patroons, de boeren en de middenstanders te veel van haar identiteit als arbeidersbeweging verloor. (Het was trouwens niet de eerste keer dat zich in de katholieke zuil zoiets voordeed. Ook tijdens de koningskwestie waren sommige syndicale leiders van mening dat de terugkeer van de koning één programmapunt was, dat niet mocht leiden tot verwaarlozing van andere, sociaal-economische, actiepunten).

Ook in de andere groep deden zich soortgelijke verschijnselen voor. In de schoot van het Algemeen Belgisch Vakverbond eisten sommige militanten voorrang voor de sociale problematiek. Er waren discrete contacten tussen christelijke en socialistische syn-

dicalisten die de levensbeschouwelijke oorlogvoering beu waren. Ook in de socialistische partij rees verzet tegen de sociaal-conservatieve politiek van de regering-van Acker. Er kwamen barsten in wat toen nog het ‘linkse’ kamp genoemd werd. De verwijdering tussen socialisten en liberalen was voorgoed begonnen. Ze zouden van nu af aan echt als aparte politieke familie gaan optreden. Daarmee drongen ook de sociaal-economische tegenstellingen voorgoed binnen in de verzuiling.

Beide kampen marcheerden dus niet meer op als één hecht blok. Zo namen de kansen op een vergelijk toe.

De vruchten van het schoolpact

Het schoolpact van 1958 legde een aantal principes vast: de vrijheid van schoolkeuze diende gewaarborgd; het voortgezet onderwijs zou kosteloos zijn voor iedereen; de leerkrachten in het vrij en het rijksonderwijs zouden dezelfde bezoldiging ontvangen, door de staat betaald; de staat kreeg het recht een volledig net van onderwijsinstellingen uit te bouwen; het vrij onderwijs zou wedde-, werkings- en uitrustingstoelagen ontvangen. Op 29 mei 1959 werden de bepalingen in wet omgezet.

Het effect van het schoolpact op het politiek leven was enorm.

1. Het pact nam akte van een politiek feit, namelijk dat de rivaliserende groepen in de levensbeschouwelijke strijd in een patstelling waren terechtgekomen. Tegelijkertijd bevroor het deze situatie. Het hield ook de erkenning in van de stelling dat beslissingen, eenzijdig door één enkele politieke familie genomen, de stabiliteit van het politiek regime in gevaar brengen. Het schoolpact voerde bij deze op duurzame wijze het ‘regeren met wederzijdse toestemming’ in.

2. Het is duidelijk dat de regeling die in het schoolpact is getroffen, neerkomt op het werken met een principe dat hier vroeger al besproken is: de overheid geeft een gedeelte van haar opdrachten in onderaanneming aan derden. Dit beginsel is verre van nieuw. De toepassing ervan na 1960, ook buiten het onderwijsdomein, schept evenwel een nieuwe toestand omdat op dat moment al veel meer maatschappelijke activiteiten, op een grotere schaal ook, door de overheid gefinancierd werden. Het gevolg was wel dat de zuilen nog meer middelen kregen en zich nog steviger gingen inplanten.

3. Er kwamen - tien jaar na de uitbouw van het sociaal-economisch overleg - ook in het levensbeschouwelijk spanningsveld overlegorganen en onderhandelingsprocedures tot stand. De vaste schoolpactcommissie is er een van. Later zullen deze instellingen model staan voor het overleg in andere maatschappelijke domeinen (zoals de gezondheidszorg, het cultuurbeleid, het maatschappelijk werk, de BRT).

4. Het schoolpact wijzigde ook de politieke effecten van de verzuiling. Voorheen waren de zuilen in eerste instantie een soms gevaarlijke factor van *verdeeldheid*, vooral op levensbeschouwelijk gebied, in het land. Nu schiep men spelregels waardoor de verzuiling een handig instrument van *verdeling* werd. Tal van schaarse goederen in de politiek (overheidsgeld, jobs, mandaten, zendtijd, e.d.) kunnen nu volgens afgesproken doseringen over de katholieke organisaties aan de ene kant, de socialistische en liberale aan de andere kant verdeeld worden. Men weet aan wie men welk stuk van de koek moet geven. Alleen is het nog nodig de weegschaal nu en dan te ijken, bijvoorbeeld na verkiezingen. Het gebruik van deze spelregel heeft de politici er soms toe gebracht verzuiling in het leven te roepen waar ze ontbrak. *Pour les besoins de la cause*.

5. Het pact haalde zo de lont uit een gevaarlijk kruitvat. Vanaf

1959 verloor de levensbeschouwelijke verdeeldheid in ons land iets van haar onwrikbaarheid. Er kwam ruimte voor wat meer openheid en verdraagzaamheid en dat zou na 1965 in de traditionele partijen leiden tot stoutmoedige hervormingsplannen.

6. Toch kan men zich niet van de indruk ontdoen dat de conflictregeling tussen de katholieken en de vrijzinnigen onvoltooid is gebleven en is blijven steken in een gewapende vrede. De levensbeschouwelijke pacificatie berust vooral op een zakelijk praten met de anderen vanuit de overweging dat zij een bepaalde machtspositie hebben verworven. Er is, met andere woorden, maar weinig sprake van een aanvaarden van de anderen als dragers van een waardenstelsel dat kan bijdragen tot het algemeen welzijn. Ons politiek stelsel bleef aldus georganiseerd op basis van een wederzijds wantrouwen. In elke hoek van het maatschappelijk tehuis wordt sindsdien door vertegenwoordigers van de oorspronkelijke kampen toezicht uitgeoefend op de naleving van de wapenstilstand. Het controlepersoneel wordt hoofdzakelijk geleverd door de drie traditionele partijen. Zij zijn de nachtwakers van het systeem geworden. Zij nemen daartoe mandaten op in de intercommunales, in de parastatalen, in de beheerraden van rijksuniversiteiten, etcetera. Dit heeft er toe geleid dat allerlei en eigenlijk veel te veel dingen in de sfeer van de partijpolitiek zijn terechtgekomen die daar op zich genomen niet thuishoren, zegt B. De Clercq in *Kritiek van de verzuiling*. Men denke aan de partijpolitieke invloeden o.m. bij de benoeming van rechters.

7. In de jaren na het schoolpact groeide zo een wat paradoxale toestand. Godsdienst en levensbeschouwing verloren aan betekenis in de politiek. Toch ging de verzuiling van het maatschappelijk leven door. Wel verschraalde ze in vele gevallen tot een partijpolitieke verzuiling.

8. Er zijn nog andere schaduwzijden. Het doseringsmechanis

me, waarmee men kredieten, ambten e.d. verdeelt, werkt in feite als een monopolie van de drie machtsblokken. Initiatieven die zich niet onder een katholieke, een socialistische of een liberale paraplu zetten, blijven in de kou staan. Vaak toch. Bovendien dwingt een dergelijk systeem de mensen ertoe kleur te bekennen op een wat kunstmatige wijze. En wie geen gele, blauwe of rode trui wil aantrekken, wordt op basis van even artificiële criteria (de 'kleur' van het diploma...) in een zuil ondergebracht. Daarvan gaat een beklemming uit die voor velen ondraaglijk is geworden. Ook werkt de doseringsobsessie vaak met een soort mechanische gelijkheidsidee: als de ene zuil in een van haar vertakkingen van de overheid een of andere voorziening krijgt, moet dat in de andere zuilen dan ook maar. Ongeacht de vraag of er daar wel behoefte is aan zo'n voorziening. Ofwel zoekt men ijverig naar 'compensaties'.

En de andere spanningsvelden?

De schoolstrijd heeft zonder twijfel de andere spanningsvelden in ons land overschaduwd. Er is wel gezegd dat in het diepere volksbewustzijn in Vlaanderen, de wetten van Collard een Waals etiket droegen (Ruys, *De Vlamingen*), maar de verstrengeling tussen de diverse tegenstellingen was veel minder aanwezig in de schoolstrijd dan in de koningskwestie.

Hoe ontwikkelden zich de relaties tussen Vlamingen en Franstaligen tussen 1950 en 1960? Reeds onder de homogene CVP-regeringen was een proces van verwijdering ingezet tussen de twee taalgroepen in de Christelijke Volkspartij. Meningsverschillen over de liquidatie van het repressievraagstuk en de opname in de CVP van enkele Vlamingen (Custers, Leemans en de

Winter) die onder de oorlog topambten hadden bekleed, waren daar verantwoordelijk voor. Dat laatste maneuver vertraagde anderzijds de groei van de volksnationale partij, die in Vlaanderen al enkele jaren in de steigers stond. Met die nationalistische partij ging het electoraal trouwens niet zo goed in de jaren vijftig. Zij behaalde één zetel in 1954 en verloor stemmen in 1958. Ook op extraparlementair vlak was er weinig of geen ontwikkeling. De levensbeschouwelijke verdeeldheid stond communautaire blokvorming zowel aan Vlaamse als aan Franstalige zijde in de weg. Wél was er in 1959 een soort Vlaamse mobilisatie in het vooruitzicht van de volkstellingen mét talentelling, die voor 1960 gepland waren. In Vlaanderen waren velen van mening dat de talentelling zou uitlopen op nieuwe gebiedsroof in Vlaams-Brabant. Een dreiging met boycot door honderden Vlaamse gemeentebesturen boekte succes: de regering zag van de talentelling af.

Men kan zeggen dat in de jaren vijftig de wind tijdelijk was gevallen over de taalpolitieke kwestie. Weldra zou blijken dat het een stilte voor de storm was geweest.

Iets anders lag de situatie op het vlak van de sociaal-economische tegenstellingen. Er waren economische zorgen genoeg in de jaren vijftig. De werkloosheid was er een van. Ook bleek steeds duidelijker dat de steenkoolnijverheid in zware moeilijkheden zou geraken. Rond 1955 kwam er een economische heropleving. Maar kort na de drukte en de euforie van de wereldtentoonstelling in Brussel (1958) dook het spook van de werkloosheid weer op. Toch waren er relatief weinig stakingen, althans in vergelijking met de jaren 1945-1948. Het sociaal overleg vervulde zijn pacificatierol. In 1954 herhaalden de sociale partners, in een plechtig ‘produktiviteitsprotocol’, de principes waarop dat sociaal overleg rustte. Wel wijzigden zich de machtsverhoudingen tussen het christelijk en het socialistisch vakverbond. Decennia

lang was de socialistische vakbond in zijn ledenaantal veel sterker geweest dan de christelijke vakbond. In 1936, bijvoorbeeld, telde de socialistische Syndicale Commissie 573.000 leden, het ACV 280.000. In de tweede helft van de jaren vijftig profiteerde het ACV ervan dat de socialistische arbeidersbeweging onder de regering-van Acker vleugellam was gemaakt. De christelijke vakbond voerde een harde actie voor de 45-urenweek en de vijfdagenweek en won gestadig leden bij. In 1959 had het ACV zijn achterstand op het ABVV ingehaald. In 1960 telde de christelijke vakbond reeds 60.000 leden meer dan de socialistische. Die verschuiving kwam ook tot uiting op het scorebord van de syndicale verkiezingen. In 1954 behaalde het ACV 33,9% van de door arbeiders uitgebrachte stemmmen voor de ondernemingsraden; in 1958 was dat aandeel opgelopen tot 38,7%.

Al bij al was het sociaal-economisch klimaat op het einde van de jaren vijftig dus zo dat de uitbarsting in de winter van 1960-1961 voor de meeste waarnemers als een verrassing zou komen.

Hoofdstuk 4
1960-1970
Tien wilde jaren

De rooms-liberale coalitie onder Gaston Eyskens is, zo zagen we reeds, in een klimaat van pacificatie ontstaan. Ze werd gevormd op 6 november 1958, de dag dat de negen wijzen van de grote partijen het schoolpact parafeerden. De regeringsverklaring die premier Eyskens in het parlement voorlas, begon met een saluut aan het adres van de drie nationale partijen: 'Ze hebben de oorzaak van een langdurig geschil uitgeschakeld en de eendracht tussen alle burgers versterkt.' De politieke elite kon tevreden en gerust zijn: hadden de traditionele partijen niet meer dan 90% van de kiezers achter zich?

Het optimisme van de politieke leiders zou niet lang meegaan. Een hele rij (meestal onverwachte) gebeurtenissen veroorzaakten vanaf 1960 politieke wervelstormen, waarvan de gevolgen jarenlang voelbaar bleven. Eerst was er de ineenstorting van het Belgisch gezag in de Kongo-kolonie. Dan, eind 1960, brak de hevigste werkstaking uit de naoorlogse tijd uit. In 1961 ging ook de taalpolitieke vulkaan weer werken: de Vlamingen hielden een massale mars op Brussel, het *Mouvement Populaire Wallon* werd gesticht en bij de verkiezingen van 1961 brak de Volksunie eindelijk door.

De winterstakingen van 1960-1961

Het is hier niet de plaats om op de Kongo-crisis 1959-1960 in te gaan. Alleen is het goed te weten dat het verlies van de kolonie het vertrouwen in de politieke leiders verzwakte. De regering-Eyskens beefde ook onder de internationale repercussies van het improvisatorisch Kongo-beleid.

Belangrijker nog in het leven van deze regering is haar ambitieus saneringsplan, dat als 'eenheidswet voor de economische expansie, de sociale vooruitgang en het financieel herstel' eind 1960 in het parlement kwam. De eenheidswet combineerde - zoals dat een Belgisch compromis past - een verzwaring van de fiscale druk met bezuinigingsmaatregelen op de overheidsuitgaven. Het verzet tegen de eenheidswet was ongemeen heftig en lokte een kettingreactie uit, die vooral buiten het sociaal-economisch spanningsveld verstrekkende gevolgen had.

In de tweede helft van december, enkele dagen na het huwelijk van Koning Boudewijn (14 december 1960), braken eerst in Wallonië, later ook in Vlaanderen stakingen uit. De christelijke vakbond verbrak de solidariteit met de regering-Eyskens niet en deed niet mee aan wat een politieke staking werd genoemd. Ook in de socialistische arbeidersbeweging probeerden sommige, vooral Vlaamse, leiders zich te verzetten tegen de werkonderbrekingen, maar ze konden de stakingen niet stilleggen. In heel het land - het meest nog in Wallonië - heerste dra grote sociale beroering: rellen, sabotagedaden, gevechten met de ordestrijdkrachten waarbij een viertal doden vielen. In nauwelijks vier weken gingen door deze staking 5,5 miljoen werkdagen 'verloren'. Dat is meer dan in de hele (toch al woelige) periode 1945-1949. Maar de regering dreef haar wil door, geholpen door de christelijke vakcentrales. Op 13 januari 1961 nam de Kamer de eenheidswet aan.

Ondertussen had de stakingsbeweging geleidelijk een andere wending genomen. Ze werd nu ten dele een revolte van het linkse Wallonië tegen het centraal gezag in Brussel, dat men verantwoordelijk achtte voor de teloorgang van het Waalse gewest, en tegen het als conservatief ervaren Vlaanderen. Niet meer het verzet tegen de eenheidswet was het drijvende motief van de strijd, maar de eis voor socialistische structuurhervormingen in het zuiden van het land. Woordvoerder van deze drang was A. Renard. In het besef dat hij voor dit streven onvoldoende steun zou vinden in de socialistische partij en vakbond (waarvan sommige Vlaamse leiders in zijn ogen de staking hadden gesaboteerd) stichtte hij het *Mouvement Populaire Wallon*. Die beweging werd de draagster van het 'renardisme': een mengeling van wallingantische, federalistische en socialistische strevingen. Hier kwam ook scherp tot uiting dat een belangrijke onderstroom in de Waalse vakbeweging in feite het principe verwierp van de sociale vrede, dat de hoeksteen is van het pact van de sociale solidariteit.

Men heeft later gezegd dat de winterstaking van 1960-61 de laatste proletarische opstand in België is geweest. Toch ging het (achteraf bekeken) niet in de eerste plaats om een frontale botsing tussen patroons en arbeiders. De stakingen hebben trouwens ook geen blijvende hinder opgeleverd voor het sociaal overleg in ons land. Het is bijvoorbeeld opvallend hoe weinig sociale conflicten er zich tussen 1961 en 1970 hebben voorgedaan. In haar ontknoping heeft de winterstaking veel ingrijpender gevolgen gehad op de verhouding tussen Vlaanderen en Wallonië dan op strikt sociaal-economisch vlak. Zoals in de koningskwestie werd opnieuw de stelling geïllustreerd dat Vlaanderen en Wallonië verschilden in mentaliteit, in politieke zeden, in visie op maatschappij, de staat, de economie, de machtsverhoudingen in de wereld van de arbeid. Dit is een redenering, die in de jaren zeven-

tig nog fel aan kracht zal winnen.

De vervroegde verkiezingen van 26 maart 1961 liepen slecht af voor de regeringspartijen. De CVP verloor in de Kamer 8 zetels, de Liberale Partij één. De Volksunie kon met 5 zetels in de Kamer en 2 in de Senaat eindelijk volop doorstoten tot in het parlement.

Dan kwam de rooms-roze coalitie Lefèvre-Spaak. Deze regering zou, net als de drie kabinetten die daarna aantraden (de CVP-BSP-coalitie onder Harmel, de CVP-PVV-coalitie onder Vanden Boeynants en de CVP-BSP-regering onder G. Eyskens) te doen krijgen met een drietal ontwikkelingen die de jaren zestig door en door gekleurd hebben: de omzetting van het taalpolitiek conflict in een veelomvattender communautaire confrontatie, de pogingen om tot een hergroepering te komen van de politieke krachten en de revolte van groepen die tot dan toe in de politiek een figurantenrol hadden vertolkt (de landbouwers, de Limburgse mijnwerkers, de jongeren...).

We kijken nu op welke voedingsbodem sommige van deze ontwikkelingen zijn ontstaan. De verhoudingen tussen Vlamingen en Franstaligen komen daarbij het eerst aan de orde.

Van taalpolitieke naar communautaire confrontatie

Wat een diagnose van de ‘communautaire’ kwestie zo moeilijk maakt, is dat er voor de beschrijving ervan nauwelijks eenduidige, zindelijke termen te vinden zijn. Wie zijn eigenlijk de rivaliserende groepen? Vlamingen en Walen, zoals de meeste buitenlanders denken? Vlamingen, Brusselaars en Walen? Vlamingen en Franstaligen? Wat ligt er aan de grondslag van het conflict? Taalpolitieke overwegingen? Een etnisch-cultureel bewustzijn? Een

meer integraal meningsverschil waarin ook levensbeschouwelijke en sociaal-economische visies meespelen?

Mijn opvatting daarover is in één enkele alinea samen te vatten. Er is in de tweede helft van de negentiende eeuw (niet vroeger, niet later) een *taalpolitiek* probleem ontstaan. Dit had grotendeels te maken met het feit dat de Franstaligen bij de verdeling van macht, prestige en materiële levenskansen, in aanzienlijke mate bevoordeligd werden. Op het gebruik van de Vlaamse taal stond een maatschappelijke straf. De Vlamingen hebben er honderd jaar over gedaan om die situatie te wijzigen. Straks meer daarover. Later ontwikkelde zich evenwel op deze voedingsbodem een *nieuwe breuklijn*: in Vlaanderen en Wallonië groeide geleidelijk het besef dat de bevolking in beide regio's niet alleen qua taal en cultuur verschilt, maar op tal van gebieden uiteenlopende politieke opties verdedigt. Dit bewustzijn is na de tweede wereldoorlog verscherpt. Aanleiding waren, onder meer, de repressie en de vernederende afloop van de koningskwestie voor de Vlamingen, het failliet van de winterstakingen in 1960-1961 voor de Walen. Scherp kwam tot uiting dat in de twee regio's verschillende opvattingen leefden over het samenwonen van katholieken en vrijzinnigen, van arbeid en kapitaal. Wat men hier de communautaire tegenstellingen noemt, wortelt dus slechts gedeeltelijk in taalpolitieke of culturele spanningen.

In feite staat men in de communautaire kwestie voor twee tegenstellingen (een taalpolitieke en een meer integrale) die deels met elkaar verweven zijn, deels een eigen ontwikkeling kennen. Laat ik het anders formuleren. In het politieke landschap in België liepen oorspronkelijk drie barsten: een levensbeschouwelijke (katholieken versus vrijzinnigen), een sociaal-economische (arbeid versus kapitaal) en een taalpolitieke (Vlamingen versus Franstaligen). Het lijkt echter wel of deze drie breuklijnen na

1945 geleidelijk samenvloeien in één enkele bedding, waardoor Walen en Vlamingen ook op levensbeschouwelijke en sociaal-economisch vlak elkaars tegenvoeters zijn. De meer integrale confrontatie tussen twee maatschappijmodellen die daaruit kan voortkomen, noemen de Engelstalige politicologen '*communal*'; 'communautair' zo men wil, maar dan in een veel bredere betekenis dan in het gewone taalgebruik: een botsing tussen geografisch gescheiden gemeenschappen, die een verschillend levensbeschouwelijk en sociaal-economisch maatschappijmodel aankleven. Uiteraard is dat 'samenvloeien in één bedding' nooit volkomen geweest. Er wonen ten noorden van de taalgrens niet alleen katholieken, ten zuiden niet alleen vrijzinnigen, bijvoorbeeld. In Vlaanderen zelf zijn de levensbeschouwelijke en sociaal-economische tegenstellingen niet verdwenen en in Wallonië evenmin. De kwestie Brussel laat trouwens zien dat ook het taalpolitiek probleem nog steeds op een zelfstandige wijze werkzaam is. Bovendien verloopt het ontstaan van die veelomvattender breuklijn niet probleemloos noch automatisch. Er is hier en daar verzet. En dat is begrijpelijk want zo'n ontwikkeling bedreigt niet alleen het voortbestaan van de Belgische natie, maar ook de grondslagen van de pacificatiepolitiek. Bovendien mag men gerust zeggen dat Vlaanderen en Wallonië na 1980 qua levensbeschouwelijke opvattingen en sociaal-economische visies dichter bij elkaar gekomen zijn. Dat alles komt straks opnieuw ter sprake.

Zo'n hypothese, want dat is het vooralsnog, vraagt om verduidelijking en argumentatie. In de volgende alinea's wordt daartoe een poging gedaan. Eerst komt de ontwikkeling van het taalpolitiek dossier aan de orde, daarna het ontstaan van wat een veelomvattender breuklijn is genoemd.

De taalpolitieke kwestie

Veel auteurs hebben over de taalverschillen als bron van politieke tegenstellingen in België geschreven. Uit het grote aanbod van studies licht ik de analyse die de Amerikaanse historicus Zolberg heeft gemaakt.

1. In de eerste jaren na de geboorte van België was de politieke betekenis van de taalverschillen miniem, zegt Zolberg. Een van de voorwaarden daartoe, namelijk identificatie met een taalgroep, ontbrak in hoge mate. Precieze gegevens over de periode vóór 1850 hebben we wel niet, maar om twee redenen zal een dergelijke identificatie hoogstwaarschijnlijk achterwege gebleven zijn. Ten eerste was de taalsituatie in de verschillende zones van het land verre van homogeen. De telling van 1846 bracht de Belgen weliswaar in drie taalgroepen onder: 'Vlaams of Nederlands', 'Frans of Waals' en 'Duits'. Deze indeling was echter misleidend. Omdat een hele waaier van dialecten in één categorie werden ondergebracht, omdat Frans en Waals werden gelijkgesteld en een grote groep tweetaligen over het hoofd werd gezien, leverde dat een kunstmatig beeld op. In feite was de toestand zo: iets meer dan de helft van de bevolking sprak diverse soorten Vlaams, de meeste anderen variëteiten van Waals en Picardisch; in beide groepen hadden sommigen een rudimentaire kennis van het Frans; alleen een kleine minderheid, verspreid over Brussel en de stedelijke centra ten noorden en ten zuiden van de taalgrens sprak gewoonlijk standaard-Frans. De taal kon noch in Vlaanderen, noch in Wallonië een basis vormen voor een stevig wij-gevoelen. Maar er was een tweede factor die identificatie met een taalgroep om zo te zeggen uitsloot: het België van kort na 1830 was een preindustriële samenleving en in zo'n samenleving identificeren de meeste mensen zich met de strikt lokale gemeenschap ('mijn dorp, mijn streek') en *niet* met een brede grootschalige taal- of cul-

tuurgemeenschap. Tussen 1850 en 1914 zal het feit dat de taal, met het ontstaan van een tertiaire of dienstensector, als economisch instrument belangrijker wordt, daarin echter verandering brengen.

2. Het Frans werd al kort na de onafhankelijkheidsverklaring de enige officiële taal van België. Dat was méér dan een symbolische beslissing. Met die politieke keuze maakte de elite de toegang tot het feitelijk burgerschap en tot dat wat daarmee samenhing voor de ene taalgroep veel gemakkelijker dan voor de andere. De monopoliepositie van de Franse taal oefende dus rechtstreeks invloed uit op de verdeling van de levenskansen van de Belgen. Sommige Vlamingen voelden de maatschappelijke kosten voor wie Vlaams sprak vrij snel aan en ontwikkelden ter zake een politieke reflex. Maar hun aantal was klein.

Na 1850 groeide echter met de industrialisatie de diensten- of tertiaire sector en dus het belang van vooral het bediendenberoep. De toegang tot het bediendenberoep, dat decennia lang de hefboom zou zijn voor sociale stijging, is in grote mate afhankelijk van de vaardigheid om symbolen te manipuleren (speciaal de taal) en niet fysische objecten. In tegenstelling tot het werk in de landbouw en in de fabrieken zijn vele beroepen in de tertiaire sector noodzakelijkerwijze taalspecifiek: de taal is een belangrijk werkinstrument. Bovendien ging in die fase van het moderniseringsproces de uitoefening van een beroep meer en meer afhangen van een formele opleiding, een examen, een diploma; allemaal elementen die de betekenis van de taal doen toenemen. De officiële ééntaligheid van België won daarbij dus aan effect en betekenis. Wie Frans sprak was nu nog beter af en kreeg gemakkelijker toegang tot de interessante bediendenberoepen. Deze onwikkeling confronteerde veel méér Vlamingen dan vroeger met hun taal en met de tweederangspositie ervan. Zo werd een eerste stap gezet in

de richting van een grotere verbondenheid met een taalgroep. Daar het bediendenberoep in niet onbelangrijke mate in overheidsdienst werd uitgeoefend, richtte de bewustwording zich ook naar de overheid.

Taalpolitieke eis nummer één in de tweede helft van de negentiende eeuw was dan ook dat het Vlaams in Vlaanderen dezelfde rechten moest krijgen als het Frans zowel in de overheidsdiensten, als in het rijksonderwijs en bij de rechtbanken. (De flaminganten namen dus oorspronkelijk genoegen met de tweetaligheid in Vlaanderen en aanvaardden het beginsel dat de Vlamingen tweetalig moesten zijn om deel te nemen aan het openbare leven). Het is geen wonder dat het politiek streven naar gelijkberechtiging van het Vlaams in, vooral, de overheidsdiensten hoofdzakelijk ontstond in de middengroepen. De Vlaamse bedienden, ambtenaren en onderwijzers werden door de monopoliepositie van het Frans in hun levenskansen geraakt. Sociale stijging via deelname aan het openbare leven was voor hen uitgesloten, behalve als zij op het Frans overschakelden. Het pleidooi voor erkenning van de tweetaligheid van Vlaanderen was een poging om de maatschappelijke handicap, die verbonden was aan het gebruik van het Vlaams, enigszins te milderen. Daardoor had de taalpolitieke bewustwording ook een sociaal-economische dimensie: deze Vlamingen voelden zich niet alleen cultureel gediscrimineerd, maar ook tekort gedaan als werknemers en staatsburgers. Men mag de term ‘taalpolitiek’ dus niet al te eng opvatten.

3. Met de taalwetten, die nog vóór 1900 het tweetalig statuut van Vlaanderen vastlegden, boekte de Vlaamse beweging haar eerste grote successen. De Vlaamssprekenden waren nu in eigen streek in beginsel gelijkberechtigd. De deur naar een sociale emancipatie was opengemaakt. In de ogen van de Franstaligen was aan de verlangens van de Vlamingen voldaan. De volgende

stap in de ontwikkeling van de taalkwestie, die gezet werd tussen 1900 en 1914, verraste dan ook velen. Die nieuwe stap hield in dat de Vlaamse beweging veelomvattender eisen formuleerde in het besef dat de discriminatie van de Vlamingen een achteruitstelling was van een hele (taal-)gemeenschap en niet alleen van een (zij het dan grote) groep individuen.

Sociologen weten dat de gedeeltelijke opheffing van discriminerende maatregelen en de daaruitvolgende sociale emancipatie een kettingreactie uitlokken. Voorbeelden van succes wekken bij de nog-niet geslaagden grote verwachtingen, die dan op hun beurt nieuwe eisen in het leven roepen. Bovendien stuiten degenen die slagen hogerop weer op obstakels, die de toegang tot de hoogste posities afsluiten. Ook dat leidt tot krachtiger aanvallen op de bevoorrechte tegenstanders. Het resultaat van zo'n ontwikkeling is, dat de eisende partij geen vrede meer neemt met de druppelsgewijze promotie van enkelingen, maar gaat streven naar een wijziging van de maatschappelijke spelregels, zodat de hele groep collectief kan promoveren.

De taalwetten van de drie decennia vóór 1900 hebben in Vlaanderen een dergelijke kettingreactie veroorzaakt. Kort na de eeuwwisseling veranderde de politieke vraag naar gelijkberechtiging dus van karakter: men wilde de opheffing van de discriminatie die de Vlamingen als (taal-)gemeenschap trof. Het vervolg was dat men geen genoegen meer nam met de tweetaligheid van Vlaanderen, maar ook voor de Vlaamse gemeenschap op tal van gebieden een groter aandeel ging opeisen op nationaal vlak.

4. Nog een andere ontwikkeling leidde aan Vlaamse zijde tot een strategiewijziging. In de periode vóór en na 1900 stond het politiek leven ook in het teken van de strijd voor het algemeen enkelvoudig stemrecht. De Vlaamse beweging hield zich daarvan niet afzijdig. Wetend dat een verruiming van het stemrecht het

Vlaamse deel in het kiezerskorps sterk zou doen toenemen, hadden sommige flaminganten zich volop in de strijd gemengd. Dat Vlaanderen in België een demografische meerderheidspositie innam en een hoger geboortecijfer had dan de andere regio's bleek nu ineens een troef te zijn, eerder dan een handicap. Met het algemeen enkelvoudig stemrecht zou Vlaanderen in België de macht van het aantal kunnen doen gelden, dacht men.

Er was evenwel een ontwikkeling aan de gang, die dit aantrekkelijk toekomstperspectief ernstig overschaduwde. Men leerde uit de opeenvolgende volkstellingen (die ook talentellingen waren) dat het voor de Vlamingen gunstig effect van mogelijke hervormingen gedeeltelijk teniet werd gedaan door de opmars van de verfransing in een aantal Vlaamse steden, in Brussel en langs de taalgrens. Wat men aan de ene kant won, ging elders verloren. Het rampzalige eenrichtingsverkeer in Brussel en langs de taalgrens was een rechtstreekse bedreiging van Vlaanderens demografische en toekomstige politieke meerderheidspositie. Het moest gestopt worden. In het licht van die bewustwording onderging het Vlaamse eisenpakket een wijziging: niet meer het recht van de individuele Vlamingen om in hun eigen taal bediend te worden stond centraal, maar wel het recht van een gemeenschap om haar culturele integriteit en dus haar taalgrenzen te beveiligen. De Vlaamse beweging ruilde, met andere woorden, het personaliteitsbeginsel (‘in zijn relatie met overheidsdiensten, het onderwijs en de rechtsmachten, moet iedereen de taal van zijn keuze kunnen spreken’) voor het territorialiteitsbeginsel (‘overheidsdiensten, onderwijsvoorzieningen en het gerecht dragen de taal van de streek waarin ze gevestigd zijn’). Het was een spectaculaire stap, die de vraag naar de eentaligheid van Vlaanderen en naar het bevriezen van de taalgrens meebracht.

De kieshervormingen van de jaren negentig hadden bovendien

het principe van de evenredige vertegenwoordiging bij de verdeling van parlementszetels ingevoerd. Het was maar een kleine sprong om de toepassing van dit beginsel ook op te eisen bij de verdeling van rijkskredieten, van jobs in overheidsdiensten. Zodra men met dit principe gaat werken, spelen aantallen een grote rol. De Vlaamse beweging had er dus alle belang bij, als ze Vlaanderens positie wou bepalen, een criterium aan te nemen dat de kracht van haar aantal maximaliseerde. De Vlaamssprekenden tellen was niet de goede oplossing. De talentellingen hadden immers uitgewezen dat die categorie in aantal terugliep. Het was opportuner te rekenen met de bevolking die binnen de grenzen van Vlaanderen woonde, met het *Vlaamse volk*.

5. In de jaren twintig was het rijpingsproces van de taalkwestie, althans in Vlaanderen, dus al grotendeels voltooid. De belangrijkste doeleinden van de Vlaamse beweging waren geformuleerd: eentaligheid van Vlaanderen, bevriezen van de taalgrens, een rechtvaardig aandeel voor de Nederlandssprekenden bij de verdeling van macht, prestige en materiële levenskansen in nationaal verband en in Brussel.

Zo ver dus in de geschiedenis reiken de wortels van het taalpolitiek dossier dat na de tweede wereldoorlog aan de orde was. Dat valt op als men enkele bekende publikaties bekijkt die in die periode de taalkwestie vanuit Vlaamse hoek belichten: ‘Het gaat nu, zoals in 1830, niet alleen om de eer van de taal, maar ook om de eer van het volk dat die taal spreekt... den graad van waardigheid, die ons volk te beurt valt in de Belgische maatschappij.’ (M. Lamberty, *De Vlaamse Beweging nu*, 1948); ‘Wij willen om te beginnen als numerieke meerderheid, maar sociaal-economische minderheid, ons verdedigen door de afbakening van ons gebied en tevens door de nooddijken van de taalwetgeving.’ (M. Van Haegendoren, *De Vlaamse Beweging nu en morgen*, deel 2, 1962);

‘(De Vlaamse Beweging voert)... een strijd voor gelijke kansen.’ (R. Derine, *Aktuele Vlaamse standpunten*, 1964). Men merkt het ook aan de taalpolitieke pijnpunten anno 1960: de taalgrenskwesties en het verzet tegen de talentelling aan de ene kant (dit is, vanuit Vlaams oogpunt gezien, een beveiliging van de demografische meerderheidspositie); de zetelaanpassing, de problematiek rond de aanwezigheid van de Vlamingen in de top van het leger, in de magistratuur en in de overheidsdiensten en de ongelijke deelname van de twee taalgroepen aan het universitair onderwijs aan de andere kant (eisen van Vlaamse zijde, gericht op de politieke en sociaal-economische verzilvering van de numerieke meerderheidspositie).

6. Wat gebeurde er ondertussen aan de andere zijde van de taalgrens? De erkenning van het Vlaams als officiële voertaal in het noorden van het land deed vermoedelijk nog niet veel pijn. De taalwetten die vóór 1900 ontstonden, waren trouwens gemakkelijk te omzeilen. Een veel dreigender ontwikkeling lag in de kieshervormingen. Het algemeen enkelvoudig stemrecht kon de politieke macht van de Vlamingen in nationaal verband aanzienlijk vergroten. Van in de jaren twintig bestond de politieke strategie van de Franstaligen er dan ook in het effect van deze hervormingen te neutraliseren. Al gauw slaagden zij erin de behandeling van taalpolitieke dossiers over te hevelen van het parlement (waar het gewicht van de Vlamingen aangroeide) naar de regering (waar het oude overwicht van de Franstaligen lange tijd intact bleef). Wat met de taalwetten gebeurde, lag in dezelfde lijn. In de jaren dertig moesten de Franstaligen de uitbouw van de taalwetgeving in het parlement aanvaarden. Ze zorgden er echter voor dat de afdwingbaarheid van die wetten bijzonder zwak was. Zo namen ze met de ene hand terug wat met de andere was gegeven. Het leerde de Vlaamse leiders voor de eerste, maar niet voor de laatste keer, hoe

moeilijk het zou zijn om de politieke vruchten van het democratiseringsproces te plukken.

7. In de jaren vijftig dook een nieuwe ontwikkeling op: geleidelijk verzwakte de economische kracht van Wallonië. Investeringen en nieuwe industrievestigingen kwamen steeds minder in het zuiden van het land en steeds meer in Vlaanderen terecht. Voor een deel was dat te wijten aan economische factoren van internationale aard. De ziekte van de Waalse economie had echter ook te maken met de instandhouding van een verouderd produktieapparaat. Dat de Waalse industrie ongeschonden uit de oorlogsjaren was gekomen, bleek nu een zware handicap te zijn. De politieke bewustwording, die uit deze dramatische ontwikkelingen voortvloeide, bevestigde de Waalse leiders en hun Brusselse bondgenoten in hun overtuiging dat de Vlaamse opmars moest worden gestuit door de neutralisering van de demografische meerderheidspositie van de Vlamingen. Vlaanderen mocht zijn numerieke meerderheidspositie, waarop nu ook economische macht werd geënt, niet in macht en invloed omzetten; anders was de Waalse regio gedoemd om voor altijd een tweederangsrol te spelen. De Waalse eisen waren simpel: pariteit in de nationale besluitvorming (dit is: evenveel gewicht voor Vlamingen en Franstaligen) en - indien dit niet zou lukken - decentralisatie van het economisch beleid. Het is duidelijk: niet de factor taal, maar de schokkende confrontatie met de economische achteruitgang en met de vermeende rol van de Vlamingen hierin heeft in Wallonië tot een politieke mobilisering en een verhevigde drang naar autonomie geleid. Daarmee zijn we eigenlijk al in een dimensie beland, die het taalpolitieke dossier in strikte zin overstijgt en die straks uitvoeriger ter sprake komt.

8. Op taalpolitiek vlak waren de jaren vijftig een tijd van relatieve rust. Het was de stilte voor de storm. Economische ontwikke-

lingen wakkerden de wind aan. Maar nog iets was mee verantwoordelijk voor de koorts in de verhoudingen tussen de taalgemeenschappen. Lange tijd kreeg het levensbeschouwelijk conflict tussen katholieken en vrijzinnigen prioriteit op de agenda van de politici. Met het schoolpact brak een periode van (weliswaar gewapende) vrede aan, eerst op onderwijsgebied. Later maakte het schoolpactklimaat het mogelijk de afspraken tot andere sectoren uit te breiden. Na enige tijd bleek dat die godsvrede knaagde aan de solidariteitsbanden die over de taalgrens heen waren gesmeed tussen Vlaamse en Franstalige katholieken enerzijds en tussen vrijzinnigen uit het noorden en het zuiden anderzijds en weer ruimte maakte voor taalpolitieke gevoelens. De kerkelijke hiërarchie onthield zich nu ook van herderlijke tussenkomsten bij verkiezingen. Dit kwam de ‘taalpartijen’ ten goede.

> Meer dan welke factor ook, heeft dus het schoolpactklimaat, dat de levensbeschouwelijke vergrendeling van het politiek leven grotendeels wegnam, de doorbraak van het taalpolitiek spanningsveld mogelijk gemaakt. Dit brengt ons tot een belangrijk punt: voor een goed begrip van de ontwikkelingen in de Belgische politiek moet men in eerste instantie de wisselwerking tussen de drie spanningsvelden in rekening brengen. Eén tegenstelling treedt tijdelijk naar voren en monopoliseert als het ware de politieke agenda, waardoor de andere tegenstellingen - dan meestal als ‘valse problemen’ gedefinieerd - naar de achtergrond verhuizen en in hevigheid afnemen; na enige tijd wordt zij onttroond en naar het tweederangsplan verwezen. Die wisselende rangordening lijkt niet helemaal op een vaste beurtrol (het levensbeschouwelijk conflict is in het verleden zonder twijfel vaker aan de orde geweest dan de taalpolitieke). Toch is er hier sprake van een voortdurende beweging van spanning en ontspanning, van verhitting en afkoeling, van mobilisatie en demobilisatie. Aan deze wisselwerking, die tot omstreeks 1965 opvallend aanwezig is, ont-

leende het politieke leven in België een groot stuk van zijn dynamiek. Een voorbeeld hiervan trok onze aandacht: het terugtreden van het levensbeschouwelijk conflict maakte rond 1960 krachten vrij die het spanningsveld tussen Vlamingen en Franstaligen ontsloten en zijn ontwikkeling versnelden.
Laat me echter hier meteen aan toevoegen dat de gang van zaken vaak een heel stuk ingewikkelder is dan hier, via het proces van wisselwerking, is beschreven. De drie conflictbronnen zijn niet altijd perfect van elkaar te onderscheiden. Soms vloeien ze ineen, zoals in de koningskwestie. In sommige gevallen zoeken politici en burgers voor een eisenpakket uit het ene conflictveld een verpakking uit een ander omdat zoiets hun politieke slagkracht vergroot. Een voorbeeld: dat in de jaren twintig de, toen nog zwakke, Vlaamse kapitaalburgerij ging militeren in de Vlaamse beweging en de taalpolitieke grieventrommel roerde kan ook geïnterpreteerd worden als een poging om in een alliantie met de bedienden- en ambtenarengroep de behartiging van haar economische belangen te verbeteren.

Terug naar de loop der gebeurtenissen

Toen de regering Lefèvre-Spaak eind april 1961 aantrad, was aan beide zijden van de taalgrens al een zekere mobilisatie aan de gang. Renard had zijn *Mouvement Populaire Wallon* gesticht en de Vlaamse beweging ging door op het elan dat door het verzet tegen de talentelling was gewekt. De regering zelf achtte zich sterk genoeg om bij wet een aantal taalpolitieke problemen te regelen. Had zij immers niet bijna 80% van het kiezerskorps achter zich? Reeds op 24 juli 1961 schafte een wet de talentelling af. In november 1962 legde een andere wet de Vlaams-Waalse taalgrens vast. Eind juli 1963 verscheen in het *Staatsblad* de wet op het taalgebruik in bestuurszaken met het belangrijke luik over het taalstatuut van Brussel. Maar tijdens hun moeizaam ontstaan hadden deze wetten mechanismen in gang gezet die heel

het krachtenspel grondig wijzigden.

De taalgrenswet van 8 november 1962 misnoegde de Vlamingen omdat Komen-Moeskroen naar Henegouwen ging, de Walen omdat de Voerstreek bij Limburg kwam. Ingrijpender was echter het gevolg van het verzet tegen de nieuwe regeling inzake het taalgebruik in bestuurszaken en het statuut van de Brusselse agglomeratie. In het hoofdstedelijk gebied groeide bij de Franstaligen de indruk dat de regering Brussel in een keurslijf wou opsluiten. De Franstalige Brusselaars waren bovendien erg geschrokken door het machtsvertoon van de Vlaamse beweging tijdens de twee Vlaamse marsen op Brussel (21 oktober 1961 en 14 oktober 1962). Zo ontstond een broedlaag waarop een verscherpt Brussels bewustzijn kon groeien. Eén van de eisen was dat geen grendel mocht worden geplaatst op de sociologische wetmatigheid van de verfransing.

De regering stond ook onder sterke Vlaamse druk. In Vlaanderen wou men niet weten van maatregelen die de Brusselse olievlek zouden vergroten. Een besloten beraad van de regeringspartijen in Hertoginnedal leidde tot een vergelijk dat slechts weinigen tevreden stelde. Vooral de geplande onthaalregeling voor de Franstaligen in zes faciliteitengemeenten rond Brussel kwam bij veel Vlamingen als een capitulatie over. Ook de wrevel van de Franstalige Brusselaars nam toe toen in de wet op het taalgebruik in het onderwijs een controle werd voorzien op de taalverklaring van de huisvader in de Brusselse agglomeratie.

Op de winstzijde van de taalwetten stond de definitieve erkenning van de taalhomogeniteit in Vlaanderen en Wallonië. Een aantal politici ook in de regering-Lefèvre-Spaak, zagen echter in dat ‘de kwestie’ niet meer door taalwetten alleen viel op te lossen. Daarvoor zou een staatshervorming nodig zijn, een soort pact der Belgen. Bij hen groeide het besef dat achter de taalpolitieke ruzies

een meeromvattende tegenstelling schuilging.

Een ronde-tafelconferentie, die zo'n hervorming moest voorbereiden, ging van start in januari 1964. Dit driepartijenoverleg, dat naar het model van de schoolpactcommissie was opgezet, strandde echter een jaar later. Toch effende het de weg voor een regeling van het probleem van de zetelaanpassing: eindelijk werd de zetelverdeling in Kamer en Senaat in overeenstemming gebracht met de feitelijke demografische verhoudingen. Van Waalse zijde drong men echter aan op waarborgen tegen minorisatie door de Vlaamse numerieke meerderheid. De twee regeringspartijen, die na de mislukking van het driepartijenoverleg de onderhandelingen over de staatshervorming onder elkaar verderzetten, wilden die waarborgen uiteindelijk vastleggen in een stelsel van bijzondere meerderheden. Geleidelijk echter won ook in een veel ruimere kring dan vroeger de gedachte veld dat een of andere vorm van *autonomie* een gezonde basis voor een nieuw 'huwelijk der Belgen' zou kunnen zijn. De argumentatie ter zake werd in 1964 goed verwoord door R. Derine: 'Autonomie is de enige ernstige waarborg voor Wallonië, die niet tegelijk rem en grendel is voor de normale Vlaamse meerderheid en opgang. Door aan beide gemeenschappen voor sommige kwesties autonomie te verlenen, zal voor heel wat zaken het gevaar van remming en onderdrukking wegvallen. Automatisch wordt tegemoetgekomen aan de behoefte aan waarborgen voor Wallonië. Het is m.a.w. de enige uitweg om de cirkel van de Vlaamse emancipatie en de Waalse vrees te doorbreken.' (*Actuele Vlaamse standpunten*, p. 120). Dit was een nieuwe stap in de schaalvergroting die het spanningsveld tussen Vlamingen en Franstaligen onderging.

Bij de verkiezingen van 23 mei 1965, die een nieuw parlement (dat grondwetgevend zou zijn) moesten aanduiden, kwam het gewijzigde krachtenspel brutaal aan de oppervlakte. In Brussel

kwam een nieuwe partij op, een *Front des Francophones*, die meteen 5 Kamerzetels behaalde. Een Waalse federalistische partij, de *Parti Wallon*, drong ook door in de Kamer. De Volksunie steeg van 7 tot 12 zetels. De regeringspartijen verloren samen bijna 900.000 kiezers.

Het duurde 65 dagen voor er, na de verkiezingen van mei 1965, een nieuwe regering werd gevormd. Voor de grondwetsherziening, die op het programma van het pas verkozen parlement stond, was een twee-derdemeerderheid nodig. CVP en BSP hadden één stem te weinig om die samen zelf te leveren. Men probeerde dan maar een driepartijenregering te vormen. Maar dat mislukte. Het werd weer een CVP-BSP-coalitie, maar de twee tenoren ervan (L. Harmel en A. Spinoy) behoorden tot de zwakste vleugels van de regeringspartijen: de Waalse PSC en de Vlaamse BSP. In die zin was de regering een zwak afgietsel van de coalitie die haar voorafging. Er was haar een kort leven beschoren: juli 1965-februari 1966.

De regering viel over een detailkwestie. Ondertussen was het land in een delicate economische situatie terechtgekomen. De overheidsuitgaven waren pijlsnel gestegen en het was voor velen een raadsel waar men het geld moest blijven halen.

Na 37 dagen onderhandelen kwam een CVP-PVV-regering tot stand onder premier Vanden Boeynants. Meteen viel het contrast met de vorige regering op. Manu Ruys schrijft: ‘De nieuwe trein die de Wetstraat binnenreed, was glimmend blauw en geel gelakt en werd bemand door jonge mecaniciens, die zichzelf pragmatici en managers noemden.’ (*De Vlamingen*, p. 184). Een soort zakenkabinet dus. In de regeringsverklaring zei de premier dat hij zich vooral wou bezighouden met de modernisering van de staatsapparatuur en van de economische infrastructuur. Daarom stuurde hij aan op een taalbestand ‘... ten einde in kalmte en door onderhan-

delingen de gemoederen tot bedaren te brengen'. Vanden Boeynants wou dit dossier dus opnieuw onderbrengen op de plaats waar het vóór 1960 zo vaak zat: in de politieke koelkast. In zijn eerste bedoeling slaagde de premier gedeeltelijk. Door een beroep te doen op bijzondere machten wist hij enkele saneringsmaatregelen door te voeren. Maar hij mislukte deerlijk in zijn tweede opzet. Onderhuids schreed het polariseringsproces verder.

Op 20 oktober 1966 installeerde de regering de Vaste Commissie voor de Verbetering van de Betrekkingen tussen de Belgische Taalgemeenschappen. In haar schoot zou rustig en pragmatisch worden gepraat over het toekomstig samenleven van Vlamingen en Franstaligen. Deze commissie functioneerde in werkelijkheid echter als koelkast. De regering speelde haar alle wetsvoorstellen betreffende taalvraagstukken toe. In een ander pacificatieorgaan, de Vaste Commissie voor Taaltoezicht, dat belast was met het toezicht op de toepassing van de taalwetten, stapelden de conflicten tussen de Nederlandstalige en de Franstalige leden zich op. Ook in de drie nationale partijen was de taalpolitieke splijtzwam verder werkzaam: In de CVP kwamen de twee taalgroepen in conflict over de toepassingsmodaliteiten van de taalwetgeving. In de BSP hielden de Waalse en Vlaamse socialisten afzonderlijke partijcongressen. De Liberale Partij wist nog het best de schijn van eenheid op te houden. Op extraparlementair vlak was er de grote Vlaamse manifestatie van 5 november 1967 te Antwerpen.

De ironie wil dat de regering-Vanden Boeynants precies over een taalprobleem zou struikelen. Al vóór 1966 was onrust ontstaan over de toekomstplannen van de Leuvense universiteit. De universitaire expansie, met een explosie van studentenaantallen en personeelsbestand, had te Leuven de Franstalige 'kolonie' snel doen aangroeien. Aan weerszijden van de taalgrens dachten sommigen dat Leuven een tweede geval Brussel kon worden. Fransta-

ligen zagen in de aanwezigheid van de Franse afdeling te Leuven een handige springplank naar de verfransing van Vlaams-Brabant. Vlamingen keken met grote vrees naar dat expansieve taaleiland. In de regering zei men dat alleen de inrichtende machten van de Leuvense universiteit met dit stekelige probleem te maken hadden. Op 13 mei 1966 nam het Belgisch episcopaat een precies standpunt in: Leuven-Frans bleef in Leuven. De kwestie kwam nu langs parlementaire en extraparlementaire weg in een soort stroomversnelling terecht. Nog geen week later deponeerde Verroken, voorzitter van de Vlaamse CVP-fractie, een tijdbom onder de regering: hij legde een wetsvoorstel neer, waarin het beginsel 'streektaal is onderwijstaal' ook zou gelden voor het hoger onderwijs. Dit betekende in zoveel woorden dat Leuven-Frans diende te verhuizen. Kamer en Senaat blokkeerden het voorstel doordat een meerderheid van parlementsleden (de Franstaligen en de Vlaamse liberalen) tegen de inoverwegingneming stemde. Het probleem belandde zo weer bij de inrichtende machten, die maandenlang onder zware druk van allerlei actiegroepen kwamen te staan. De brandende lont in dit kruitvat werd weer wat korter toen begin 1968 de academische raad van Leuven-Frans in een expansieplan verklaarde, niet aan verhuizen te denken. Weer was het Verroken die de kwestie op regeringsvlak bracht. Hij interpelleerde de eerste minister. Nog voor de premier in de Kamer antwoordde, moest hij het ontslag van de Vlaamse CVP-ministers aanvaarden. De regering viel. Het parlement werd ontbonden na dat het eerst de verklaring betreffende de grondwetsherziening hernieuwde. De verkiezingen zouden plaatsvinden op 31 maart 1968.

De ervaringen van de regering-Vanden Boeynants hadden één zaak duidelijk gemaakt: het probleem van het 'samenleven der Belgen' kon niet meer in de politieke koelkast weggeborgen wor-

den. Het zou in de jaren die volgden, prioriteit krijgen. Ondertussen was, ook onder die regering, het tijdsbeeld van de jaren zestig nog in een andere zin aangevuld. Na de landbouwers, de mijnwerkers en de vrouwen had nu ook de studerende jeugd een rumoerige intrede in de politieke arena gemaakt. Hoewel ze bij ons sterk door de Leuvense kwestie gekleurd was, sloot de studentenrevolte aan bij soortgelijke ontwikkelingen in het buitenland.

De verkiezingen van 31 maart 1968 toonden aan dat de krachten die al in de vorige stembusuitslag aan de oppervlakte kwamen, nu stevig verankerd waren. Nog tijdens de kiescampagne werd de scheiding tussen CVP en PSC een feit. Alleen in het Brusselse gewest bleef rond Vanden Boeynants de eenheid ten dele bewaard. Scheiding der wegen ook in de Brusselse BSP-federatie, waar de Vlamingen onder de naam Rode Leeuwen eigen lijsten indienden. De verkiezingsresultaten zelf bevestigden de opmars van de Volksunie, van het *Rassemblement Wallon* in het zuiden en het *Front des Francophones* in Brussel. De Christelijke Volkspartij en de Socialistische Partij verloren stemmen. De Liberale Partij boekte geen succes met haar Belgicistische campagne; zij behield evenwel haar posities van 1965.

De tijd was rijp voor een beslissende stap in de ombouw van het unitaire België.

De communautaire confrontatie

Anno 1968 was de politieke mobilisering aan beide zijden van de taalgrens ver gevorderd. Wel voltrok het proces zich op een enigszins verschillende voedingsbodem.

In Franstalig Brussel overwoog de taalpolitieke component. Het FDF vocht met zijn aanhang voor het recht van de individuele Brusselaar om de taal van zijn keuze te spreken en voor het behoud van de verworven rechten van de Franssprekenden bij de

verdeling van jobs en overheidsvoorzieningen. De taal was hier niet eens het symbool van een breder wij-gevoelen op cultureel gebied. (Wellicht is het hier de plaats om iets meer te zeggen over de kwestie Brussel. Uiteraard vormt het hoofdstedelijk gebied een zone waarin de taalpolitieke zenuwen open en bloot liggen. Zo is Brussel inderdaad in het hele communautaire spanningsveld een kristallisatiepunt. Toch is het wenselijk in de kwestie Brussel ook de meer universele problemen van de hedendaagse grootstad te zien: de urbanistische olievlek die de omgeving bedreigt, de ontvolkte binnenstad, de getto's met hun Noordafrikaanse en Turkse bevolking, het hamsteren van economische en ook politieke macht. In die zin heeft elk westers land zijn Brussel).

Anders was het in Wallonië. Hier groeide de politieke mobilisering op basis van regionalistische overwegingen. De inzet was de economische positie en organisatie van het Waalse gewest; het doel: nieuwe levenskansen te scheppen voor deze regio, met behulp ook van zelfgekozen economische structuurhervormingen. Het bewustzijn te behoren tot een taal- en cultuurgemeenschap ontbrak niet (gezien de ‘overkant’ de taal als een krachtig symbool manipuleerde), maar was van secundair belang.

In Vlaanderen was de werfkracht van de taalpolitieke eisen nog steeds grotendeels intact. Het taalbewustzijn had echter al geruime tijd een bredere basis gekregen: het ging er niet alleen om een taalkundig en cultureel erfgoed te beschermen, maar ook politieke en sociaal-economische gelijkberechtiging te bekomen bij de verdeling van macht, prestige en materiële levenskansen en om strikt-economische eisen als ‘werk in eigen streek’.

Wat ik tot nog toe het taalpolitiek dossier heb genoemd, bevat dus diverse bestanddelen die in elke regio in een verschillende combinatie voorkwamen.

Ondertussen was het voor sommige politici duidelijk geworden

dat achter deze tegenstellingen al enige tijd een diepergaande kloof werd gevormd, die slechts door een of andere vorm van regionalisering/federalisering kon worden overbrugd. Vroeger al is in dit boek gezegd dat het om een nieuwsoortig spanningsveld ging waar taalpolitieke, levensbeschouwelijke en sociaal-economische tegenstellingen als het ware versmolten tot nieuwe polen. In de repressie, in de koningskwestie en in de winterstakingen van 1960-1961 had deze ontwikkeling een versnelling ondergaan. Van de afloop van de stakingen van december 1960-januari 1961 schrijft M. Ruys (in *De Vlamingen*) dat hij een nieuw bewijs leverde dat Nederlandstaligen en Franstaligen in België verschillend reageerden in mentaliteit en opvattingen... 'Meer en meer begon men nu te spreken van twee volkeren. De woorden behoorden niet langer tot de terminologie van filologen en nationalisten, maar deden hun intrede op het niveau van de nationale besluitvorming.'

De historische wortels van deze ontwikkeling reiken echter veel dieper in het verleden. De Amerikaanse historicus Zolberg wijst de economische evolutie in de tweede helft van de negentiende eeuw aan als ontstaansgrond. Van 1850 groeide België uit tot een van de meest geïndustrialiseerde landen ter wereld. Het tempo van de industriële groei was echter zeer verschillend in Vlaanderen en Wallonië. De textielnijverheid, die vroeger in Vlaanderen voor enige welvaart had gezorgd, kwijnde weg onder druk van de Engelse concurrentie. Kapitaalinversteringen bleven in die sector achterwege; de economische elite mikte op Henegouwen en Luik waar steenkolen, ijzererts en water grote beloften inhielden. Met behulp van gegevens uit B. Verhaegens *Contribution à l'histoire économique des Flandres* en van de volkstellingen uit die tijd toont Zolberg aan welke gevolgen verbonden waren aan die verschillen in industriële groei. In Vlaanderen ontwikkelde zich

een economisch patroon waarvan de kern in de thuisweverij lag, in landbouw op kleine stukken grond en/of in seizoenarbeid. Overleven was mogelijk, maar dan ten koste van veel vrouwen- en kinderarbeid die dan weer verantwoordelijk was voor een erg lage scholingsgraad. In de tweede helft van de vorige eeuw - en los van wat beide gewesten al in de achttiende eeuw verschillend maakte - kwamen dus naast de taal, andere karakteristieken Vlaanderen en Wallonië een eigen gezicht geven: de mate van industriële groei, het ondernemingstype, de scholingsgraad, het gezinstype, het geboortecijfer, het religieus-kerkelijk gedrag.

De onderlaag waarop de meeromvattende communautaire breuklijn kon groeien, was er dus al vrij lang. Vóór 1945 kwam er echter nauwelijks iets van aan de oppervlakte. Tussen 1945 en 1960 maakte het rijpingsproces enkele sprongen, maar toch bleven de remmingen zeer krachtig. (Ik heb de oorzaken hiervan beschreven in een tweetal artikelen in *Ons Erfdeel*). In de tweede helft van de jaren zestig en vooral kort na 1970 brak het rijpingsproces volop door. Er zijn voor die doorbraak verschillende oorzaken aan te wijzen.

1. Wellicht was het aftreden van een generatie van politieke leiders, die heel lang de politieke arena had beheerst, een eerste factor van belang. Die politici waren de fabrikanten van de naoorlogse basispacten. Men mag aannemen dat ze zich goed bewust waren van de broosheid van deze machtsafspraken en dat ze zich verzet hebben tegen elke evolutie die de pacten en het pacificatiescenario bedreigde. Door politieke autonomie te verlenen aan de gewesten worden precies de grondslagen van de basispacten aangetast. De machtsafspraken van 1944-1945 (sociaal pact) en van 1958 (schoolpact) waren immers ontstaan in en als produkt van het unitair-Belgisch kader. In dat kader hield het katholieke, wat politiek-conservatiever ingestelde Vlaanderen het vrijzinnige,

wat socialistischer ingestelde Wallonië in evenwicht. Hieruit vloeide de compromisbereidheid voort. Maar regionalisering of federalisering van België kon betekenen dat dit elkaar-in-evenwicht-houden minder krachtig zou werken, want de twee rivalen zouden niet meer een en dezelfde 'kamer moeten delen'. Tegelijkertijd zou dat de meerderheidsgroep in elk gewest kunnen inspireren om in de eigen regio de macht te grijpen en daar het 'regeren met wederzijdse toestemming' en de vroegere afspraken overboord te gooien. De oudere politici moeten al vrij vroeg aangevoeld hebben dat de staatshervorming, die vanaf 1968 op het getouw stond, de heilzame patstelling, die in het unitair-Belgisch kader bestond, kon verbrijzelen. Waarschijnlijk hebben zij, zolang ze meetelden, de rijping van de autonomiegedachte, zeker van de federalistische idee, afgeremd. De aflossing van de wacht, na 1968, heeft hun invloed echter in aanzienlijke mate verzwakt.

2. Het schoolpact had de levensbeschouwelijke vergrendeling van het politiek leven in België weggenomen, zo is al gezegd. Solidariteitsoverwegingen tussen katholieken van de beide taalgroepen, tussen Franstaligen en Vlaamse vrijzinnigen vielen ten dele weg. Dat maakte de autonomiegedachte meer bespreekbaar.

3. Men mag de werfkracht van een bepaalde theorie, die vlak voor 1970 in ruimere kringen begon te circuleren, niet onderschatten. Meer en meer was er in de media sprake van fundamentele maatschappelijke verschillen, die Walen en Vlamingen van elkaar onderscheiden. Wat hier al een paar keer als een sociologische ontwikkeling is beschreven, kreeg meer bekendheid in de publieke opinie. Hier en daar nam de theorie een nog krachtiger vorm aan: in West-Europa zouden twee politieke klimaatzones aanwezig zijn; in de noordelijke sector (waartoe West-Duitsland, Nederland, Groot-Brittannië en de Scandinavische landen behoren) overheerst zakelijkheid en pragmatisme in de politiek; op het

politiek spectrum ontbreken daar de extremen rechts én links. In de zuidelijke sector (met Frankrijk, Italië, Spanje en Portugal) is er veel meer politieke instabiliteit en ook de politieke strijd is er heviger, niet het minst omdat de communistische partijen en hun rechtse tegenpolen er veel sterker zijn. De grens tussen deze beide zones zou via de taalgrens dwars door België lopen. Los van de vraag hoe geloofwaardig deze theorie is, blijft het feit dat ze tijdelijk is gaan werken als een voorspelling die zichzelf realiseert.

De staatshervorming als aanloop

Met het aantreden van de eerste CVP-PSC-BSP-regering onder Gaston Eyskens (17 juni 1968) ging een eerste pacificatieronde van start. De vorming van deze coalitie nam bijna 80 dagen in beslag. Dit was grotendeels te wijten aan het feit dat aan de samenstelling van de regeringsploeg uitgebreide onderhandelingen voorafgingen tussen de betrokken partijen. Produkt van dit overleg was een gedetailleerd regeerakkoord dat aan regering en parlement zou worden opgelegd. (Zo nam de macht van de partijleiders toe, een ontwikkeling die in de jaren zeventig nog aan omvang zou winnen). De regering beloofde al het nodige te doen om via een geslaagde grondwetsherziening een pact der Belgen tot stand te brengen.

Het was te verwachten dat het scenario dat zoveel dienst had bewezen toen het schoolpact werd gesloten, ook zou worden gespeeld voor de behandeling van dit conflict. Beide mijlpalen in het zoeken naar een vreedzaam samenleven tussen Belgen vertonen dan ook een opvallende verwantschap, zowel in de wijze waarop ze tot stand kwamen als in hun inhoud.

De procedure waarmee naar een regeling werd gezocht, was niet nieuw. De operatie ‘staatshervorming’ was reeds ingeleid door politieke onderhandelingen tussen de regeringspartijen.

Deze beschikten echter niet over een tweederde meerderheid, zodat aan verruiming werd gedacht. De oprichting van de ‘werkgroep der 28’ waarin ook de oppositiepartijen (de PVV, de Volksunie, het FDF-RW) zitting hadden, opende nieuwe mogelijkheden. Hier was de consensusdemocratie aan het werk.

De werkgroep van 28, aan een vijfhoekige tafel gezeten, kon de grondslagen van een compromis leggen. Het pact der Belgen zag uiteindelijk het licht eind 1970, na een hele reeks van regeringsmarathons en topbijeenkomsten waarin ook de oppositie betrokken werd. Het compomis berustte op een koppeling van ‘waarborgen voor de minderheden’, ‘cultuurautonomie’ en ‘economische decentralisatie’. Daarmee werd erkend dat de eenheidsstaat van 1830 voorbijgestreefd was.

De gelijkenis met het schoolpact valt echter het meest op bij de politieke spelregels die werden gehanteerd om het pact te sluiten. Allereerst heeft men er in elke fase goed voor gezorgd dat het uitgesloten zou zijn om een oplossing op basis van het zuivere meerderheidsbeginsel af te dwingen. In de periode 1969-1971 werd het meerderheidsbeginsel - anders een hoeksteen van de democratie naar Angelsaksisch model - uitgeschakeld. Een treffende illustratie: toen de werkgroep, waarvan juist sprake was, de kwestie Brussel op de agenda nam werd hij uitgebreid om alle Brusselse strekkingen een plaats te kunnen geven.

Een tweede spelregel die met succes werd toegepast: naar Belgische traditie voltrok de compromisvorming zich in een klimaat van discretie, die de activiteiten van de toponderhandelaars goed verhulde. De discussie werd behendig uit de openbaarheid gelicht. Een korte periode van openbare behandeling in het parlement sloot een lange termijn van geheime onderhandelingen af.

Het pact der Belgen werd, onder de vorm van nieuwe grondwetsartikelen, eind december 1970, de dag vóór Kerstmis om pre-

cies te zijn, door het parlement goedgekeurd. Maar voor tal van deelproblemen was alleen een principieel akkoord in de constitutionele tekst opgenomen. Voor de uitvoering ervan werd naar de gewone wetgever verwezen, met dien verstande dat beslissingen alleen met bijzondere meerderheden konden worden genomen. Het was een grondwetsherziening 'in cascade' waarvan de voltooiing nog bijna tien jaar zou vergen. De moeilijkste klippen waren: de positie van het gewest Brussel en de bevoegdheid van de gewestraden. Uiteindelijk restte - na alles wat reeds was bereikt - nog de vraag hoever men wou gaan op de weg naar het federalisme. Dat België een gedaantewisseling zou ondergaan, was toen - eind 1970, begin 1971 - al duidelijk.

Ondertussen hadden zich ook op andere vlakken merkwaardige ontwikkelingen voorgedaan.

Geen hergroepering der politieke krachten

Naar het zeggen van premier Lefèvre zelf moest zijn regering, die in 1961 aantrad, de basis leggen van een hergroepering van de politieke krachten en, dus, van een fundamentele wijziging van het partijenstelsel in ons land. Hij voorzag een langdurige samenwerking tussen de BSP en de christen-democratie die '... onder mijn leiding of onder de leiding van een veel minder goed eerste minister, acht of zelfs twaalf jaar samen zouden regeren (...) waardoor de politieke verhoudingen in ons land grondig zouden veranderen'. In het licht van deze uitspraak begrijpt men de ijver waarmee de regering een aantal sociaal-economische hervormingen aanpakte, onder meer het wetsontwerp op de fiscale hervorming, dat streefde naar eenvormigheid van het belastingstelsel én verhoging van de staatsinkomsten. Er kwam heftig verzet van in-

dustriëlen, eigenaars en vrije beroepen. Niet alleen de liberale oppositie verwoordde dit verzet. Ook binnen de CVP was er een weerbarstige conservatieve fractie, die trouwens al tegendraads had gestemd tijdens het investituurdebat.

Anderzijds lokte de hervorming van de ziekte- en invaliditeitsverzekering een hevige, bijwijlen erg bittere strijd uit met het geneesherenkorps. In deze politieke episode bleek trouwens hoe hoog sociaal-economische conflicten kunnen oplaaien als een van de partijen geen ervaring heeft met sociaal overleg. De dokters misten de traditie van *bargaining*, van pragmatisch onderhandelen. Het Belgisch geneesherenkorps zou in 1963 geschiedenis maken met een 'zorgenstaking'.

Een andere probleemcategorie was wél in het sociaal-economisch overleg betrokken: de landbouwers, die vertegenwoordigd werden door de machtige Boerenbond. Maar toch revolteerde deze groep in zeer rumoerige 'drietandacties', vooral tegen sommige gevolgen van de Europese eenmaking; hun woede richtte zich daarbij vaak ook tegen de eigen Boerenbond, die verweten werd te gezapig op te treden.

De regering-Lefèvre-Spaak joeg dus nogal wat standen tegen zich in het harnas: de middenstand, de industriëlen, de vrije beroepen, de landbouwers. Daardoor heeft Lefèvre, die de hergroepering van de progressieve krachten nastreefde en de frontvorming van de christen-democratische vleugel van de CVP met de BSP voorstond, een stuk hergroepering uitgelokt aan de kant van de behoudsgezinden. De Liberale Partij bood zich aan als het politiek tehuis voor alle groepen die zich door de regering-Lefèvre belaagd voelden. En ze ging nog verder. In 1961 reeds had ze zich van haar oude naam en van haar antiklerikaal kleed ontdaan. Vooral in Wallonië wist ze, als Partij voor Vrijheid en Vooruitgang, katholieken van conservatieve strekking aan te trekken. De

dubbele operatie (behoudsgezinden aantrekken, doorbreken naar de katholieke burgerij) bleek een succes. Bij de verkiezingen van 1965 zag de PVV haar zetelaantal stijgen van 20 naar 48. De rooms-rode samenwerking werd afgestraft.

Enige tijd later zou blijken dat de idee van frontvorming der progressieve krachten toch het electoraal debâcle van 1965 had overleefd. Als reactie op de vaandelvlucht van de katholieke burgerij, maakte ook het *Mouvement Ouvrier Chrétien* (de Waalse zustervereniging van het ACW) de organisatorische banden met de Christelijke Volkspartij losser om gemakkelijker tot samenwerking te kunnen komen met o.m. de socialisten.

Ondertussen deed bij het katholiek bevolkingsgedeelte van Vlaanderen het milde schoolklimaat zijn werk. Nu men niet meer moest vechten voor elke frank overheidssubsidie en de toekomst van de katholieke werken verzekerd was, nam de beschermingsobsessie af. Voorzichtige contacten met andersdenkenden werden nu aangeprezen. Op de Zesde Vlaamse Sociale Studiedagen over de 'zin van de christelijke organisaties' heette het: 'Wij kunnen er aldus toe komen meer waardering op te brengen voor mekaars inzicht en mekaars werk, wat betekent dat een debat niet alleen waardevol, doch ook noodzakelijk is omdat wij als christenen de plicht hebben te streven naar een grotere verstandhouding en meer eerbied voor de persoonlijke inzichten van eenieder.' (1966). Het concilie, de nieuwste encyclieken, het pontificaat van Johannes XXIII waren evenveel uitnodigingen om de loopgravenmentaliteit te vervangen door een politiek van verdraagzaamheid. Dan verschenen de 'zestien gesprekken over travaillisme' in *Volksgazet*. Tussen mei en december 1967 publiceerde L. Hancké in deze krant interviews met een hele reeks belangrijke figuren uit de christelijke en socialistische zuil (waaronder T. Lefèvre, A. Cool, P.W. Segers, Mgr. De Smedt, J. Van Eynde, L.

Major). Het thema: de toekomst van de arbeidersbewegingen in België. Alle gesprekspartners spraken zich principieel uit voor de frontvorming van alle progressieve krachten. Men herinnere zich een uitspraak van mgr. De Smedt, bisschop van Brugge, in *Volksgazet*: 'Zo de katholieke leken tot het besluit komen, dat de hergroepering mogelijk en gewenst is, zal de kerkelijke overheid zich niet lenen tot tussenkomsten om de eigen katholieke organisaties te behouden, zelfs indien een minderheid van leken haar daarom verzoekt.' Aan Waalse zijde nam het *Mouvement Ouvrier Chrétien* (MOC) in 1968 het pleidooi voor zo'n hergroepering over. Eerst in *Démocratie*, het maandblad van deze arbeidersbeweging, later op het jaar tijdens de 51ste Waalse Sociale Week. Begin 1969 dan, publiceerden de CVP-jongeren een manifest waarin ze opkwamen voor een samengaan van christen-democraten en socialisten, na verloop van tijd liefst in één partij. Een uiterst belangrijke stap in deze ontwikkeling werd gezet door Leo Collard, voorzitter van de Socialistische Partij, op 1 mei 1969. Hij riep toen de vooruitstrevende christen-democraten plechtig op om een progressief front te vormen. Men zegt dat Collard toendertijd zijn partijgenoten verrast heeft. Maar in feite sloot hij aan bij een trend die al geruime tijd waarneembaar was. De 1 mei-oproep van Collard lokte in sommige christen-democratische kringen gunstige reacties uit. In december 1969 zou Wilfried Martens, voorzitter van de CVP-jongeren, in verklaringen aan *Het Volk* en *Vooruit* opnieuw argumenten aanvoeren voor een progressieve frontvorming.

Ondertussen schreed aan de andere kant van het politiek spectrum een soortgelijke ontwikkeling verder. Op haar congres van eind September 1967 zei de PVV dat ze wilde ijveren voor een tweepartijenstelsel en bood ze zich aan als de kern van een te vormen front van neoliberalen.

Zo waren, ogenschijnlijk, links én rechts de voorwaarden aanwezig om tot politieke nieuwbouw te komen. Velen hebben toen gedacht dat de weg naar een herverkaveling van de politieke krachten en een ingrijpende wijziging van ons partijenstelsel breed open lag.

In 1971, twee jaar na de oproep van Collard, was voor de idee van de hergroepering der politieke krachten de lente echter al bijna afgelopen. De top van de Waalse BSP en van de Vlaamse CVP had het streven naar een tweepartijenstelsel in die jaren niet au sérieux genomen. In deze meerderheidsgroepen voelde men er inderdaad niet voor om de eigen machtspositie en het wijdvertakte net van organisaties dat men patroneerde op de helling te zetten. Leburton, die in de BSP Leo Collard opvolgde, zei in een rede op 1 mei 1971: de frontvorming met de progressieven die buiten de partij staan moet nu wijken voor een onmiddellijke doelstelling, '*un parti fort et uni*'. In Vlaanderen werd de discussie binnen de christelijke arbeidersbeweging over de politieke opstelling van het ACW afgebroken ter gelegenheid van de 44ste Sociale Week, ook in 1971. De leiding van het Algemeen Christelijk Werkersverbond verklaarde toen dat alleen de CVP het vertrouwen genoot. Er kwam dus voortijdig een einde aan een gedachtenexperiment dat mee het aanschijn van de jaren zestig heeft bepaald.

Verzet der bevoogden

Een enigszins soortgelijke evolutie deed zich voor op weer een ander terrein. In de jaren zestig explodeerde nu en dan het ongenoegen van mensen die tot dan toe in de politiek opvallend afwezig waren gebleven: landbouwers, Limburgse mijnwerkers, vrouwen, studenten. De drietandactie van de boeren is al bespro-

ken. In januari 1966 dan vochten de Limburgse mijnwerkers voor het behoud van ‘hun’ mijnen. In Zwartberg vielen bij rellen twee doden en enkele zwaargewonden. Van 16 februari tot 6 mei 1966 gingen ruim vijfduizend vrouwelijke werknemers van de wapenfabrieken van Herstal in staking - tegen de wil van hun mannelijke collega's in - om gelijk loon voor gelijk werk af te dwingen. Hun negen weken lange staking luidde een lange reeks van feministische acties in. Deze revoltes waren zo opvallend, omdat het hier ging om ontvoogdingspogingen van politieke figuranten. Niemand had dat van hen verwacht. De onthutsing van de politieke elite werd wellicht het best verwoord door premier Harmel toen hij bij de rellen in de mijnstreek zijn verwondering uitsprak over het politiek vandalisme van ‘die brave Limburgers’.

Wat hier gebeurde, wijst op een zere plek in de sociaal-economische ordening. De overlegmechanismen, die sinds 1945 sociale vrede produceerden, vertoonden ook neveneffecten. Eén ervan was waarneembaar in de vakbond. Té comfortabele arbeidsverhoudingen scheppen het risico dat de leiding en het middenkader van deze organisaties hun strijdlust en het contact met hun aanhang verliezen. De vakbonden, zegt men, zijn te veel sociale partner van het patronaat geworden en te weinig waakhond. Te veel sociale vrede is slaapverwekkend, zou men kunnen zeggen. Als de dynamiek in een vakvereniging verzwakt, ontstaat de mogelijkheid dat sommige leden een beroep doen op actiemiddelen die buiten het scenario van de pacificatiepolitiek liggen. Dat is in de jaren zestig gebeurd, onder meer in de Limburgse mijnstreek.

Er is nog iets anders. Om ten volle te kunnen genieten van de voordelen die de sociale vrede biedt in de vorm van arbeidsrechtelijke bescherming en bestaanszekerheid, moeten individuen de kans hebben om zich in sterke organisaties collectief op te stellen. Daarvoor zijn de vakbonden er. Het arbeidsrecht vóóronderstelt

die collectieve opstelling bij de werknemers. Anders zijn die voordelen niet afdwingbaar. Voor sommige groepen van werknemers (de vrouwen, bijvoorbeeld) was die voorwaarde in onvoldoende mate vervuld: er was voor hun problemen in de vakbonden weinig aandacht en steun. Voor hen was het enige alternatief gelegen in actie die deels buiten de vakbonden om ging.

De revoltes die hier kort ter sprake kwamen, werkten dus als alarmsignalen. Zij maakten duidelijk dat niet iedereen profiteerde van de vruchten aan de boom van de sociale vrede.

Politiek ongenoegen was er in die jaren ook buiten de zopas vermelde groepen. Eén uiting daarvan lag in de snelle toename van het aantal blanco en ongeldige stemmen bij verkiezingen. Sommige waarnemers hebben in deze verschijnselen een positieve drang gezien naar een nieuwe rolverdeling in de politiek. Volgens hen wilden vele kiezers langs het uitbrengen van een ongeldige stem hun ontevredenheid met de tweederangsrol van de burger uitspreken. ‘Participatie’ en ‘inspraak’ waren op het eind van de jaren zestig immers modieuze en populaire termen. Aan het slot van de regeringsverklaring die hij in juni 1968 voor het parlement bracht, zei eerste minister Gaston Eyskens: ‘De huidige contestatiebeweging die in talrijke Europese landen naar voren treedt, is waarschijnlijk slechts de uitdrukking van een toegenomen verlangen om inspraak te bekomen.’ Een aantal politici bleef niet werkloos toezien op deze ontwikkeling. De PVV reageerde snel: in het voorjaar van 1970 liep haar ‘Operatie voor een Levende Democratie’ van stapel. Met deze actie verbond de PVV zich ertoe, in alle gemeenten een gesprek op gang te brengen met de burger. Deze ‘unieke vorm van inspraak’ zou dan de gegevens leveren voor een partijprogramma dat bij de wensen van iedereen zou aansluiten. De hoogtijd van de inspraakslogan kwam evenwel in de maanden september en oktober van 1970. De campagne die

aan de gemeenteraadsverkiezingen van 11 oktober 1970 voorafging overspoelde de kiezers met beloften van participatie en medezeggenschap. De participatiegedachte overleefde die kiescampagne. In veel gemeenten zijn adviesraden, contactcommissies en inspraakorganen opgericht. Maar kort na 1970 bleek dat deze hervormingen niet tot een fundamentele herverdeling zouden leiden van de politieke macht tussen politicus en burger.

De zucht naar meer directe democratie werd in de meeste Westeuropese landen geslaakt. Men riep hier en elders om verbetering van de kwaliteit van de democratie. In het spoor van deze trend liepen eisen als ‘decentralisatie’, ‘regionalisering’, ‘schaalverkleining’ en ‘lokale autonomie’. Dit alles was een krachtige impuls voor een beweging die ondertussen in België zelf steeds sterker werd, namelijk de drang naar grotere zelfstandigheid voor Vlaanderen en Wallonië. Wat buiten onze grenzen leefde, liep dus parallel met een interne evolutie, die zich in de jaren zeventig zou verderzetten.

In nog een ander opzicht weerspiegelde België een ontwikkeling die zich omzeggens in heel West-Europa voordeed: de groeiende aandacht voor nieuwe, ‘zachte’ waarden die alle te maken hebben met wat men de kwaliteit van het leven is gaan noemen (milieuzorg, vermenselijking van de arbeid...). In de bestaande afspraken tussen vakbonden en patroons, was er voor die waarden weinig of geen plaats. Een idee als economische nulgroei was totaal vreemd aan het sociaal pact van 1944. Op die nieuwe waarden, die trouwens familie zijn van de vraag naar schaalverkleining, lokale autonomie en decentralisatie, zou een hele beweging ontstaan van mensen die anders wilden gaan leven.

Hoofdstuk 5
Na 1970

De laatste vijftien jaar is er in de Belgische politiek heel wat gebeurd. Het is echter nog te vroeg om hierover al precieze berichten neer te schrijven. Want, wat was in de feiten hoofdzaak? Wat was *fait divers*? Het verhaal, dat nu volgt, is daarom niet veel meer dan een collage van indrukken over ontwikkelingen die het gezicht van die periode hebben beïnvloed.

Van oude en nieuwe conflicten

1. Vooraan op de politieke agenda van de jaren zeventig stond de communautaire kwestie.

De staatshervorming was anno 1970 niet voltooid. Hier lag dus nog een hele opgave. Met W. Martens als bouwheer (eerst in de voorzittersstoel van de CVP, later als premier) werd tussen 1972 en 1980 de ruwbouw afgewerkt. Dat vertimmeren van België was op zich al een krachtige bron van beroering, spanningen en nervositeit. Daarnaast waren er tussen Vlamingen en Franstaligen tal van schermutselingen rond taalgrensproblemen (de Voerstreek, bijvoorbeeld) en rond de verdeling van lusten en lasten in het Belgisch huishouden (zoals: hoeveel geld voor Cockerill-Sambre, hoeveel voor Zeebrugge?).

Toch verloopt de strijd tussen Vlamingen en Franstaligen sinds 1980 wat minder stormachtig. De signalen van zo'n weersverbe-

tering zijn veelvoudig. Kijk naar de levensloop van wat men de communautaire partijen noemt. De Volksunie zag haar aanhang na 1971 stelselmatig slinken. In Wallonië verdween het *Rassemblement Wallon*, dat in 1971 nog iets meer dan 20% van de stemmen haalde, in 1985 helemaal van de kaart. Het Brusselse FDF viel op tien jaar terug op één vierde van zijn topscore van 1974 (van 40% naar 10%). Zo'n ontwikkeling slijpt de scherpste kanten van het communautair dossier weg. (Al mag men niet vergeten dat de vijandelijkheden tussen het noorden en het zuiden zich nu voor een stuk verplaatst hebben naar de traditionele partijen. Die hebben immers bij hun regionalisering een deel van de thema's en van het personeel van de communautaire partijen overgenomen). Belangrijk lijkt me ook dat Vlaanderen en Wallonië in een aantal opzichten meer op elkaar zijn gaan lijken. Inzake kerkelijkheid, nataliteit en gezinstype ligt Vlaanderen nu dichter bij de Waalse toestand dan ooit tevoren. De contrasten, die te maken hadden met de oorspronkelijke voorsprong van Wallonië op het stuk van economie en industrie, zijn aan het verdwijnen. Met de teloorgang van vooral de staalnijverheid is bovendien de ruggegraat van het Waals socialisme gedeeltelijk gebroken; dat brengt mee dat het zuiden nu ook in zijn visie op de verhoudingen tussen arbeid en kapitaal dichter bij het in het noorden gebruikelijke standpunt aanleunt. De verschillen in politiek profiel tussen beide regio's nemen blijkbaar af. Schrijdt deze evolutie verder, dan zal de behoefte om uit de echt te scheiden wellicht verminderen. Hier ligt vermoedelijk een van de redenen waarom politici en bevolking aan weerszijden van de taalgrens in de behandeling van ‘de kwestie’ sinds 1980 een soort adempauze in acht nemen.

Voor dat temporiseren zijn trouwens nog andere oorzaken aan te wijzen. Eén: de institutionele schokken die de hervormingen van 1970 en 1980 hebben meegebracht, zijn nog niet verwerkt.

Iedereen zoekt nog een beetje zijn plaats in de nieuwe structuren. Twee: noch in Vlaanderen, noch in Wallonië of Brussel is een eenvormige blauwdruk over de verdere toekomst van België aanwezig. In Vlaanderen (maar soortgelijke spanningen bestaan ook in de andere regio's) zijn vele uiteenlopende opvattingen waar te nemen. Aan het ene uiteinde van de waaier staat een groep die ervan uitgaat dan Vlaanderens toekomst het best beveiligd is als België één staatsgeheel blijft. In de ogen van die mensen zal de politieke en economische kracht van Vlaanderen dit gewest voldoende macht geven om zijn maatschappijmodel aan héél het land op te leggen. Deze fractie bevat onder meer een gedeelte van het Vlaams patronaat. Dit neo-unitarisme, als men dat zo noemen wil, is het produkt van politiek realisme. Helemaal aan de andere zijde staan mensen die een zeer verregaande vorm van federalisme, ja zelfs separatisme, bepleiten. Hier wortelt het aanvoelen van Vlaanderens machtspositie in de Belgische staat nog steeds in het verleden. Zij vertonen de, blijkbaar onuitroeibare, ‘reflexen van de underdog’. Hun keuze voor Vlaanderen is isolement. Tussen beide visies in liggen allerlei varianten. Te begrijpen dat in elke regio politici en burgers de tijd willen nemen om rustig tot weloverwogen, als het kan gemeenschappelijke, strategiekeuzes te komen. Ten derde: het verdere scheiden van de Siamese tweeling, die België is, zou - zo weet men nu - veel geld kosten en waar moet dat vandaan komen in deze barre economische tijden? Men vergete ten slotte niet dat elke stevige stap in de richting van een werkelijke regionalisering/federalisering zal leiden tot een verheviging van de tegenstellingen in de regio's zelf - van de botsingen tussen Luik en de Borinage, tussen Antwerpen en Zeebrugge, tussen Limburg en de rest van Vlaanderen. Ook dat doet sommigen aarzelen.

Mijn prognose voor de komende jaren is dat Vlamingen en

Franstaligen nog ferm gaan ruziën, vooral langs de taalgrens en over de verdeling van overheidsgelden. Maar ik verwacht evenzeer dat de communautaire kwestie als splijtzwam voor België en als kruitvat onder het politiek regime verder in kracht zal verminderen. Wie iets anders afleest uit de continue stroom van berichten over incidenten, afdreigingen en wederzijdse plagerijen vergeet wellicht dat veel politieke dossiers een communautaire verpakking krijgen omdat dit vooralsnog de aandacht trekt en mobiliserend werkt. Maar, het zijn steeds vaker puur-economische eisen in camouflagepak.

2. Na een lange periode van relatieve rust op het sociaal front nam in het begin van de jaren zeventig het aantal conflicten tussen arbeiders, patroons en overheid weer toe. Op basis van de gegevens van het Nationaal Instituut voor de Statistiek valt te berekenen dat tussen 1961 en 1969 gemiddeld 55 sociale conflicten per jaar uitbraken. Hierbij gingen jaarlijks zowat 265.000 werkdagen 'verloren'. Tussen 1970 en 1976 deden zich bijna 1500 arbeidsconflicten voor; dit is een gemiddelde van 208 conflicten en 850.000 stakingsdagen per jaar. Die aangroei van het aantal werkstakingen is maar één koortsverschijnsel. Een ander is de accentverschuiving in de strategische middelen die worden aangewend. Spontane of wilde stakingen en fabrieksbezettingen kwamen vaker voor. Er zat dus blijkbaar sleet op de sociale overlegmachine.

De belangrijkste onwikkelingen dateren echter van na 1975. In het sociaal-economisch spanningsveld dringen zoveel nieuwe elementen binnen, dat men gerust van een omwenteling mag spreken.

Oorzaak nummer één is ongetwijfeld de economische crisis. In de arbeidersgroep gingen, onder druk van de dalende tewerkstel-

ling, oude solidariteitsbanden kapot. Wie nog werk heeft, verdedigt nu hardnekkig zijn deel in de beschikbare arbeid en de daarmee verbonden koopkracht, als het moet tegen de andere arbeiders in. De neiging om werk broederlijk te delen met bedreigde arbeiders of met de werklozen, bijvoorbeeld via arbeidsduurverkorting, is sterk gedaald. Zo ruimen solidariteitsmechanismen de baan voor de verengde groepsbelangen van crisisvaste werknemers. Aan patronale zijde doet zich trouwens hetzelfde fenomeen voor: de sterke ondernemingen laten de zieke bedrijven in de steek. Het merkwaardige gevolg is dat in nogal wat sociaaleconomische conflicten arbeiders niet meer tegenover patroons staan, maar sommige werknemers en werkgevers front vormen tegen hun vroegere bondgenoten of tegen de overheid. Men zou kunnen zeggen dat de sociaal-economische conflicten nu in een andere bedding hun ontstaan vinden.

Er is een tweede evolutie. Ik citeer G. De Swert van de studiedienst van het ACV: 'De Belgische vakbeweging is, ondanks de hoge syndicalisatiegraad (70%), niet meer de vertegenwoordiger van de hele arbeiderswereld. Eén: ze heeft (nog) geen aantrekkingskracht op de hersenarbeiders, op de werkers in de nieuwe technologische revolutie. Er zijn nu al meer kaderleden dat er arbeiders waren toen Marx die tot de dragers van de sociale omwenteling maakte. Twee: het is ze nog niet gelukt om de werklozen werkelijk te organiseren, en niet alleen de werklozen, maar ook al die werknemers die geen vaste voet hebben op de arbeidsmarkt: met bijzondere statuten (de witte produkten van de arbeidsmarkt), met onvoldoende scholing (de bulkprodukten), met beperkte contracten of werktijden (de koopjes van de arbeidsmarkt). Drie: de vakbeweging ondergaat weerbarstig de verschuivingen in de tewerkstelling: (relatieve) daling van de industriële en stijging van de tertiaire en kwartaire tewerkstelling (...). Met andere

woorden: de tewerkstelling daalt daar waar de vakbond traditioneel ingeplant is, en omgekeerd. De type-gesyndiceerde, Miel Metaal of *Achille Acier* (man, volwassen, Belg, getrouwd), representatief voor de arbeidersklasse van de jaren dertig, wordt straks een statistische anomalie.' (in *De Nieuwe Maand*, september 1985).

Uiteraard verandert, met dit soort ontwikkelingen, ook het sociaal overleg van karakter. Straks meer daarover.

3. Er was in het begin van de jaren zeventig ook weer even beweging gekomen in de levensbeschouwelijke problematiek. Bij de bevolking nam de gevoeligheid voor nieuwe ethische vraagstukken (abortus, wetgeving inzake echtscheiding, euthanasie...) toe. Maar het is zeer de vraag of er hier conflictmateriaal voorhanden is dat in de nabije toekomst voor grote spanningen tussen katholieken en vrijzinnigen kan zorgen.

4. Al vijftien, twintig jaar duiken in de Belgische politiek nieuwsoortige thema's op. De schermutselingen rond de zgn. milieuproblematiek leveren daarvan een goede illustratie. Zo'n tegenstellingen vallen meestal niet binnen de klassieke plooien. Voor- en tegenstanders van kernenergie, bijvoorbeeld, zijn over alle regio's, levensbeschouwelijke en sociaal-economische groepen verspreid. Problemen van die aard staan dikwijls haaks op de oude conflictpatronen. Dat is ook grotendeels zo voor de spanningen die zich nu vaker voordoen rond vraagstukken met een buitenlands-politieke dimensie. (Tussen haakjes: er is hier trouwens een tweede verschuiving aan de gang. Meer dan vroeger verwerven binnenlandse problemen nu een internationale afmeting. Schaalvergroting dus. Daar zorgen de EEG, het Internationaal Muntfonds, de Wereldbank... met hun rapporten en aanbevelin-

gen aan het adres van België wel voor. Dat heeft ook te maken met het feit dat ons land met de aanwezigheid van de EG-instanties, van de Nato en Shape zo'n beetje het hart van de westerse wereld is. Aan de andere kant zijn tal van typische internationaal-politieke thema's, zoals de verhouding tot Zaïre en de ontwapeningsproblematiek, nu voorwerp van heftige 'binnenlandse' tegenstellingen geworden). Vooral de Vlaamse socialisten en de groenen hebben bij deze ontwikkelingen aansluiting gezocht.

Ook deze evolutie heeft het aanschijn van de jaren zeventig en tachtig bepaald.

Het temmen van de conflicten verloopt moeizamer

In de periode 1945-1970 wisselden scherpe strijd en zakelijk overleg elkaar in de Belgische politiek gestadig af. Rustig beraad, waarin duurzame afspraken tot stand kwamen, volgde op momenten van hevige hoogspanning. Pact van de sociale solidariteit (hernieuwd in het produktiviteitsprotocol van 1954 en in talloze routinecompromissen), schoolpact (later verruimd tot een kultuurpact) en pact der Belgen: als men de mijlpalen op de weg naar de politieke pacificatie in ons land zo op een rijtje zet, dan lijkt het wel of de Belgen met de beredeneerde gezapigheid van een marathonloper conflict na conflict hebben opgelost. Maar de laatste woorden van de vorige zin klinken toch wat te optimistisch. De pacten hebben een min of meer beheerste behandeling van de conflicten mogelijk gemaakt. Zij hebben de spanningen niet doen verdwijnen. Die komen telkens weer terug, soms onder een nieuwe gedaante. Dat is in het overzicht van het conflictmateriaal van na 1970 terdege gebleken. Men vergete ook niet dat grootse afspraken én doordeweekse compromissen ontstaan in een netwerk van palavers waarin van de politici veel ervaring en behendigheid wordt gevraagd. Precies op dit punt waren er in het begin van de

jaren zeventig nogal wat problemen, want er greep toen een bruuske aflossing van de wacht plaats.

Van de ministers uit de regering-Gaston Eyskens-Merlot-Cools, aan net bewind van juni 1968 tot november 1971, was tien jaar later niemand meer in de eerste regering onder Martens te vinden. De generatie die het land in de periode van de wederopbouw, de koude oorlog en de jaren zestig vanuit de regering heeft bestuurd, was compleet van het politieke toneel verdwenen. In de regeringen van na 1980 zat geen enkel politicus meer die vóór 1971 ooit regeringsverantwoordelijkheid had gedragen. De omvang en de reikwijdte van de personeelswisseling blijkt ook uit de gegevens over de leeftijd van de ministers en staatssecretarissen: de regering-Gaston Eyskens telde in juni 1968 negen zestigers, dertien vijftigers en slechts zes veertigers (de jongste, A. Cools was 41 jaar); rond 1980 zijn zestigers zeer schaars, de veertigers en dertigers in de regering goed vertegenwoordigd. De discontinuïteit is dus groot.

Ook aan de top van de verschillende politieke partijen zijn kort na 1970 andere stuurlui gekomen. Weer had de wisseling het karakter van het aftreden van een generatie die 25 jaar lang het roer in handen had en de intrede van een erg jonge lichting. Ook hier heeft men de indruk dat bij de aflossing een generatie is ‘overgeslagen’.

In de grote vakbonden is de leiding net voor het begin van de jaren zeventig in andere handen overgegaan. Het duo Cool-Major had de syndicale organisaties zo'n twintig jaar bestuurd. Hier is de breuk tussen oud en nieuw echter minder opvallend: Houthuys en Debunne waren de niet-meer-zo-jonge *dauphins* van hun voorgangers.

Zelfs al zou zo'n bruuske aflossing niet meer zijn geweest dan een *biologische* verjonging van het politiek personeel, toch drukte

zij enkele jaren op het prestatievermogen van het politiek systeem. De nieuwe generatie van compromismakers miste ervaring, was nog niet ingespeeld, was nog op zoek naar de korpsgeest die het de afgetreden generatie mogelijk maakte telkens weer de ergste botsingen te overleven. Het duurde echter niet zo lang of ook deze generatie vond de weg naar de zakelijke onderhandeling, de onderlinge bijstand, de canapépolitiek, het virtuoos werken met verdeelsleutels en politieke benoemingen, de weg dus naar de compromissen waaruit politieke stabiliteit ontspringt. Hieraan kan het eigenlijk niet gelegen hebben als het politieke leven in de jaren zeventig volkomen uit de hand leek te lopen.

Tussen eind 1971 (aftreden van de eerste regering-Eyskens-Cools) en eind 1981 (aantreden van Martens V) bedroeg de gemiddelde levensduur van de nationale bewindsploegen minder dan één jaar, van 1950 tot 1970 was dat tweeëneenhalf jaar. De vorming van de regeringscoalities nam nu ook veel meer tijd in beslag. Verstoorde stabiliteit dus. Of, en dat bleek ook uit heel wat andere signalen, het temmen van de politieke conflicten verliep nu veel moeizamer. Ik bespreek twee factoren die hiervoor verantwoordelijk zijn: de economische crisis en het verbreken van de machtsbalans tussen Vlaamse christen-democraten en Waalse socialisten.

1. De ziekte van de economie en van 's lands financiën drukt zwaar op het prestatievermogen van het hele politieke systeem, op wat de pacificatie- of consensuspolitiek is genoemd. Het is duidelijk dat het veel gemakkelijker is om tot afspraken en compromissen te komen in tijden van economische voorspoed. Kijk naar het ontstaan van het schoolpact. Dit compromis was voor alle rivaliserende groepen aanvaardbaar, omdat het een grote financiële injectie in alle schoolnetten meebracht. Hoe beter de overheid bij kas is, hoe gemakkelijker het is toegevingen af te

kopen van de strijdende partijen. In tijden van welvaart is het niet zo moeilijk water bij de wijn te doen: er is dan immers wijn genoeg. Als de overheidsmiddelen slinken is het voor de compromismakers veel moeilijker om elkaar tot het sluiten van akkoorden en de bevolking tot het aanvaarden ervan te bewegen. De economische problemen doen, met andere woorden, de politieke machinerie minder soepel functioneren. Dat is erg goed voelbaar in de collectieve arbeidsverhoudingen, die - zoals men weet - instaan voor de produktie van sociale vrede. Sociologen schrijven over de malaise in het sociaal overleg als volgt: 'Dit overleginstituut is tijdens de crisis in elkaar gestuikt, wegens de voor de hand liggende reden dat er geen bijkomend inkomen te verdelen valt. Voor een *her*verdeling van wat al beschikbaar is, werden de spelregels niet gemaakt: dat maakt het overleginstituut ongeschikt voor het beheren van de crisis. De crisis tast met andere woorden de onderbouw van het overleg aan en wijzigt de onderlinge relaties en posities. Mede daardoor speelt de overheid thans een dominerende rol, die in belangrijke mate de anderen een gedragscode oplegt, terwijl ze vroeger optrad als verkeersregelaar tussen de twee andere partners. De vakbeweging krijgt de rol toebedeeld van een *go between* tussen overheid en werknemers over de vraag hoe er zal ingeleverd worden; ze wordt zelfs niet eens geconsulteerd over de kwestie of er wel ingeleverd wordt en hoeveel.' (Bundervoet, J.e.a., in *Tijdschrift voor Sociologie*, 1985, 1-2).

De economische crisis dwingt de politieke elite ook, met of zonder het kiezerskorps, de vroeger aangegane pacten en verbintenissen opnieuw te bekijken. Veel afspraken uit de naoorlogse periode waren welvaartscompromissen en dus bijzonder duur. Het behoud ervan kan in de versoberingsstaat, die volgens sommigen voor de deur staat, niet verzekerd worden. Natuurlijk is het mogelijk de financiële problemen een tijdlang voor zich uit te schuiven.

Maar men kan ze niet onbeperkt op de toekomstige generaties blijven afwentelen. Dat alles brengt een toename van het wederzijds wantrouwen en van de strijd mee. Zoiets is al een tijdje waarneembaar in de werking van de vaste schoolpactcommissie. Dit overlegorgaan blijkt ternauwernood geschikt voor het bespreken van rationalisaties en besparingen in het onderwijs. Het werkt nu veel stroever dan vroeger. Wat vroeger in de verhouding tussen de partners van de consensusdemocratie als een noodgreep werd beschouwd, namelijk het veto en de besluitblokkering, neemt nu in de reacties van de onderhandelaars een veel grotere plaats in.

2. Er is eerder in dit boek geschreven dat de pacten van voor 1970 in grote mate het produkt waren van een broos, maar vruchtbaar evenwicht in de krachtsverhoudingen tussen Vlaamse christen-democratie en Waals socialisme. Zo'n toestand dwong de beide grootmachten tot redelijkheid in de behandeling van conflicten. Die merkwaardige machtsbalans gaf het politieke leven in ons land tot iets na 1965 voorspelbaarheid en ook stabiliteit. Dat is nog het best te zien in de periode 1950-1965. In die vijftien jaar telde men vijf regeringen met een gemiddelde, zeer hoge, levensduur van drie jaar. De politici hebben in die periode bijzonder goed leren werken met wat we wetenschappelijk de spelregels van de pacificatie- of consensuspolitiek en wat minder wetenschappelijk de canapépolitiek noemen: regeren met wederzijdse toestemming, in het besef dat de ene groep de andere niet ongestraft voor voldongen feiten kan plaatsen, en het mooigedoseerd verdelen van allerlei overheidsgoederen (zoals ambten, subsidies, zendtijd...).

Kort na 1965 komt dat balansmechanisme onder grote druk te staan. De parlementsverkiezingen van mei 1965 veroorzaken een eerste schok: de Vlaamse christen-democraten en de Waalse socialisten verliezen samen twintig Kamerzetels of zo'n half mil-

joen kiezers. Dit debâcle krijgt drie jaar later een verlengstuk: in 1968 gaan daarbovenop voor hen nog eens negen Kamerzetels verloren. Dat is een serieuze vermageringskuur voor de twee grootmachten. In 1958 namen ze samen nog bijna de helft van alle parlementszetels in beslag, in 1968 - tien jaar later - moeten ze het met een derde stellen. Ook regionaal brokkelt hun machtspositie af. De Vlaamse CVP behaalde in 1958 60% van de Kamerzetels, in 1968 nog zo'n 40%; de *Parti Socialiste* valt van 51% op 35%. Maar, deze verkiezingscijfers zijn niets meer dan de oppervlaktesignalen van dieperliggende ontwikkelingen, die ook nu nog - in de jaren tachtig - aan het werk zijn.

Aan de kant van het Waalse socialisme zijn er twee probleemverwekkers. De desindustrialisering van het Luikse bekken en van de Borinage is er één van. Met de aftakeling van het industriële apparaat in Wallonië is ook de kracht van het Waalse socialisme gedeeltelijk gebroken. Een tweede negatieve ontwikkeling ligt in wat men - jaren geleden al - de verburgerlijking van de arbeidersklasse noemde, of het egoïsme van de nieuwe welvarenden, mensen die uit socialistische families kwamen, maar in hun gestegen welvaart een goede reden zagen om het socialisme vaarwel te zeggen.

De desindustrialisering van Wallonië ging gepaard met een economische renaissance in Vlaanderen. Binnen- en buitenlandse investeringsstromen liepen nu eerder in de richting van het noorden. Die ontwikkeling, het kantelen van de economische krachtsverhoudingen in het voordeel van Vlaanderen, zou - zij het met vertraging - gevolgen hebben voor de politieke machtsverhoudingen in het land. Maar anders dan velen, in het begin van de jaren zestig, verwachtten zou de Vlaamse christen-democratie daar niet ten volle van profiteren.

De verzwakking van de christen-democratische machtsbasis in

Vlaanderen is in twee fasen verlopen. Tussen 1958 en 1971 verloor de CVP, de partijpolitieke uitdrukking van de christen-democratie, een derde van haar aanhang. Daarvan profiteerden de Volksunie en de PVV. Vooral de uitbraak, in 1965, van tienduizenden CVP-kiezers naar de liberale partij is van grote en blijvende betekenis geweest. Veel meer dan in de rush naar de Volksunie lag hierin een fundamentele breuk met het verleden: katholieken voegden zich bij een partij, die hoewel ze haar antiklerikaal gewaad had afgelegd, niettemin tot een heel andere wereld behoorde. De tweede fase in de verzwakking van de christen-democratische machtsbasis speelde zich af kort na 1980. In november 1981 zakten de christen-democraten van 43% naar 32%. Een jaar later was er ook opmerkelijk verlies bij de gemeenteraadsverkiezingen. En bij de Europese verkiezingen in 1984 bedroeg het verlies tegenover 1979 bijna 16%. Driemaal naeen fiks achteruit en - wat waarschijnlijk belangrijker is - op drie verschillende beleidsniveaus: nationaal, gemeentelijk en Europees. Vermoedelijk deed zich nu ook bij sommige christelijke arbeiders voor wat twintig jaar eerder een deel van de katholieke burgerij overkwam: een uitbraak uit de CVP.

Ik zie de achteruitgang van de CVP verbonden met de ontkerkelijking van Vlaanderen. Die ontkerkelijking is sprongsgewijze voortgeschreden tussen 1965 en 1973 en daarna wat langzamer ontwikkeld. Dat is onder meer waarneembaar in de snel dalende mispraktijk: nog bijna 55% praktizerenden in 1965, 39% in 1973, iets minder dan 30% vandaag. Er zijn trouwens nog andere aanduidingen dat de kerkbetrokkenheid en zelfs, fundamenteler, de godsdienstigheid in Vlaanderen in die periode zijn verzwakt. Men leze daarover Dobbelaeres bijdrage in *De stille ommekeer*, Lannoo, 1984. Die ontwikkeling heeft het bindweefsel, dat in de christen-democratie in het algemeen en in de CVP in het bijzon-

der, voor samenhang zorgde (het levensbeschouwelijke samenhorigheidsgevoelen) aangetast. De effecten daarvan waren het eerst zichtbaar in het politiek gedrag van de katholieke burgerij. Anders dan de christelijke arbeiders, boeren en kleine bedienden was de burgerij nauwelijks omringd door de vele organisaties van de katholieke zuil (vakbonden, boerenbond, sociaal-culturele verenigingen). Die organisaties vormden als het ware een verdedigingsgordel rond de 'eenvoudigen', de 'kleinen' in de katholieke bevolking, die daardoor precies de Christelijke Volkspartij trouw bleven. Het ziet er nu echter naar uit dat in de jaren tachtig het beschermingseffect en dus het partijpolitieke rendement van de christelijke zuil afnemen. Die vaststelling dringt zich op bij het bekijken van de evolutie van de CVP in die arrondissementen waar de katholieke zuil stevig is ingeplant: in Turnhout viel de CVP van 75% in 1958 naar 41% in 1981, in Roeselare-Tielt van 73% naar 38%, in Tongeren-Maaseik van 73% naar 36% en in Hasselt van 73% naar 33%. Vooral de situatie in Limburg moet verbazing wekken. In die provincie omvat de katholieke zuil zowat 70% van de bevolking, maar haalt de CVP nog maar 35% van de stemmen.

De machtsbasis van het Waalse socialisme en van de Vlaamse christen-democratie is, dat valt niet te loochenen, tussen 1965 en vandaag veel smaller geworden. Is dat een structureel en dus blijvend of een conjunctureel en bijgevolg voorbijgaand verschijnsel? Bij de wetgevende verkiezingen in oktober 1985 hebben de PS en de Vlaamse CVP zich gedeeltelijk herpakt. Toch is het duidelijk dat door hun eerdere verzwakking een belangrijke drukregelaar in het politieke leven onklaar is geraakt. Het balansmechanisme, waarmee zovele conflicten werden getemd, functioneert niet meer zo goed. De twee peilers van de *pax belgica* van de consensusdemocratie, zijn iets te zwak geworden. Dat blijkt uit

het mislukken van het Egmontpact. Het verstandshuwelijk tussen de Vlaamse CVP (Martens) en de PS (Cools) was er nog wel, maar het ontbrak de twee partners aan levenskracht om hun geesteskind gedoopt te krijgen.

Het falen van het evenwichtsmechanisme kleurt in hoge mate de politiek in de jaren tachtig. Over de verstoorde stabiliteit had ik het al. Laat me nog een paar merkwaardige effecten beschrijven.

De machtsposities, die de Waalse socialisten en de Vlaamse christen-democraten nog steeds opeisen staan niet meer in verhouding tot hun huidige machtsbasis, tot de omvang van hun aanhang. De *Parti Socialiste* is na 1965 vermagerd tot een partijtje dat gemiddeld nog geen 12% van het Belgische kiezerskorps vertegenwoordigt en toch bleef die formatie op nationaal vlak, althans tot 1981, tal van machtsposities hamsteren. Hetzelfde kan van de CVP gezegd worden. Ik citeer in dit verband Hugo De Ridder (in *De keien van de Wetstraat*): 'De CVP zelf heeft na de grootste nederlaag in haar geschiedenis, op 8 november 1981, weinig aan macht ingeboet. Zij behield de leiding van de nationale regering, de leiding van de nieuwe Vlaamse regering en kon naast belangrijke ministerposten zoals Buitenlandse Zaken en Sociale Zaken, twee departementen veroveren waarop ze vroeger nooit aanspraak kon maken, nl. Onderwijs en Economische Zaken. Bovendien was ze aanwezig in alle bestendige deputaties.' Einde citaat. De kleren waarmee deze politieke formaties zich tot op vandaag tooien, zijn hen veel te groot geworden. Die wanverhouding valt steeds meer mensen op en het irriteert hen. Vermoedelijk ligt hierin een belangrijke oorzaak van wat sommigen een gezagscrisis, anderen dan weer de teloorgang van de politieke zeden noemen. Velen storen zich immers aan de goocheltruc waarmee de Waalse socialisten en de Vlaamse christen-democraten hun nieu-

we schamelheid verbergen achter een zorgvuldig verdedigde, maar ondermijnde machtsfaçade.

Dat het balansmechanisme van vroeger nu grotendeels faalt, heeft ook als effect dat er een stijlbreuk optreedt in het politiek gedrag van die oorspronkelijke grootmachten. Ze zijn na 1975 veelvuldiger gebruik gaan maken van afdreiging en afpersing om elkaar tot compromissen te bewegen. Het chanteren is in de plaats gekomen van het arrangeren. Vooral de Waalse socialisten hebben zich daarin onderscheiden. Maar is het niet opvallend dat ook precies nu in de Vlaamse christen-democratie gepleit wordt voor méér arrogantie en dat op het moment dat de CVP op de helft van haar aanhang van 1958 gevallen is?

Burger en politicus na 1970

Er zijn in een politiek systeem machtsverhoudingen die tussen rivaliserende belangengroepen en partijen ontstaan. Dat is als het ware de horizontale lijn in het politiek bestel. Daarnaast is er de verdeling van macht - binnen elke belangengroep, binnen elke partij - tussen politicus en burger, tussen top en basis. Dat is de verticale lijn. Tussen 1919 en vandaag is een ontwikkeling voorgevallen die als volgt samen te vatten is: eerst is er de vorming van een soort rolverdeling tussen politicus en burger, dan - vanaf 1965 - komt de verstoring van de modus vivendi en het nerveuze zoeken naar een nieuw evenwicht.

De brutale schaalvergroting, die het kiezerskorps en het hele politieke leven met de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht in 1919 ondergingen, maakte het noodzakelijk de verhouding tussen politicus en burger op een nieuwe leest te schoeien. Wat, vooral na 1945, te voorschijn kwam was een min of meer

stabiele verhouding die op drie poten rustte: een ideologische band (zeker zo aan socialistische en christen-democratische zijde, wat minder aan liberale kant), een cliëntèleband op basis van een wijdverspreid politiek dienstbetoon en, in het politiek gedrag van vele burgers, een grote dosis welwillende lijdzaamheid en passiviteit. Het allereerste onderzoek dat ik - in het begin van de jaren zestig - kon uitvoeren ging precies over deze materie en ik kon toen besluiten dat de houding van de meeste burgers ten aanzien van de politici getekend was door apathie, niet antipathie.

Na 1965 brokkelden twee van die componenten af. Er is de teloorgang van de ideologische band (men herinnere zich wat ik al schreef over de verburgerlijking van de arbeidersklasse en over de ontkerkelijking). Ook de lijdzaamheid en de passiviteit werden aangetast. Men weet reeds dat dit zich tussen 1965 en 1970 op vrij spectaculaire wijze uitte in de revoltes van voorheen wel erg passieve bevolkingsgroepen: de vrouwen in de eerste feministische acties, de opstanden in de Limburgse mijnstreek en, ten derde, de jongerenrevoltes (niet in het minst aan de universiteiten). Een andere uiting van de crisis tussen burger en politicus lag op het vlak van het kiesgedrag. Tot 1965 was België gekenmerkt door een rustig, loyaal en standvastig kiezerskorps. Mensen bleven hun hele leven lang hun partij trouw. Zonen en dochters stemden zoals hun vaders. Na 1965 komt daarin verandering: een flink gedeelte van het kiespubliek wordt wispelturig en het aantal twijfelaars en vlottende kiezers neemt toe. Dat is vandaag nog steeds zo.

Van de kant van de politici is vrij snel gereageerd op de verstoring van de verhouding tussen burger en politicus. Daarbij zijn nogal uiteenlopende strategieën ontwikkeld, die ook nog vandaag het politieke leven ten volle tekenen. Er is de uitbundige uitbreiding van het politiek dienstbetoon, om zo de aanhangers als con-

sumenten van politieke gunsten te binden: een bouwvergunning, een betere militieregeling, een job in een overheidsinstelling, een snellere telefoonaansluiting, een ruimere studiebeurs, een sociale woning. De politiek als leverancier van vriendendiensten. De amigocratie in plaats van de democratie. Er is, ten tweede, de poging om de aanhang te binden via de persoon van politieke vedettes (Tindemans, Van Miert,...). Dat precies de laatste twintig jaar de personencultus de Belgische politiek binnengeslopen is, kan geen toeval zijn. Dat is een vervangmiddel voor de fel verzwakte ideologische binding. Er is, ten derde, de poging om de ideologische band te herstellen. Herideologisering zou men dat kunnen noemen. In het begin van de jaren zeventig was er, aan christendemocratische zijde, de beklemtoning van een aantal bio-ethische kwesties (vruchtafdrijving, echtscheiding, geboortenregeling...) waarrond een oplaaien van het oude levensbeschouwelijke vuur werd verwacht. Recenter is er een veel krachtiger aanzet tot een hernieuwde ideologisering van het politiek debat. Inzet is de omvang van de staat. Minder staat, méér staat. (Ik wil daar even over uitweiden omdat we hier te maken hebben met een thema, dat in de komende jaren ongetwijfeld vooraan op de politieke agenda zal staan. Wie een moderne, actuele ideologie wil uitbouwen rond de stelling dat er minder/meer staat vandoen is, vertrekt van de gedachte dat de grens tussen de privé-sector en de publieke sector, tussen wat de Engelsen de *civil society and the state* noemen, nauwkeurig te trekken is. Maar dat is niet meer zo: er is een fameus demarcatieprobleem ontstaan omdat er in de loop van de laatste decennia een soort schemerzone is gegroeid tussen de publieke en de privé-sector. Er is een brede overlappende sector ontstaan waarvan niemand precies weet of hij uit staats- of uit privé-instellingen bestaat. In die schemerzone liggen de ondernemingen waarin de staat participeert, liggen de vele scholen, zieken-

huizen, sociaal-culturele instellingen die wél tot het privé-initiatief behoren, maar door de staat gefinancieerd worden. In die zone liggen de gemeenschapsactiviteiten die aan privé-organisaties zijn uitbesteed: de vakbonden die de vriesvergoeding van bouwvakkers uitkeren, het Brussels advocatenkantoor dat voor de regering de volmachtbesluiten schrijft. Wat is hier staat, wat privé? Concreet: betekent minder staat minder Caritas Catholica, minder socialistische mutualiteiten, minder Wit-Gele-Kruis? Natuurlijk, wie vertrekt van de grootte van het staatsbudget, van de *fiscale* omvang van de staat moet wel het spook van de verstaatsing zien ronddwalen. Maar dat is een wel erg simplistische voorstelling van zaken. Wie zindelijk wil redeneren over de omvang van de staat moet dat demarcatieprobleem zeker in rekening brengen).

Hoe kan de verhouding tussen burger en politicus er dan verder in de jaren tachtig uitzien? Ik verwacht niet dat het politiek dienstbetoon nog veel uitbreiding zal nemen. Ook hier doet de schaarste zich geleidelijk voelen. Het is geen toeval, denk ik, dat precies nu ook onder de politici de neiging groeit om het verschijnsel van de politieke benoemingen (een spectaculair aspect van het dienstbetoon) opnieuw te bekijken. Er vallen nog zo weinig ambtenaren te benoemen. Ook de personencultus als middel om burgers langdurig aan politici te binden heeft met Tindemans in de CVP zijn grenzen al getoond. Men mag dus verwachten dat de ideologieën opnieuw een belangrijke rol gaan spelen in de verhouding tussen politicus en burger. De ingrediënten van deze ideologieën? Vermoedelijk: de omvang van de staat, de koopkracht, de verdeling van de arbeid, de kwaliteit van de onmiddellijke omgeving, de weg naar de vrede.

Ontwikkelingen in de democratie

Na 1970 hebben zich rond vitale onderdelen van de machinerie, waarmee de Belgische democratie werken moet, belangrijke ontwikkelingen voorgedaan. Het parlement verloor verder terrein aan andere machtscentra. De regering heeft haar positie in de politieke besluitvorming nog versterkt. En daarnaast zijn er in de democratie nog een paar minder opvallende, maar niettemin ingrijpende verbouwingen aan de gang.

1. Het parlement is oorspronkelijk, honderdvijftig jaar geleden, ontworpen als spilfiguur in het politiek bedrijf, maar het is dat vandaag, zo is de wijdverspreide mening, niet meer. Zijn toestand is misschien wat te scherp, maar wel erg beeldrijk getekend door de Gentse hoogleraar Marcel Storme: 'Het parlement is een drijvend nijlpaard geworden. Ook wanneer men dit dier met nauwlettendheid gadeslaat, weet men nooit met zekerheid of het nog leeft, dan wel dood is' (*Mijmeringen van een jurist bij 1984*, p. 87). Het bevoegdheidsverlies van het nationaal parlement is drievoudig, zegt men. Er is sinds de staatshervormingen van 1970 en 1980 de afstand van bevoegdheden aan de gewesten en gemeenschappen. Maar, dat doet nog niet zoveel pijn. Internationale verdragen lepelden een gedeelte van de macht van het parlement over naar supranationale organisaties (EG, NATO...). En er is de neiging om via kaderwetten en bijzondere machten parlementaire bevoegdheden aan de regering over te dragen.

En toch gaat het hier in de drie gevallen nog om de oppervlaktesignalen van méér fundamentele ontwikkelingen die zich om en rond ons parlement en, eigenlijk, rond onze democratie aan het voltrekken zijn.

2. Vele politieke problemen zijn de laatste jaren het voorwerp geworden van een proces van grensoverschrijdende schaalver-

groting. Transnationalisering, noemt Brugmans dat. En hij schrijft: ‘De belangrijkste problemen hebben opgehouden nationaal te zijn; (...) in de ekonomische politiek ontsnappen de vragen en antwoorden aan het nationaal gezag’ en verder ‘Zelfs de massa's die tegen de Amerikaanse raketten hebben gedemonstreerd voelen zich bekocht: vaag beseffen ze dat wij nu eenmaal in de Amerikaanse invloedssfeer liggen.’ (*De Standaard*, 2 november 1984). Een parlement, dat nationaal is, staat in zo'n geval gewoon schaakmat.

3. Er is een tweede ontwikkeling te signaleren. Al op het einde van de negentiende eeuw bleek dat een aantal politieke dossiers te explosief waren om ze langs zuiver parlementaire weg te behandelen. Het ging om materies (het onderwijsbeleid, bijvoorbeeld) die bittere confrontaties tussen katholieken en vrijzinnigen veroorzaakten. Denk maar aan de grimmige schoolstrijd van 1880-1884. Behandeling ervan in het parlement betekende dat er met de brute meerderheidsregel gewerkt moest worden (katholieke meerderheid tegen vrijzinnige minderheid of omgekeerd) en dat schiep bijzonder gevaarlijke situaties voor het regime. Want een minderheid die in het parlement voortdurend voor dictaten wordt geplaatst, trekt misschien de straat op. Zo ziet men dat na verloop van tijd in België de besluitvorming over levensbeschouwelijke dossiers, dossiers dus waarin katholieken en vrijzinnigen tegenover elkaar staan, wordt voorbereid in buitenparlementaire onderhandelingen tussen topfiguren van de katholieke, de socialistische en de liberale familie. Dat zijn dan onderhandelingen, waarin men niet meer uit is op het tellen van meerderheid en minderheid, op het onderwerpen van de minderheid aan de meerderheid, maar veeleer op het bricoleren van een akkoord, een compromis, als het kan een pact. Het schoolpact van 1958 is daarvan het meest indrukwekkend voorbeeld. Het is niet binnen, maar

buiten het parlement ontstaan. Het is er niet gekomen na zorgvuldig tellen van voor- en tegenstanders, maar door een geduldig, bedachtzaam zoeken van negen wijze mannen naar een eerbaar compromis. In feite is zó een nieuw circuit van politieke besluitvorming ontstaan, een nieuwe assemblagelijn in de produktie van politieke beslissingen. En langs die nieuwe assemblagelijn worden na 1945 steeds meer politieke materies in produktie genomen (onderwijs, cultuur, mediabeleid...). Zó ontstaat een parallelle politieke besluitvorming, te vergelijken met de parallelle economie, waarover men nu zo veel spreekt. Het parlement treedt in deze zaken (onderwijs, cultuurbeleid...) vaak louter op als notaris en bankier: het neemt akte van de compromissen die tussen de zuilen en hun topfiguren worden gesloten en schept het geld om ze uit te voeren. Die ontwikkeling is na 1970 niet stilgevallen, wel integendeel.

4. Iets soortgelijks heeft zich voorgedaan met betrekking tot sociaal-economische materies. Nog voor de tweede wereldoorlog was het gebruikelijk om het parlementair werk inzake sociaal-economische kwesties te laten voorafgaan door raadpleging van vakbonden, patronale, middenstands- en landbouwersorganisaties. Na de bevrijding kwam die ontwikkeling in een stroomversnelling: er werden aan de lopende band consultatieorganen in het leven geroepen (de Nationale Arbeidsraad, de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven, de ondernemingsraden, de paritaire comités...). Die advies- en overlegorganen zijn oorspronkelijk niet ontworpen als een parallel besluitvormingscircuit. Neen, ze moesten het parlement helpen. Maar het draaide helemaal anders uit. Ze werden vanaf de jaren zestig in samenspraak met de regering zelfstandige fabrikanten van politieke beslissingen. Er ontstonden nieuwe instanties waarin belangengroepen, in overleg met de regering, tot echte besluitvorming komen. Er is

dus een evolutie van adviesmacht over vetomacht naar, soms toch, beslissingsmacht.

De bedienaars van deze nieuwe assemblagelijn in het politiek bedrijf zijn: de vakbonden, de patronale organisaties, de boerenbond, de mutualiteiten, de artsensyndicaten. Men noemt ze sociale partners, maar het zijn politieke partners geworden. Samen met de regering bemannen ze overleginstanties (b.v. de nationale arbeidsconferenties, het overlegcomité voor het staalbeleid, de nationale commissie voor ziekenhuisprogrammatie...), overleginstanties die hun compromissen wel nog naar het parlement sturen, maar dat louter ter bekrachtiging. Het parlement treedt hier dan op als applausmachine. Men noemt die kring van nieuwe beslissingscentra het corporatief circuit en het werkt, naast het parlement, als een parallel politiek instrumentarium. De consacratie hiervan kwam er een paar jaar geleden, toen de Koning zich in een toepraak tot de leiders van vakbonden, patroons-, middenstands- en landbouwersorganisaties richtte met de woorden: ‘U, die op het hoogste niveau de vertegenwoordigers zijt van de macht in feite’.

Er circuleren een paar boeiende theorieën over het ontstaan van dat nieuwste, dat corporatief circuit. Het is in het leven geroepen, zegt men, op het moment dat zich in het parlement een reële democratisering voordeed. De invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht in 1919 (één man, één stem!) betekende dat numerieke, demografische meerderheden in beginsel om te zetten waren in politieke meerderheden. Nu zou de macht van het aantal spelen. Dat moest uiteraard uitlopen in het voordeel van de arbeidersbevolking, want die was, louter demografisch, de talrijkste groep. De bestaande, en nu bedreigde, machtsgroepen hebben die ontwikkeling gecounterd door vitale materies aan het voor hen nu gevaarlijker parlement te onttrekken. En ze onder te

brengen in nieuwe instanties waar niet meer met meerderheden, maar met gewogen belangen en het liefst nog met pariteitsregels gewerkt wordt. Waar consensus en compromissen, arrangeren en marchanderen belangrijker zijn dan aantallen. Dat is toch wel een fundamentele wijziging van de spelregels, in de loop van het spel dan nog. In de Nationale Arbeidsraad, bijvoorbeeld, weegt de patronale fractie dankzij de pariteitsregel even zwaar als de vakbondsfractie. Zo is het ontstaan van dat corporatief circuit te begrijpen als een maneuver, zegt men, om met de ene hand terug te nemen wat men met de andere noodgedwongen had moeten geven. Anders uitgedrukt: hoe democratischer het parlement verkozen werd, hoe méér materies aan zijn invloed ontsnapten.

> De gevel van de democratie staat dus nog wel in de Wetstraat, maar voor vele materies loopt de behandeling langs andere machtscentra. Het is alsof de chirurgijns van de politiek in het lichaam van de democratie een aantal *bypasses* hebben ingeplant om het parlement gedeeltelijk uit te schakelen. Tussen haakjes: men mag zich niet laten misleiden door het beeld dat de media over de politiek brengen. Het parlement krijgt in de berichtgeving nog zeer veel aandacht. Het parlement is telegeniek. Maar men mag de grote zichtbaarheid van het parlement niet verwarren met macht. De macht zit elders. In die nieuwe machtscentra wordt nu niet meer geteld met meerderheden en minderheden, maar wordt er gepokerd tussen partners, die men ongeveer evenveel gewicht toekent. We staan dus voor een dubbele ombouw: de ledigmaking van het parlement en ook hier de uitschakeling van de regel dat in een democratie de meerderheid regeert. Dat moeten we straks in zijn gevolgen bekijken.

5. Maar eerst wil ik terloops nog een andere zeer recente ontwikkeling signaleren, namelijk de groei van wat de Amerikanen noemen '*private governments*'. Dit fenomeen, dat ook in andere

westerse landen optreedt, zou na verloop van tijd in zijn consequenties voor de democratie verder kunnen reiken dan wat tot nog toe over het parlement is gezegd.

Deze *private governments* nemen verschillende vormen aan. Het gaat om privé-organisaties die opereren in de schemerzone tussen de privé-sector en de publieke sector. Sommige privé-instanties oefenen onder licentie van de staat overheidsfuncties uit. Medici worden in de orde van de geneesheren op hun beroepsgedrag geoordeeld en eventueel veroordeeld; zij hebben dus hun eigen rechtbank. Andere privé-organisaties hebben van de staat overheidstaken in onderaanneming gekregen: vakbonden betalen werkloosheidsvergoedingen uit. Maar hier gaat het nog om het *gevraagd* opnemen van overheidstaken en om eerder kleine instellingen. De echte *private governments* zijn meestal grootschalige privé-instellingen die *ongevraagd* functies en activiteiten uitoefenen, die in de westerse wereld meestal tot de exclusieve bevoegdheid van de overheid gerekend worden. Sommige megabedrijven, multinationals en consortiums van banken, ontwikkelen een eigen, zelfstandige rechtspraak (men denke aan het solvabiliteitsonderzoek waartoe banken overgaan om een klant kredietwaardig te verklaren), werken met eigen diplomatieke kanalen, gaan zeer ver in de bescherming van hun eigen veiligheid (de privé- en bedrijfspolities groeien sneller in omvang dan de rijkswacht, bijvoorbeeld); verenigingen van banken zijn op weg om hun eigen financiële Interpol uit te bouwen. Ik wil die ontwikkeling niet dramatiseren, maar toch minstens de vraag stellen of we hier niet staan voor de geboorte van een soort privaatrechtelijke ‘regeringen’. Er is al geschreven, met enige overdrijving misschien, dat die *private governments* koekoekseieren zijn in het nest van de democratie.

> Een tussentijds besluit nu. In het politieke bedrijf zijn vele produktielijnen in werking. De fabrikage van politieke beslissingen loopt niet alleen langs het parlement, maar ook langs bindende onderhandelingen tussen de katholieke, de socialistische en de liberale zuil, langs het overleg tussen de sociale partners, en - buiten's lands grenzen dan, maar met een directe invloed op binnenlandse kwesties - langs allerlei internationale instanties van publiekrechtelijke aard (EG, NAVO, IMF...) en van privaatrechtelijke aard (de *private governments*). Wie de huidige gezondheidstoestand van de democratie wil meten moet met deze veelkoppigheid van de politiek rekening houden, moet zich afvragen wat de kwaliteit van de democratie is in elk van deze politieke zones of ruimten. Dat is het wat ik nu verder wil doen.

Maar eerst komen twee verschijnselen ter sprake die het rechtstreeks gevolg zijn van de veelvoud van vormen die de politiek heeft aangenomen.

Er is gezegd: het parlement is in de politiek niet langer de zenuwknoop waarlangs de belangrijkste zaken passeren. Voor vele parlementsleden is dat een schokkende ervaring. Zij ondergaan het machtsverlies van het parlement als een persoonlijk inleveren van macht, prestige en betekenis. Enkelen proberen tegen de stroom in te zwemmen, maar dreigen te verdrinken in een zee van papier, van vergaderingen en van voldongen feiten. De meeste parlementsleden verwerken die existentiële vraag, want gaande over de bestaansreden van parlement en parlementslid, door een vlucht in het politieke dienstbetoon. Zij willen hun nuttigheid bewijzen door op te treden als ‘veredelde maatschappelijke werkers’. Een omvangrijk cliënteel betekent voor iedere politicus bovendien electorale veiligheid: dagelijks een paar uur door ministeriële gangen draven om een pensioenaanvraag, een bouwvergunning, een fiscaal dossier, een invaliditeitsvergoeding te regelen brengt méér stemmen op dan het bijwonen van een po-

litiek debat in het parlement. Zo treedt er een verschuiving op in de rol van het parlementslid: van wetgever en waakhond evolueert hij naar een leverancier van diensten en gunsten. Tegelijkertijd wijzigt zich ook, aan de kant van de kiezer, de opvatting over de politieke rol van de burger. Burgers zien zich eerder als consumenten van politiek dienstbetoon dan als producenten van politieke beslissingen. In hun ogen is het alsof het in de politiek alle dagen 6 december is. De aankoop van een lidkaart van een partij of een vakbond lijkt dan een rendabeler investering dan echte politieke actie. En dat brengt een verglijding mee van een actieve naar een passieve democratie, van een bestuur door het volk naar een bestuur voor het volk.

Er is een tweede, belangrijker, gevolg. Het zal weinigen ontgaan zijn dat er tot nog toe één acteur in het verhaal achter de coulissen bleef, namelijk de regering. En toch is het deze instantie die de grootste machtswinst heeft gepuurd uit de ontwikkelingen die besproken zijn. De regering vormt het scharnierelement, het verbindingsstuk tussen de verschillende assemblagelijnen in het politiek bedrijf. De regering is vooreerst de bevoorrechte gesprekspartner van het parlement; de regering bezegelt ook de afspraken die de katholieke, de socialistische en de liberale zuil onder elkaar maken; zij is bovendien de vaste gesprekspartner van vakbonden en patronale organisaties; het is, ten slotte, langs de regering dat de verbinding met de internationale organisaties loopt. De regering is dus het knooppunt bij uitstek in de ingewikkelde bedrading waarlangs politieke signalen lopen - de draaischijf dus - en dat brengt mee dat het politiek initiatief meer en meer in haar handen ligt. Het ziet er naar uit dat de belangrijkste machtsverschuivingen in de Belgische democratie één punt gemeen hebben: de versterking van de regering.

Een illustratie.

De laatste vijftien jaar is het zo dat wat jaarlijks aan wetten geproduceerd wordt voor 90% ontstaat uit een regeringsinitiatief. Slechts in één op de tien gevallen vindt een wet zijn oorsprong in een voorstel van een parlementslid. Maar bovendien vormen wetten een slinkend deel van het juridisch materiaal waarmee de overheid de maatschappij bestuurt. Daarnaast zijn er koninklijke besluiten, ministeriële besluiten en ministeriële omzendbrieven en dat is allemaal regeringswerk.

De ploegen onder Martens leveren trouwens sinds 1981 voortdurend bewijzen van wat ik de machtswinst van de regering noem. Het is de regering die nu vanop haar draaischijf grotendeels beslist welk besluitvormingscircuit voor welk dossier gemobiliseerd en geactiveerd wordt: het parlement of de sociale partners of het overleg tussen de drie politieke families. Het is de regering die steeds meer en meer op eigen houtje beslist, met behulp van bijzondere machten.

Laten we nu tot de kern van de zaak komen. We weten dat de politiek in ons land verkaveld is in vier, vijf percelen en dat het parlement het met een krimpende kavel moet stellen. Hoe zit het nu met de kwaliteit van de democratie in elke van deze politieke ruimten?

Wie de recente ontwikkelingen van het parlement bekijkt, stoot op enige dubbelzinnigheid. Kort geleden nog is de leeftijdsgrens voor het stemrecht verlaagd, waardoor méér jongeren rechtstreeks in de politiek betrokken worden. In 1947 waren er 2,5 miljoen kiesgerechtigden; nu kunnen 7 miljoen mensen hun stem laten horen bij de samenstelling van het parlement. Maar die gunstige evolutie wordt dan weer overschaduwd door het aanzienlijk functieverlies dat het parlement heeft geleden. Méér mensen dan ooit komen tussen in de verkiezing van een parlement dat minder macht heeft dan ooit.

Een tweede zone in het politiek bedrijf wordt ingenomen door het zelfstandig optreden van de drie machtsblokken die we met de roepnaam ‘zuilen’ aanduiden. Het belangrijkste probleem is hier dat de toegang tot deze zone van politieke besluitvorming hoofdzakelijk voorbehouden is voor mensen en organisaties die tot een zuil behoren. Erkennings- en representativiteitscriteria zijn vaak, om het met een modieus woord te zeggen, zuilvriendelijk; dat wil zeggen dat ze gesneden zijn op maat van de drie grote machtsblokken. En het zijn dié erkennings- en representativiteitscriteria, die bepalen wie een toegangsticket tot de onderhandelingstafel verwerft. Vreemde meeëters worden niet geduld. Zoiets tast de kwaliteit van een democratie aan. De effecten van die verengde definitie van gelijkheid in burgerschap zijn ook elders voelbaar: wat de democratie aan rechten voortbrengt, meer bepaald op het stuk van cultuur, onderwijs, volwassenenvorming wordt althans gedeeltelijk in een soort automatisme (de fameuze dosering) verdeeld over de organisaties en de mensen die tot een zuil behoren. In die zin gedragen de zuilen zich soms als drie handen op één beurs, de beurs van de staat natuurlijk. Zo doen sommige pacten (het cultuurpact bijvoorbeeld) denken aan een gezamenlijke *holdup* van de zuilen op het overheidsbudget. Die negatieve kanten zijn sinds 1970 nog toegenomen.

De derde zone, het corporatief circuit, is op het stuk van democratiekwaliteit zeker problematisch. Vooreerst zijn er serieuze problemen op het vlak van de toegankelijkheid. Niet elke bevolkingsgroep is in staat met haar belangen in déze zone van politieke besluitvorming door te dringen. In de praktijk zijn er twee, bijzonder hoge, drempels opgeworpen. Deelneming aan het overleg tussen overheid en belangengroepen vóóronderstelt collectieve opstelling. Dit wil, met andere woorden, zeggen dat een bevolkingsgroep in staat moet zijn om rond gemeenschappelijke eisen

een politieke vuist te maken, het liefst nog met een sterke organisatie als steunvlak. Sommige bevolkingscategorieën (jongeren, vrouwen, werklozen, ex-gedetineerden, gastarbeiders,...) kunnen aan deze vereiste niet of ternauwernood voldoen en verwerven daardoor slechts zelden een plaatsje in het corporatief circuit. Dat is een eerste drempel. Maar zelfs niet alle groepen die tot collectieve opstelling kunnen overgaan, krijgen toegang tot advies-, overleg- en beheersorganen van het corporatief circuit. De sterkste belangengroepen manipuleren de toegangscriteria zódanig dat zij vooral in hun voordeel spelen. Dat is goed waarneembaar in het sociaal-economisch overleg, waar wetten en koninklijke besluiten de traditionele belangengroepen een feitelijk monopolie geven.

Problemen zijn er hier ook met de interne participatie en controle. De meeste belangengroepen die zich in dit circuit genesteld hebben, werken maar in beperkte mate met democratische spelregels. Neem, bijvoorbeeld, de ziekenfondsen die zo'n grote plaats innemen in het beleid inzake gezondheidszorg. Wat is de mogelijkheid voor een ziekenfondslid om invloed uit te oefenen op het politiek gedrag van de leiding? Soortgelijke vragen kan men aan de vakbonden, aan de patronale organisaties, aan de syndicale kamers van geneesheren stellen. In feite onttrekken hun elites zich te veel aan een belangrijke spelregel in de democratie: namelijk dat verantwoording moet worden afgelegd en dat falen gesanctioneerd kan worden. Daarmee is wellicht een van de meest opvallende schaduwkanten van dit type van politieke besluitvorming aangewezen: het is een zwart circuit, want het ontsnapt grotendeels aan de waarneming en dus aan de controle.

De laatste stap in de gedachtengang kan nu worden gezet. De uitgangsvraag is hoe wij ons de toekomst van de democratie kunnen voorstellen. Bij het maken van zo'n denkoefening is pessi-

misme geen goede raadgever. Wie luistert naar de sombere klanken die de jongste jaren zo vaak uit de pen en uit de microfoon van de mediamensen vloeien moet soms wel de indruk krijgen dat de democratie op sterven na dood is: crisis van het regime, verval van de democratie, beschavingscrisis. Dat stoer woordgebruik maakt indruk en doet de lezer/luisteraar wellicht schrikken. Maar het werkt ook inflatoir: de woorden verliezen snel hun oorspronkelijke waarde. En dat verhindert een zindelijke beoordeling van politieke ontwikkelingen. Crisissen zijn, óók voor de democratie, geen ziekteverschijnselen, maar uitdagingen. Dat moet het uitgangspunt zijn.

Toch valt er ook op te passen voor overdreven optimisme. Sommigen verwachten wonderen van een heel eenvoudige remedie: maak het parlement weer sterk en gezond, herwaardeer het, zeggen ze, en de kwaliteit van de democratie zal sprongsgewijze toenemen. Deze medicatie is met een even eenvoudig beeld te relativeren: in feite komt ze neer op het zandstralen van de gevel van de politiek terwijl er achter die gevel allerlei ingrijpende verbouwingen ongemoeid worden gelaten. Want inderdaad: de overplanting van een aantal politieke beslissingen naar supra-nationale instellingen is een onomkeerbaar feit, zoals ook de groei van het corporatief circuit (dat waarin sociaal-economische belangengroepen samen met de regering politieke beslissingen voortbrengen) vermoedelijk een onomkeerbaar verschijnsel is. Laat me dat laatste punt nog even uitwerken. Ik leun daarbij op de schouder van de Franse politicoloog Maurice Duverger, die op briljante wijze heeft beschreven waar sommige politieke ontwikkelingen vandaan komen. Zijn uitgangspunt is dat de organisatie van de politiek deze van de economie op de voet volgt. Even een citaat: ‘De liberale democratie beantwoordde aan het kapitalisme van de kleine en middelgrote ondernemingen. De harmonie tussen orga-

nisatie van de politiek en van de economische structuren is echter verbroken door de opkomst van het neokapitalisme met zijn grootschalige, onderling verbonden firma's...' Het parlement, zegt Duverger, past niet meer in deze context (in *Janus. Les deux faces de l'Occident*). Het is te traag en ook volkomen ongeschikt om dát overheidsoptreden voort te brengen dat het neokapitalisme nodig heeft. Met het in fijne scenario's gegoten overleg tussen overheid en grote belangengroepen (elk met hun eigen technici) loopt de organisatie van het politiek bedrijf opnieuw synchroon met deze van het economisch systeem. Want met dat overleg komt er voorspelbaarheid, berekenbaarheid en discipline in het gedrag van de overheid, van de vakbonden en van de patroons. En het zijn precies dié werkomstandigheden die de economie nodig heeft. In die zin is het corporatief circuit een blijver, niet iets dat zal verdwijnen met het uiten van verwensingen aan het adres van de vakbondsstaat of met het prevelen van vrome wensen over een herwaardering van het parlement. We moeten ermee leren leven.

Maar wat staat er ons dan wél te doen?

Als naast het parlement vier, vijf andere politieke machtscentra tot ontwikkeling zijn gekomen, als die evolutie hoogstwaarschijnlijk onomkeerbaar is, dan komt het er op aan elk van die nieuwe machtscentra te binden aan democratische beginselen.

Stel u voor dat grootschalige privé-organisaties (zoals multinationals, consortiums van banken) verder gaan met het opnemen (gevraagd of ongevraagd) van regeringstaken. Dat die koekoekseieren in het nest van de democratie ook uitbreken. Dan ligt het voor de hand dat deze *private governments* gedwongen moeten worden om enkele elementaire democratiecodes in hun werking op te nemen. Dat kunnen juridische codes zijn die hen, bijvoorbeeld, verplichten in hun privé-rechtspraak de beginselen van rechtszekerheid te respecteren of die de activiteiten van privé-

polities binnen bepaalde grenzen houden.

De overplanting van politieke bevoedheden naar supranationale instellingen, zoals de EG, plaatst ons voor de uitdaging om ook op dát niveau door te geven wat Brugmans de 'idealenerfenis' van de democratie noemt. Maar, schrijft Brugmans, de kansen om dat met succes te doen nemen snel af - zeker nu het experiment met het Europees Parlement gedeeltelijk de mist is ingegaan.

Er is, ten derde, de dwingende noodzaak om het corporatief circuit van de belangengroepen en de overheid te democratiseren. Dat betekent concreet dat de monopoliepositie van de sterkste belangengroepen gebroken moet worden (we werken op het economisch vlak met een antikartel- en antitrustwetgeving, waarom zouden we dat niet op het politieke vlak doen?). Democratisering betekent ook dat de interne democratie in vakbonden, patroonsorganisaties, mutualiteiten moet groeien. Hier staat de toekomst van de democratie op het spel. Hier zijn verbeelding en hervormingswil nodig.

Er is, ten slotte, het grootste probleem: de plaats van de regering in de politieke besluitvorming. Regering waarvan we weten dat ze als een hamster macht verzamelt. De toekomst van de democratie ligt hier in de organisatie van de tegenmacht. Eén mogelijkheid is de herbewapening van het parlement. Er circuleren talloze voorstellen om het parlement weer tanden te geven. Voorstellen die het parlement in staat moeten stellen om, bijvoorbeeld, opnieuw een echte begrotingscontrole uit te oefenen. Dat is goed. De herwaardering van het parlement mag echter niet van onrealistische doeleinden uitgaan. Onrealistisch is de verwachting dat het parlement álle nieuwe machtscentra uit de politieke arena kan stoten. Realistisch is wél de hervormingspoging die van het parlement opnieuw een slagvaardige en wakkere *sparring partner* van de regering maakt. Ook een onafhankelijke pers kan zeer zeker

voor tegenmacht zorgen. Zij kan bovendien een megafoon zijn voor organisaties en bewegingen die met het oog op de versteviging van de democratie de politieke hamsterwoede van de regering (bijvoorbeeld op het vlak van buitenlands-politieke dossiers) willen tegengaan. Een andere tegenstrever, die meer en meer in de plaats van het parlement tegen de regering in het krijt treedt, is de magistratuur. Het rechterlijk korps, schrijft Storme in het al eerder geciteerde *Mijmeringen van een jurist bij 1984*, is veroordeeld om de controle op de regering over te nemen. Sterke rechters moeten een sterke regering counteren. Daarom is het ook zo belangrijk dat er een einde komt aan de ondermijning van de rechterlijke macht door de regering (onder meer via de politieke benoemingen).

Epiloog

Politiek is in wezen een strijd rond de verdeling van schaarse goederen, zoals macht, inkomen, privileges en prestige. Geen enkele samenleving kan zich de luxe permitteren die strijd onbeheerst en ongeordend te laten verlopen. Zowat overal zoekt men in de politiek naar spelregels die tot conflictbeheersing kunnen leiden. De pacificatie- of consensuspolitiek is zo'n bundel van spelregels, die in België het vreedzame samenleven van rivaliserende groepen in de hand moet werken.

Een consensusdemocratie functioneert zoals het monopolyspel. Verschillende machtsgroepen in de samenleving hebben na langdurige compromisvorming posities op het bord verworven. Vanuit deze posities, die na verkiezingen voor lichte aanpassingen vatbaar zijn, ontstaan rechten op mandaten, benoemingen, kredieten, zendtijd, invloed en prestige. Anders dan in een meerderheidsdemocratie (zoals de Amerikaanse en de Britse - '*winner takes all*') worden de posities op het spelbord nooit drastisch door elkaar gehaald. Sommige pleinen, straten en huizen zijn als het ware definitief aan bepaalde machtsgroepen toegewezen en kunnen hoogstens in subtiele ruiloperaties van eigenaar veranderen. (Dat in zo'n situatie alleen gevestigde machtsgroepen, kleine en grote, een comfortabel leven leiden is maar zelden als een probleem ervaren). Spelregels - deels neergeschreven in pacten, deels ongeschreven - bepalen het gedrag van de deelnemers. Het behoort tot de traditie dat de *rules of the game* slechts na onderling

overleg en liefst niet tijdens het spel gewijzigd worden.

Daarmee is niet gezegd dat het politieke monopoly-spel sinds 1945 onverstoord zijn gang is gegaan. Soms liet een speler zich, drijvend op externe omstandigheden (de nasleep van de Duitse bezetting) of interne ontwikkelingen (de ontkerkelijking van Vlaanderen), verleiden tot een stille machtsgreep ('links' in de repressie en in het onderwijsbeleid van Collard, 'rechts' tijdens de koningskwestie). Telkens bleek dat ons politiek regime zo'n eenzijdige wijziging van de posities op het bord of van de spelregels niet straffeloos ondergaat. In de meeste gevallen leidden die ontsporingen tot een vernieuwd belijden van de consensuspolitiek.

Het Belgisch monopoly-spel is op één punt erg kwetsbaar: het werkt maar optimaal als 'de bank' over grote reserves beschikt. Economische groei is, met andere woorden, een essentiële werkingsvoorwaarde. Slechts in die omstandigheid kan door het wederzijds afkopen van eisen keer op keer een consensus te voorschijn komen. In onze politiek kost koken (marchanderen en arrangeren, koppelen en compenseren) zeer veel geld. Een consensusdemocratie gedijt niet in een '*zero-sum society*'.

In de ontwikkeling van de laatste jaren zitten signalen die wijzen op het dalend rendement van en vertrouwen in het politieke monopoly-spel. Opnieuw is het de vraag of de spelers in staat zullen zijn de essentie van de consensuspolitiek te bewaren, dan wel of sommigen de economische crisis zullen gebruiken om eenzijdig geheel nieuwe spelregels te ontwerpen.

Bibliografie

Het materiaal voor dit boek kwam deels uit de eigen publikaties van de auteur, deels uit de geschriften van anderen.

Bij de constructie van het (historisch) verhaal is veelvuldig gebruik gemaakt van de twee boekdelen, waarin T. Luykx en M. Platel de politieke geschiedenis van België beschrijven (T. LUYKX, M. PLATEL, *Politieke geschiedenis van België*, Kluwer, Antwerpen, 1986).

Ook enkele artikels, die ik in het tijdschrift *De Nieuwe Maand* publiceerde, hebben als 'voeding' gediend. Bovendien zijn uit een boek van M. RUYS (*De Vlamingen*, Lannoo, Tielt, 1972) en van H. DE RIDDER (*De keien van de Wetstraat*, Davidsfonds, Leuven, 1983) citaten als illustratiemateriaal opgenomen.

Waar ik het heb over de basismechanismen in de Belgische politiek is een veel breder bronnenmateriaal aangeboord. Wie daar toegang wil toe krijgen, kan terecht bij een aantal van mijn vroegere publikaties: *De niet-aanwezige staatsburger*, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen, 1969; *Passiviteit, pacificatie en verzuiling in de Belgische politiek*, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen, 1970; 'De taalkwestie sociologisch bekeken', in het tijdschrift *Ons Erfdeel*, 16 (1 en 2), 1973; 'Een Amerikaan bekijkt de Belgische taalkwestie', in *Ons Erfdeel*, 19 (1), 1976, 'Vijftien Angelsaksische auteurs over politiek, verzuiling en compromisvorming in België', in het tijdschrift *Res Publica*, 17 (3), 1975; *Als in een spiegel? Een sociologische kaart*

van België en Nederland (met J. Berting), Kritak, Leuven, 1983.